

**O`ZBEKSTAN RESPUBLİKASI JOQARI HA`M ORTA
ARNAWLI BİLİMLENDİRİW MİNİSTRLİGİ**

**A`JİNİYaZ ATINDAG`I NO`KİS MA`MLEKETLİK
PEDAGOGİKALIQ İNSTİTUTI**

Qol jazba huqıqında

Kazaxbaeva Gulbahar SHarafatdinovna

**«Qaraqalpaqstan Respublikasi` hayal-qi`zlar Komiteti ha`m oni`n` hayal-
qizlar ma`nawiyati`n ko`teriwdegi iskerligi»**

5A111601 – Ruwxıylı`q tiykarları`

**Magistr
akademik da`rejesin alıw ushın jazılg`an
dissertaciya**

İlimiy basshı`:

akademik J. Bazarbaev

Kafedra baslıg`ı:

F.i.k. A.Embergenov

No`kis – 2014

Qaraqalpaqstan Respublikasi Hayal-qizlar Komiteti ha`m onin` hayal-qizlar ma`na`wiyatin ko`teriwdegi iskerligi

Kirisiw

I-Bap. Hayal-qizlardin` ja`miyet turmisindag`i orni

1. Hayallar ata-babalar na`zerinde

2. Qaraqalpaq hayal-qizlari koloniyaliq da`wirde ha`m bol`shevizmdegi qisiminda

II-Bap. G`a`rezsizlik da`wirinde hayal-qizlarga`a ja`miyetlik qatnaslardin` o`zgeriwi

1. O`zbekstan g`a`rezsizligi ha`m hayallar ma`selesine diqqat

2. G`a`rezsizlik ha`m hayal qizlardin` huqiqin ta`miyinlew ilajlari

III-Bap. Ja`miyettegi hayal-qizlardin` orni milliy ideyanin` a`hmiyetli sha`rti

1. Hayal-qalbi da`r`ya

2. Hayal-qizlar ma`selesi milliy ideologiya ma`selesi

3. Hayal-qizlardin` salamatlig`in saqlaw ma`mleketlik ma`sele

IV-Bap. Hayal-qizlardin` huqiq ha`m erkinliklerin qorg`awda hayal-qizlar komiteti ha`m baslang`ish sho`lkemlerinin` isleri

1. Hayal-qizlardin` ja`miyetlik-siyasiy belsendiligin asiriw

2. Hayal-qizlardin` shan`araqtı bekkemlew rolin asiriw

3. Qaraqalpaqstanda hayal-qizlar komitetinin` belsendi iskerligi

V. Juwmaq

Paydalanilg`an a`debiyatlar.

Kirisiw

G`a`rezsizlik jillarında burin`i koloniyaliq du`zim zamaninan pariqli, hayal-qizlar ten`ligi, erkinligi qag`azda, quri so`z benen emes, ku`ndelikli turmista a`melge asiriwg`a itibar qaratilmaqta. Hayallardi qa`dirlew, olardin` awirin jen`il etiw ata-babalarimizdin` qalg`an muqaddes da`stu`r.

«Hayaldi ulig`law – shanaraqti, Watandi, turmisti ulig`law degeni». Prezidentimiz Islam Karimovtin` a`ne usi so`zleri g`a`rezsizliktin` da`slepki ku`nlerinen-aq ma`mleketimizde hayal-qizlardin` ornin bekkemlewdegi ma`mleketimizde barliq tariyxiy ha`m qayirli islerimizdin` o`zine say o`lshemine aylandi.

Hayal-qizlardin` shanaraqtag`i, ma`mleket ha`m ja`miyet qurilisindag`i rolin ku`sheytiw ha`m olardin` sotsialliq qorg`aliwi ha`m ma`plerin qorg`awdi ta`miyinlewden huqiqiy negiz qa`liplesti. G`a`rezsizlik jillarında ma`mleketimizde a`melge asirilib atirg`an demokratiyalıq o`zgerislerge propotsional jag`dayda hayal-qizlardin` sotsialliq-siyasiy belsendiligin asiriw, olardin` ma`mleket ha`m ja`miyet qurilisina baylanisli waziypalarin sheshiwdegi orni ha`m abroyin joqarilatiw jan`a qa`demler boldi.

Du`n`yada puqaralardin` saylaw huqiqlari ha`m erkinliklerin ta`miyinlew, erkin demokratiyalıq saylawdi sho`lkemlestiriw ha`m o`tkiziwge otizdan artıq xaliq aralıq normativ huqiqiy hu`jjetler qabil etilgenligi ha`m olardag`i tiykarg`i printsipler milliy saylaw nizamshilig`imizda o`z sa`wlesin tapqanlig`in ayriqsha aytıp o`tiw lazim.

O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasında, «Referendum juwmaqlari ha`m ma`mleket ha`kimiyati sho`lkemlesiwinin` tiykarg`i printsipleri haqqında»g`i konstitutsiyalıq nizamda, «Puqaralar saylaw huqiqlarinin` kepilligi haqqında»g`i, «O`zbekstan Respublikasinin` referendumı haqqında»g`i, «O`zbekstan Respublikasi Prezidenti saylawı haqqında»g`i, «Xaliq deputatlari walayat, rayon ha`m qala Ken`esleri saylawı haqqında»g`i, «Puqaralar jiyini aqsaqali ha`m onin` ma`sla`ha`tshileri saylawı haqqında»g`i nizamlarda

puqaralar, sonday-aq hayal-qizlar saylaw huqiqlarinin` kepilliklari bekkemlengen.

Bulardin` ba`ri ma`mleketimizde a`melde asirilib atirg`an demokratiyalik o`zgerislerge say halda hayal-qizlardin` sotsialliq siyasiy iskerligin asiriw, olardin` waziypalarin sheshiwdegi ornin ha`m abrayin ko`teriwde basqishpa-basqish reformalar o`z na`tiyjesin ko`rsetpekte.

Sonday-aq g`a`rezsizlik jillarında O`zbekstan Respublikasi hayallar huqiq ha`m ma`plerin qorg`awg`a baylanisli bir qansha xaliqaraliq huqiqiy hu`jjetlerge qosildi. Bunda Prezident pa`rmanlari Ministrler Ken`esi qararlari hayal-qizlarimiz o`z qa`dir-qimbatin ja`nede teren`irek seziwi, o`zinin` bay ruwxiy du`n`yasin, mehribanliq qu`dretin ko`rsetiwi, sotsialliq-siyasiy turmisimizda, ku`ndelik turmisizda o`zine mu`na`sip orindi iyelewge ha`r ta`repleme ko`meklesiwge qaratilmaqta.

En` baslisi ma`mleketimiz basshisi ta`repinen g`a`rezsizlik jillarına «Insan ma`pi», «Shan`araq», «Hayallar», «Salamat bala», «Ana ha`m bala», «Mehir ha`m mu`riwbet» siyaqli atlar beriliwi ha`m sog`an muwapiq ta`rizde bir-birin dawam ettiretug`in da`stu`rlerdin` turmisqa engiziliwi ibratli da`stu`rge aylandi.

Eger xaliqtin` 52 protsenti hayal-qizlar quraytug`inin esapqa alsaq, joqaridag`i da`stu`rlerden mehir-mu`riwbet ha`m go`zzalliq timsali analarimiz, apa-sin`illerimiz, qizlarimizg`a degen ma`pler ko`lemi qanshelli ken` ekeni aydinlasadi.

Ha`zirgi da`wirde ma`mleketimizde g`a`rezsizliktin` ha`r ta`repleme, a`melge asirip atirg`an reformalarimiz na`tiyjeligin ta`miyinlew, milliy da`stu`rlerimiz ha`m qa`diriyatlarimizdi asirap-saqlaw ha`m rawajlandiriw islerinde hayallarimizdin` qosqan u`lesi artip barmaqta.

Prezidentimiz aytqaniday: «Hayal adam o`zi islep da`ramat tapsa, ol erkin boladi ha`m o`zin-o`zi qorg`ay aladi. Ha`r qanday is-hayaldin` g`a`rezsizligi, turmis ta`rizinin` birinshi sha`rti». Bu`gingi hayal-qizlar sanaat, sport, isbilermenlik tag`i basqa tarawlarda erkin ha`m na`tiyjeli miynet etip atir.

Millet keleshegi – analar qolinda, deydi. Elimizdagi millionlap shan`araqlarda kamalg`a kelip atirg`an ulli keleshegimiz fizikaliq jaqtan salamat, ruwxiy jaqtan bay ha`m a`depli, jas a`wladti ta`rbiyalawday u`lken waziypa da hayallarimiz moyninda.

Ha`zirgi ku`nde ma`mleketimizde qiriqtan ziyat ja`ma`a`t sho`lkemi yaki hayal-qizlar mashqalalari menen shug`illanbaqta. O`zbekstan Hayal-qizlari komiteti a`ne usi sho`lkemler arasinda ayriqsha abiroyg`a iye. G`a`rezsizlik penen ten` bul ma`mleketlik emes, kommertsiyaliq emes sho`lkemlerdin` Qaraqalpaqstan Respublikasi walayat, qala ha`m rayonlarda bo`limler islep tur. Hayallarimiz xizmeti menen baylanisli bolg`an a`hmiyetli ta`repler esapqa alinip, ma`mleket ta`repinen bul sho`lkemlerge ma`lim jen`illikler berilgen.

Keyingi da`wirlerde Hayal-qizlar komiteti xizmetin qaytadan ko`rip shig`iw ha`m zaman talabina say maslastiriw, tiykarinan sho`lkemlerdin` ma`mleketlik emes, kommertsiyaliq emes sipatindag`i a`hmiyetin ku`sheytiw, puqaraliq ja`miyetinin` tig`iz bir bo`legine aylaniwi za`ru`r bolg`an bul ja`ma`a` sho`lkemleri, o`zin hayallardin` isenimli wa`killeri sipatinda sezetug`in, hayal-qizlar ja`ma`a`tshiligi aldinda esap beretug`in belsendiler is alip bariwin ta`miyinlewge qaratilg`an isler itibarg`a ilayiq.

O`tken jillar dawaminda ma`mleketimizde a`melge asirilip atirg`an demokratiyalıq o`zgerislerge say halda, da`slep analarimiz, apa-sin`illerimiz, qizlarimiz ja`miyettegi ornin ja`nede asiriw, izzet-hu`rmetin ornina qoyiwda qa`dem qoymaqta. Hayaldi qa`dirliw, og`an hu`rmet ko`rsetiw shig`isqa ta`n` pa`ziylet, xalqimizg`a ta`n` a`zeliy qa`siyet bolg`an.

I-Bap. Hayal-qizlardin` ja`miyet turmisindag`i orni

1. Hayallar ata-babalar na`zerinde

Erkek hayaldin` nizamli nekeden birge o`tkenlerdin` ha`m bir gewde boliwlarinan shan`araq payda boladi. Erkek o`zi ushin bir hayal tan`lap, du`n`yada bolg`an tiriliginde shadlig`inda, qayg`isinda, ha`r bir jaqsi-jaman ku`ninde su`yenish bolatug`in, janina ra`ha`tbag`ish etetug`in bir sirlas tabadi. Hayal adam balasinda bolg`an minez-quliqlarin go`zzallantiradi, bug`an sebep qatti ko`n`illerin jumsartadi, insanlardi haywan emes, insan etiwshi bir **qut bo`leginen**. Dosliq ha`m jaqinliq siyaqli na`reseler qanshelli bekkem bolsada, shan`araq payda etiwde qu`diretleri jetpes.

Hayal xizmetker emes, ba`lki shan`araq iyesi. Sebebi, erkekler shan`araqtin` basshisi bolsada, hayallar olardin` qaramig`indag`i bolg`an shan`arag`inda basshilari boladi. Usi sebepten olarg`a shan`araq demek duris boladi. Ulli bir zattin` aytiwinsha, hayal qaramag`inda bolmag`an bir u`yde turiwshilarg`a da shan`araq delinbeydi. Hayal o`z bilimliliği, iybeliligi menen bul du`n`ya ha`m aqrettin` ha`r tu`rli ra`ha`tine sebep boladi.

Hayal o`mir joldasinin` malin saqlar, o`mir joldasina keletug`in ba`le-qazalardan qorg`aydi, g`ayratli bir a`sker siyaqli barliq ku`sh-qudiretti sarip qiladi, ko`p waqit bazi bir na`reselerdi ekonomlap, ko`ppe-azba mal jiynawdi, za`ru`riyat bolg`anda o`mir joldasina shaqirip berip, oni shadlandiriw.

Egerde shan`araq kemege uqsatilsa, hayal kemenin` quyrig`i (roli) hu`kiminde boladi. Da`r`yada u`lken quwatqa iye bolg`an keme quyriq ha`reketine tirkese. Ko`z jung`animizda bolg`an xaliqlardin` awhali, hayallar awhali menen bir waqitta mu`na`sip boliwi usi jumi`tin` durislig`ina sipat boladi. Hayallari ta`rbiyali bolg`an xaliq - ta`rbiyali, hayallari ta`rbiyasiz bolg`an xaliq ta`rbiyasiz, hayallari tirisqaq, ta`dbirker, bilimli bolg`an xaliq – bay, hayallari jalqaw yamasa israpker xaliq paqir boliwi aniq.

Shan`araqtin` u`stini hayal bolip esaplanadi. Erkekler minez-quliq ta`rbiyasinda hayallardan basqa hesh bir kimsege boysinbaydi. Ha`tteki ulli mekteplerde de joqari pikirli adamlar aldinda ilim aliwshilar ha`m analarinan alg`an ta`rbiyalari menen jasaydi ha`m bul ta`rbiyani son`g`i ku`nlerine deyin saqlaydi. Usi sebepten de filosoflardan biri: «insanlar ha`r waqit hayallar qa`legenindey boladi, eger ulli ha`m pa`ziletli adamlarg`a mu`ta`jligin`iz bolsa, hayallarg`a uliliq ha`m pa`zilet u`yretin`iz» deydi.

Ta`rbiyali hayal ata-anasin, o`mir joldasi ha`m balasin pu`tkil shan`araq qulqin, shan`araqqa mu`na`sibetli bolg`an dos-yarinlarin ha`m qon`silarin, ka`sipleslerin ta`rbiyalawda minez-qulqi menen mazmun ina`m etedi. O`zi de baxitli o`mir su`redi. Lekin ta`rbiyasiz hayal bunin` teskerisin qilip, ata-anasin, o`mir-joldasin, balasin el masqarasina qaldiradi. O`zi de baxtsiz bolip jasaydi, balalarin ta`rbiyasiz qaldirip o`mirlerin wayran qiladi.

Na`tiyjede qizliq ha`m analiq siyaqli du`n`ya ha`m aqiretlerinen boladi.

Bir insan bay, ma`rtebe iyesi bolsada, onin` ta`rbiyali hayali bolmasa, ol baxitli emes. Baxit shan`araq ishinde ra`ha`tli o`mir ko`riwden ibarat bolip, shan`araq ishinde ra`ha`t ko`rmegen insan, shan`araq sirtinda da ra`ha`t ko`re almaydi.

Sol sebepten de hayallardin` ta`rbiyali bolawlari za`ru`r ha`m bunin` paydasi ha`m pu`tkil milletke mu`na`sip boldi. Lekin hayallar ushin lazim bolg`an ilimler za`ru`r bolg`an ta`rbiya qanday is? Hayallar ushin lazim bolg`an ilimiy ta`rbiyali murat, o`z waziypalarin biliwide pa`zilet u`yrenbekleri, keyin bularg`a go`zzal suwrette a`mel etiwleri lazim bolap esaplanadi. Insanlardi baxitli etiw ilim bolip qalmastan, ba`lki ilim menen birlite bolg`an pa`ziletler. Pa`zilet bolsa jaqsi minezli, yag`niy a`dep-ikramliq bolip esaplanadi. Bul taqirge ko`re adamlarin juwapker etken na`rse o`z waziypasin biliwi ha`m bilgennen minez quliq penen orinlaw kerek. Pa`zilet minez quliq bolmag`an ilim teregi miywe bermeydi. Insanlardin` baxitlari ta`rbiyag`a baylanisli bolip, ta`rbiyali qiliw ushin hayallardi ta`rbiyalaw ha`mde sol ta`rbiyani balalarg`a da alatug`in da`rejege alip bariw lazim.

Egerde hayallar arasinda ta`rbiya menen ilim jayilsa, ta`rbiya da, a`dep-ikramliq ta balalarg`a o`tedi, el-jurt ha`m arasina tarqaladi, bekkem tamirlanadi.

Pu`tkil adam balasina birinshi da`rejede ha`mde en` a`hmiyetli na`rseler haqqinda mug`allimlik etiwshilerdin` ilim ta`rbiyadan ayrilip qaliwida mu`mkin, min`lag`an adamlardi artip ketip atirg`an kemeni soqir ha`m sawatsiz bir adamg`a tapsirip saparg`a shig`iw.

Hayallardin` ta`rbiyalari bul da`rejede lazim bolg`an halda, bizlerde bug`an a`hmiyet berilmeydi. Hayallardi ta`rbiya etip, olar qurallari pu`tkil el-jurt arasinda a`dep-ikramliq ha`m pa`zilet o`nimin shashiw pikiri du`n`yanin` ha`r ta`repinde maydang`a shiqqani halda, bizlerde bazi bir zatlar ta`repinen: «hayallarg`a ilim u`yretpek buziqliqqa sebep boladi» dep tiykarsiz qaralar tarqatip atir. Ilimli erkekler arasinda bazi bir waqitlarda buziqliqlar ju`z beredi. Bular haqqinda so`z etkende «bular alim bolg`anlari ushin bul buziqliqti qildaradi», demeydi. Usi qa`lipte, ilimli hayallar arasinda ham buziqliq sadir bolg`aninda: «olardin` buziqliqlarina ilimleri sebep boladi» dewde duris bolmaydi.

Buziqlarg`a sebep ga` o`mir joldasinda, ga` hayalinda bolsin, ba`ribir, bul haslinda ilimiy pa`ziletten emes, ba`lki ilimiy pa`ziletin` kemliginen boladi.

«Hayallarg`a ilim oyatpaq za`rerlidir» dew naduris so`z bolip, adamlardin` yarimidan ibarat bolg`an adamlardi ilimnen biynesip qaldiriwg`a, bunin` na`tiyjeside uliwma adam balalarinin`, ta`rbiyadan ayiriwg`a jol ashiwda.

Balalarg`a ta`rbiya bere bilmegen ha`m a`dep-ikramliq u`yrete almag`an hayallardan payda ornina ulli za`rerli qiladi. Bunday hayallar xaliq arasinda vabo mikroplaridan za`rerli bolg`an insanlar jetistiredi.

Ta`rbiyasizliq bolsa, ayirim bir ta`limge ha`jet bolmas, ba`lki onin` sebebi ta`lim-ta`rbiya etilmegenlerinen. Balag`a go`zzal ta`rbiya berilmese, usi da`rejenin` o`zide ta`rbiyasizliqqa u`retiw boladi. Ko`p waqitta ta`rbiyasiz hayallar ta`rbiya beriwlik da`rejede o`nerleri bolmag`ani, **xuddi tib** iliminen xabarsiz adamlar awriwlardi dawalap atirg`anlarga uqsaydi. Olar balalarin ta`biyiy hallarda tutpay, ba`lki ta`rbiyalaw bolip a`dep-ikramliqti buzatug`in

sabaqlar beredi. Bunday balalar bir waqitta du`zelmeytug`in da`rejede buziladi. Ta`biyyi hallarda qalg`an balalardi go`zzal mekteplerde a`deplilikke mug`allimler qurallarinda du`zetiwi qolay bolg`ani halda, ta`rbiyasiz hayallardan ta`rbiya alg`an balalardi du`zetiwi qiyin bir halat. Anadan alg`an ta`rbiyasiz bala o`miri barinsha umitpaydi. Ta`rbiyasiz hayallar bawrinda ta`rbiyalarg`an balalari ha`tteki mekteplerge kirip ilim alsalarda, minez-qulqi buzilg`ani sebepli u`yrenen ilimlerin jaman islerge qural qiladi. Bazi kimseler pu`tkil mal du`n`yalarin sarip etip bolsa da balalarinin` salamatlig`in satip aliwg`a razi boliwi da, lekin o`limnen de better qa`wetirli bir qorqinishtan qutiliw ushin jeterli da`rejede tirispaydi. Bul da bir ta`rbiyasizliqtan.

Bir balanin` dinide itibarsiz, ata-anasin qopal ma`mile qilatug`in bolg`ani, mayshatti buziqliq uzra bino qilmaw o`limnen de qorqinishi bir hol ekeni ko`pshilikke ma`lim.

2. Qaraqalpaq hayal-qizlari koloniyaliq da`wirde ha`m bol`shevizmnen qisiniwi

A`miwda`r`ya bo`limi arqa jag`inda ko`terilisti birinshiler qatarinda Shimbay bo`limi Besjap bolisi xalqi baslap bergen. 1916-jili 27-iyul`de olarg`a Eshim bolisinin` birinshi ha`m ekinshi awillari, onnan keyin Jan`abazar ha`m No`kis bolislarinin` xalqi qosilg`an.

Son`inan Shimbayda da ko`terilisler baslang`an. Onin` ta`riypin Samarqand prokurorinin Samarqand okrug sudi okrug prokurorina jollag`an 1916-jili 9-oktyabr`degi 581 sanli mag`liwmatnamasidan biliwimiz mu`mkin. 28-iyun` ku`ni Shimbay bo`limi pristavi Mikel`djanyants (ati arxivte ko`rsetilmegen.-Ya.A.) o`z qabillawina bolis basqariwshilarin shaqirg`an ha`m ha`rekettegi armiyandin` arqa bo`limine jumisshilardi jiberiw boyinsha tapsirmalar bergei. Sol ku`ni-aq ayirim bolis basliqlari u`ylerine kaytip ketken. Erten`ine, 29-iyul`, saat 12 lerdde pristavtin u`yine (Ol o`z u`yin jumis orni etip qoyg`an edi.-Ya.A.) tayaq ko`terip alg`an bir neshe ju`z jergilikli hayallar kelip, awdarmashi arqali pristavka o`tinisleri bar ekenligin aytkan. Bul waqitta shay ishish otirg`an pristav awdarmashisi arqali «o`tinishi bar bolsa aralarinan wa`kil tan`lap jibersin», dep o`zi sirtqa shiqpag`an. Bunnan ja`ne de g`a`zeplengen adamlar «Ur, o`ltir pristavti!» degen baqiriwlar menen u`yge bastirip kirip, oni awdar-ten`ker ete baslag`an. Ko`terilisshiler esik, aynalardi sindirip, diywalda iliwli turg`an imperator ha`m shaxzadanin su`wretlerin jirtip, jag`ip jibergen.

Miksl`djanyants ko`terilis qatnasiwshisi Allamurat Bekniyazovqa qarata eki ret oq atip, oni o`ltirip qashqan. Adamlar onin` izinen quwip jetken. Na`tiyjede pristav ha`m onin` hayali ko`terilisshiler ta`repinen o`ltirilgen. Bul waqiya qatnasiwshilarinin` ko`pshiligi jazadan qorqip A`miwda`r`ya tog`ayliqlari ha`m sho`llerge ketip qalg`an. Ko`terilis qatnasiwshilarinan 103 adam, sonnan 18 hayal-qizlar qamaqqa aling`an.

Pristav Mikel`djanyants u`yinin` esigi aldina o`tinish penen kelgen xaliq wa`killeri menen so`ylesiwdi ma`p ko`rmewi, o`zine ju`klengen waziypni orinlaw ornina, xaliq massasin na`zerge almawi, adam o`ltirgenligi hayalinin` da o`limine sebepshi bolg`an.

Shimbay bo`liminin` Da`wqara bolislig`inda sentyabr` ayinda front arti islerine jumisshi jiberiwden bas tartip, jergilikli ha`kimshilikke ko`p ziyan tiygizgen ko`terilisshiler Qizilqum sho`llerine qaship kelgen.

Bunday ko`terilisler A`miwda`r`ya bo`liminin` basqa jerlerinde de ju`z berip ha`m 1917-jildin` baslarina deyin dawam etken.

Ko`terilisler na`tiyjesinde, patsha Rossiyasi ha`kimshiligi ma`rdikarliqqa jiberiletug`inlardin` uliwma sanin ha`m jo`netiw mu`ddetin o`zgertiwge ma`jbu`r bolg`an. Jumisshilardi ma`rdikarliqqa aliw zu`ra`a`t jiynap bolg`ang`a shekem-15 sentyabrge shekem qaldirilg`an.

Bunnan basqa Tu`rkistan general-gubernatorinin` 220-buyrig`i ha`m og`an qosimsha etilgen ko`rsetpelerge muwapiq «ayirim qatlamdag`i jergilikli xalik, yag`niy mayda xa`meldarlar, imamlar, mollalar, sha`kirtler, esapshilar, ma`mleket ha`m jeke oqiw orinlarinda oqip atirg`an dvoryan huqiqina iye, yag`niy na`sillik xu`rmeti bolg`an adamlar ma`rdikarliqtan azat etilgenligi» aytip o`tilgen.

Solay etip, A`miwda`r`ya bo`liminin` barliq xaliq jasaytug`in jerlerinde patsha pa`rmanina qarsi ko`terilisler 1916-jili iyul` ayinin` ekinshi yarimidan baslap, 1917-jil baslarina shekem dawam etken.

Hayal-qizlar belsendi qatnasqan ko`terilis ha`m qozg`alan`lar tiykarinan iyul` ayinda bolip o`tken. Onin` oraylari A`miwda`r`ya bo`limi arqasinda Shimbay, qublasinda Saribay, Shoraxan bolisliqlari bolg`an qozg`alan` sebepli ma`rdikarliqqa da`slep rejlestirilgen mug`dardag`i 5348 adamnin` 60% ten ko`biregi, otiriqshi xaliqtan 1802, ko`shpeli xaliqtan 1313 adam, barlig`i bolip 3115 adam g`ana jiberilgen. Qalg`anlarin bolsa, 1917-jili mart ayinan keyin jiberiw mo`lsherlengen.

Ko`terilistin` tiykarig`i ha`reketke keltiriwshi ku`shleri hayal-qizlar bolg`an. Bul ko`terilis Tu`rkistan u`lkesinin` basqa jerlerindeki ko`terilislerden bir qansha pariqlang`an. A`sirese, ko`terilishiler bul jerde rus ha`kimshiligi ha`m olardin` jergilikli ja`rdemshilerin o`ltiriw da`rejesine deyin jetip barg`an. Ko`terilis jen`iliske ushirag`an bolsa da, u`lkedegi bul ko`terilisler Rossiya patshasi, onin` u`lkedegi ha`kimshiliklerin ma`jbu`rlegen.

Qaraqalpaqstan hayal-qizlari belsene qatnasqan bul ko`terilis jetik siyasiy shig`iw ha`m siyasiy ha`reket da`rejesine ko`terile almadi. Sebebi, bug`an tosquinliq etiwshi ob`ektiv ha`m sub`ektiv sebepler de bolg`an. Bular Xiywa xanlig`i zulimlig`inan keyin A`miwda`r`ya bo`limindeki sotsialliq-siyasiy, ekonomikalig` awhal da`rejesi, Rossiya imperiyasinin` birinshi ja`han rusina belsene qatnasiwi, basip aling`an Tu`rkistan u`lkesi, a`sirese, A`miwda`r`ya bo`liminin` materialliq ha`m ta`biyiy bayliqlarin o`zlestiriw, koloniya esabinan bayliq arttiriwlar menen baylanisli edi.

Rossiya imperiyasi hu`jiminen keyin xaliqtin` awir awhalin jaqsilaw boyinsha birde-bir unamli isler islenbegenligi patsha ha`kimshiligi ta`repiyen a`dalatsizliqlarg`a jol qoyilg`anlig`i, saliqlar mug`darinin` arttirilg`anlig`i, A`miwda`r`ya bo`limi basliqlari ha`m pristavlarinin` hayal-qizlarga zorliq etiwleri, qizlardi zorliq penen alip ketiw jag`daylari, hayal-qizlardin` huqiqsizlig`i ha`m basqa namaqul isler kolonizatorliqqa qarsi milliy azatliq ko`terilisinin` kelip shig`iwina sebepshi bolg`an. Ha`kimshiliktin` a`skeriylestirilgen zulimliq siyasati, jergilikli xaliqtin` quralsizlig`i ha`m siyasati, jergilikli xaliqtin` quralsizlig`i ha`m siyasiy sho`lkemlerinin` joq ekenligi, stixiyalilig`i siyaqli bir qatar faktorlar hayal-qizlar ko`terilisinin` ja`miyette tu`pkilikli siyasiy o`zgerisler ju`z beriw da`rejesine deyin o`sip jetiwi ushin imkan bermegen.

Biraq, bunin` menen hayal-qizlardin` milliy azatliq ushin bolg`an ha`reketleri toqtamadi. Ko`terilis Qaraqalpaqstan hayal-qizlar ha`reketinin` o`sip rawajlaniwinda, olardin` kolonial du`zimine qarsi alip barg`an gu`resi, tariyxinda o`zine ta`n jarqin betlerden biri bolip qaldi.

Itibarg`a ilayiq ta`repi sonda, hayallar bul gu`restin` tek g`ana qatnasiwshisi emes, al belsendi sho`lkemlestiriwshisi, ha`reketke keltiriwshi ku`shi boldi. Ma`rdikarlar saninin` kemeytiliwi, jiberiw mu`ddetinin` keshiktiriliwi, mine usi hayal-qizlar gu`resinin` jemisi bolip tabiladi. Qaraqalpaqstan hayal-qizlarinin` huqiqiy sanasi, siyasiy sawatlilig`i, erkinlik ha`m g`a`rezsizlikke umtiliwinin` ku`sheygenligi, ha`tte, kolonizatorlardi da albiratip qoyg`an. Sol sebepli isenim menen soni aytiw mu`mkin, hayal-qizlardin` milliy-azatliq gu`reslerinde qatnasiwi kolonizatorlar ta`repinen jergilikli xaliqlarg`a qarata zulim, qorlawlardin` jan`a basqishqa ko`teriliwinin` aldin alg`an. Bul ko`terilis, gu`mansiz, O`zbekstan g`a`rezsizligi ushin bolg`an gu`resler tariyxinin` o`shpes altin betlerinin` biri bolip qaladi.

Kommunistlik (bol`shevikler) partiya jumisshi, diyqan ha`m a`sker deputatlari atinan jeke ha`kimlikti qolg`a alg`annan keyin, Rossiya imperiyasi da`wirinen o`zgeshe ja`miyetti basqariw baslamasin o`z qolina aldi. Ja`miyetlik du`zimnin` barliq tarmaqlarında partiya ha`m sovetler atinan jumis alip bariwshi sho`lkemler payda boldi. A`sirese hayal-qizlar bo`limi «qosshi awqami», komsomol, pioner, oktyabryat siyaqli sho`lkemler ha`m ja`miyetler du`zildi. Bul sho`lkemler nizamli tu`rde g`a`rezsiz bolsa da, negizinde partiyanin` sizg`an sizig`inan shiqpastan «partiya» da`wirimizdin` aqili, ar-namisi ha`m xu`jdani» su`reni astında o`z-ara awizbirshilikte onin` siyasatin a`melge asirdi. Ma`mleket xa`m ja`miyet rawajlanıwında hayal-qizlardin` u`lken ku`sh ekenligi Sovet xu`kimeti ha`m kommunistlik partiya na`zerinen shette qalmadi. Ha`r bir sho`lkem kommunistlik (bol`shevikler) partiya «g`amxorlig`ında» hayal-qizlar arasında jumis alip bariw ushin arnawli sistema: jumis formalari ha`m usillarin jaratti. Da`slepki da`wirde islengen unamli isler qatarına hayal-qizlar bo`limi ha`m onin` shaqapshalarinin` sho`lkemlestirilgenligin kirgiziw mu`mkin.

Hayal-qizlar bo`limi basliq, inspektor, komissiya ag`zalarinan (7 adamnan ibarat), ka`siplik awqam birlespesinen, komsomol sho`lkeminen, partiya komitetinen, «qosshi awkami»nan, wa`kil hayallardan, u`gitshi hayallardan ibarat sistemag`a iye boldi.

Olardan wa`kil hayallar ayriqsha abiroyg`a iye bolip, birlespeler sho`lkemlestiriw, ja`ma`a`t isleri, uliwma jiynalislar, arnawli ma`wsimlik isler «ko`shpeli qizil otawlar», erkekler arasinda is alip bariw, sovetler, «qosshi awqami», sawatsizliqti saplastiriw mektepleri, sud sistemasi, a`meliyatshi wa`kil hayallar, belsendiler arqali is alip bariwlardi sho`lkemlestirgen.

Biraq, sovet da`wiri nizamlari, a`melge asirilg`an ilajlar na`tiyjesinde balalar da bir qiyli qa`lipke pikirley basladi. Ja`ma`a`tshilik idividuatliqqa, derlik, imkan qaldirmag`an. Basqasha aytqanda, adamnin` o`zi haqqinda, o`z keleshegi haqqinda oylawi, kamalg`a keliwi ushin imkaniyatlar tarayg`an. Adam o`z pikirini ko`pshiliktin` pikirinen joqari qoymawi za`ru`r edi. Na`tiyjede, o`zine ta`n sovet adamlari payda boliwina tiykar sala basladi. «Sen o`zin`di oylama, tek ha`mme ushin islesen` boldi, sen haqqinda ma`mleket ha`m partiya oylaydi» degen siyaqli tu`sinikler adamlar sanasina a`ste-aqirinliq penei sin`dirilip barildi. Balalar baqshalarinda balalarg`a ko`birek ja`ma`a`tshilik ruwxii sin`dirildi. 30-35, ayirim jag`daylarda 40 balag`a bir ta`rbiyashi bekitildi. Xaliq ushin uliwma asxanalar sho`lkemlestirildi. Awqatlaniwg`a bir saat wakit berildi. Kimde-kim jumisqa, ha`tte, sebepli keshikse de og`an xa`kimshilik jaza sharalari ko`rile baslag`an. Miynet ta`rtibi ku`sheytilgen, al ta`rtipti buzg`anlar 1930-1940-jillarda geyde qamaqqa alinip, miynet penen du`zetiwi koloniyalarina da jiberildi. Adamlar a`ste-aqirin bir qa`lipke tu`se baslag`an. Olar mudami jumis penen ba`nt bolg`anlig`i na`tiyjesinde balalar ta`rbiyasinan uzaqlasa baslag`an. U`zliksiz ta`rizde ma`mleket ta`rbiyasinda bolg`an balalarg`a o`z atalarina degen mehr-aqibet sezim-tuyg`ilari a`zzilegen.

Hayal menen erkektin` ten` huqiiqlilig`in nizam menen ta`n aliwdin` o`zi hayal-qizlar ma`selesinin` haqiiyqiy sheshimin taba almaydi, bul huqiiqlardin` a`melge asiriliwi ushin ja`miyetlik sharayatlar da jaratiliwi kerek.

«Hayal-qizlar ma`selesi sheshildi, bul sotsializmnin` u`lken jen`isi» degen juwmaq niyet-tilekti real barliq penen almastiriwdan basqa na`rse emes edi.

Sol da`wirde ka`siplik awqamlarinin` da hayal-qizlar iskerligin arttiriw boyinsha bir qatar qararlari qabil etilgen.

Qaraqalpaqstan hayal-qizlari turmisina unamsiz ta'sir ko'rsetken jag`daylardan biri-bul dinge qarsi alip barilg`an gu`res-jawinger ateizm edi. Bunnan go`zlangen maqsetlerdin` biri «jergilikli xaliqtin` o`z ruwxaniylari qisimi astinda rus ma`mleketine ba`rhama jat bolip qaliwinan» gu`mansiraw, xaliqti ruwxiy bag`indiriw, insanlar sanasin «za`xa`rlew» edi.

U`git-na`siyat barisinda «barliq artta qaliwlarimiz sebebi din menen baylanisli», dep ko`rsetile basladi. Ateizm siyasatin ju`rgiziw ushin ayriqsha «mashinalar», arnawli qisim ko`rsetiwshi «mexanizmler» jaratilg`an. Al, olardi ha`reketke keltiriw ushin jan`a sho`lkemlestirilgen sho`lkemlerdin` barlig`i; ka`siplik awqamlari, «qosshi awqami», komsomol, hayal-qizlar bo`limleri, ha`tte, pioner sho`lkemleri, sud, prokuratura, militsiya organlarinan «ta`rbiyalaw xa`m jazalaw armiyasi» jaratilg`an edi. Olar partiya xa`m sovetlerdin` basshilig`i, qatan qadag`alawi astinda o`zleri bilip-bilmegen halda ha`kimshilik-buyriqpazliq sistemasin bekkemlewde «jan-ta`ni» menen «xizmet ko`rsetken».

1927- jili «hayallar ortasinda dinge qarsi u`git-na`siyatti keskin jolg`a qoyiw, olardi ja`miyetlik miynetten shetletip jiberedi», sonits ushin «ko`p hayallik, qalin` mal aliw bul dinnin` ayibi» dep ko`rsetip, sol na`rseni sebep etiw joli menen dinge qarsi gu`resiw kerek, degen ko`rsetpeler berilgen.

Kommunistlik partiya siyasatindag`i qarama-qarsilik hayal-qizlar bilimlari iskerliginde sa`wlelengen. Bunday bo`limler xaliq arasinda partiya siyasatin a`melge asiriw boyinsha belsendi ja`rdemshige aylang`an. Hayal-qizlar bo`limleri da`slep saqliq penen is alip barg`an bolsa, 1930-jillarg`a kelip, «qudaysizlar» menen birgelikte hallarg`a qarsi ashigtan-ashiq gu`resiwshi sho`lkemge aylanip qaldi.

Wa`layattin` barliq rayonlarinda erkekler ha`m hayallar jiynalisip, hayt bayramlari ku`nleri qoyimshiliqqa barip, qa`birler do`geregini tazalap, awqat tayarlap, qayir-sadaqa u`lestirgen. Taxtako`pir, Xalqabad, Shimbay rayonlarinda adamlar o`zleri ushin ko`mek joli menen meshit qurg`an.

Narazilik ko`terilisleri bastirilg`annan son` Shabbaz (ha`zirgi Beruniy) rayoninda Shayx-Abbas baba meshit-mazarinda hayt ku`nleri jiynalista

qatnasqan ayirim sovet xizmetkerlerinin` ma`selesi wa`layat partiya sho`lkemi ma`jilisinde talqilang`an. Bunday ha`reketler sovet ha`kimiyatına qarsi u`git-na`siyat sipatında bahalang`an ha`m qatti sin astina aling`an. Diniy bayramlar o`tkeriw ha`m a`wliyege barip, ol jerdi abadanlastiriwdin` tiykarg`i sho`lkemlestriwshileri hayallar edi.

«Gu`resshen qudaysizlar awqami» hayallardin` bunday «ulli sho`lkemleskenlik ka`biletin esapqa alg`an. Sonin` ushin, dinge qarsi gu`restin` jan`a ayriqsha rejesi du`zilgen: 1. Jas hayal-qizlar arasinda dinge qarsi islerdi ken` ko`lemde alip bariw. 2. Usi temada hayallar ortasinda seminarlar o`tkeriw. 3. Lektsiyalar oqiw. 4. Dinge qarsi gu`res alip bariw ushin hayal-qizlardin` o`zlerinen paydalaniw (atap ko`rsetiw biziki-Ya.A.) 5. Arnawli kurslar sho`lkemlsstiriw, hayal-qizlardi oqitiw ha`m olardan ka`nigeler tayarlaw. 6. Ka`rxana ha`m kolxozlarda dinge qarsi is alip bariwshi do`gerekler sho`lkemlestiriw, olarg`a hayal-qizlardi tartiw. 7. Milliy baspaxanalarda hayal-qizlar ushin mo`lsherlengen dinge qarsi bir neshe kitapshalar basip shig`ariw. 8. Dinge qarsi ko`rgizbeler, su`wretlerden ibarat mu`yeshler sho`lkemlestiriw ...siyaqli ilajlardin` rejesi du`zilgen.

Na`tiyjede, partiya organlari ha`m ha`kimshilik mekemeler ziyaratshiliq ha`m ziyarat orinlarina qarsi ha`reket basladi.

Rejelerdi a`melge asiriw ushin da`slep diniy bayramlarda qatnasiw qadag`an etilgen. Orinlarda «Rayondi abadanlastiriw maqsetinde» arnawli qarjilar ajratilg`an ha`m qa`birlar aydalip tegislengen.

Al Qaraqalpaqstanda «Hu`jim» siyasatin alip bariw protsessinde jergilikli sha`rt-sharayatlar, hayal-qizlardin` turmis qa`lpi, da`stu`r ha`m u`rp-a`detleri esapqa alinbadi. Soni ayriqsha atap o`tiw tiyis, bul siyasat tek pa`renjige yamasa shapan-jegdege g`ana qarsi bolip qalmastan, al uliwma hayal-qizlardin` awhalin o`zgeritiwge de qaratilg`ap edi. Qaraqalpaqstan hayal-qizlari shapan ha`m jegde kiygen. O`zbekstannin` ayirim wa`layatlarinin` hayallari siyaqli pa`renje, shapan jawip ju`rmegen. Uliwma kommunistlik partiya ta`repinen alip barilg`an barliq

tarmaqlardag`i siyosat ma`wsimlilik xarakterine iye bolg`aniday, bul protsess te tap sonday ha`kimshilik buyriqpazliq ruwxinda edi.

«Pa`renjige qarsi xu`jimdi joba tiykarinda sho`lkemlestiriw, o`zbek kommunistleri, o`z hayallari, qarindaslari, qizlari ha`m tuwisqanlarinan pa`renjini alip taslag`anliqlarin ashiq ko`rsetiwi kerek (atap ko`rsetiw biziki-Ya.A). Kimde-kim bug`an qarsi shiqsa, partiya juwapkershiligine tartilsin». Usi xat mazmuninan ja`ne soni da an`lap aliw mu`mkin, Qaraqalpaqstan Qazaqstan quraminda 1924-jildan baslap esaplanip kiyatirg`an bolsa da. Qazaqstandag`i basshi xizmetkerler Qaraqalpaqstan aymag`inda jasawshi o`zbek milletine tiyisli xaliqtin` jasaw sha`rayatnan hesh qanday xabarsiz bolg`an. Sebebi Qaraqalpaqstanda jasawshi o`zbek hayallari pa`renji, shapan jamilmag`an.

Joqaridag`i pikirdi tastiyoqlaw ushin Qaraqalpaqstan wa`layat partiya komiteti baslig`i P.Varlamovtin` 1929-jil 2-marttag`i pikirlerin keltiremiz: «Qizil Orda u`lke partiya komiteti Isaevqa.

Wa`layat partiya komiteti ta`repinen bul ma`sele boyinsha komissiya sho`lkemlestirilmekte. Birak g`alabaliq ta`rizde (atap ko`rsetiw biziki-Ya.A) pa`renji kiyinetug`inlar joq. Onin` o`zgeshe tu`ri shapan, jegde ha`m basqalari bar. Bug`an qarsi ilaj kalalarda jaqin ku`nlerde, al awillarda may ayinin` birinshi ku`nlerinen baslanadi. Awillarda keyinirek o`tkeriliwine jaqinda baslanatug`in| qaziw jumislari sebep bolip turipti». Wa`layat partiya komiteti ta`repinen rayonlar, orinlarg`a «Pa`renji ha`m shapanlar hayallardin` erkinlikke shig`iwina irkinish bolmaqta» degen su`renler jazilsin ha`m sol su`renler astinda 22-mart ku`ni ko`shelerge 2000 hayal alip shig`ilsin» siyaqli ko`rsetpeler berilgen. Bul su`renler 1930-jillarg`a deyin saqlang`an.

Shamasi aradan u`sh ay o`tkennen keyin, 1929-jil 29-mayda P.Varlamov Qazaqstan u`lke partiya komitetine jibergen xabarinda «Pa`renji ha`m shapang`a qarsi alip barilg`an ma`wsim tamam boldi. Bul ma`wsim bes rayonda - To`rtkul, Qipshaq, Shimbay, Shabbaz, Xojelide alip barildi. 1475 hayal-qiz shapan ha`m jegdelerin otqa jaqti», delingen. Bunisiz da hayallar kiyimleri derlik,

joqlig`inan ma`jilislerge toliq qatnasa almaytug`in edi. Biz arxiv hu`jjetlerindeki partiya ma`jilislerinin protokollarin u`yreniw protsessinde hayallarda ma`jiliske qatnasiw tilegi bar ekenligi, biraq kiyimlerinin joqlig`i sebepli bara almag`anliqlari haqqindag`i mag`liwmatlardi ko`p ushirattiq. 1930-1940-jillardag`i bul ja`miyetlik-siyasiy jag`daydi jaqsi esleytug`in, ha`zirgi waqitta pensiyada bolg`anlar da buni tastiylaydi.

«Hayal-qizlardin` 32 uliwma jiynalisi 90 orinda bolip o`tken ha`m olarda 1521 hayal qatnasqai» Keyinirek, 1930-jillarda Shimbay, To`rtku`l, Xojeli, Kegeyli, Qonirat, Shabbaz rayonlarinda 146 ret ma`jilis o`tkizilgen. Ma`jilislerde 18223 hayal qatnasip, olardin` 7005 i shapan ha`m jegdelerin taslag`an. Bunday jiynalislar keyinirek Taxtako`pir rayoninda da bolip o`tken. Hayallar a`rebek (muring`a tag`ilatug`in sirg`a -Ya.A), shapan, jegdelerin taslag`an. Bul kiyim-kenshek, bileziklerdin` ha`mmesi hu`kimet paydasina o`tken. Hu`kimet olardi ne qilg`ani haqqinda arxiv hu`jjetlerinde mag`liwmatlardi ushiratpadiq. Bul ilajlarsiz da og`iri awir awhalda jasap atirg`an hayallar kiyimsiz, bezeniw buyimlarisiz qalg`an. Sovetler pa`renji ba`nesinde xaliq qolindag`i mal-mu`likti qaraqshilarday o`zlestirip alg`an.

Shapan ha`m jegdelerge qarsi «gu`res» 1930-1931-jillarg`a shekem dawam etken. Bul jillarda 8-22-mart ku`nleri «shapan xa`m jegdelerge qarsi gu`res»tin` eki ha`ptelikleri, on ku`nlikleri o`tkerilgen. Ha`ptelik ha`m on ku`nliklerde «Jog`alsin jegde, shapan, a`rebek!», «Jog`alsin sawatsizliq!», «Jog`alsin qalin` mal ha`m ko`p qatinliliq», «Alding`i hayal-qizlardi ko`beytiw kerek. Al bul hayallardin` erkeklerdin` ornin basqani degen» siyaqli su`renler astinda o`tkerilgen.

Hayal-qizlar bo`limlerine 8-mart ku`nlerinde qanday su`renler menen shig`iw kerekligi haqqinda kishkene toplam kitapshalar da jiberilgen. Olardin` geyparalarin keltiremiz «Batrak hayallar, ka`mbag`al ha`m orta da`rmiyan hayallar, abayli bolin`lar, baylar kolxozg`a kirip almasin. A`depli kolxoz ag`zasi bolin`lar», «Aldin`g`i brigadalar sho`lkemlestirin`ler», «Bo`lek u`yler,

bo`lmeler) qurilisina jol qoyman`lar. Uliwmaliq asxanalari. uliwmaliq baqshalari bar uliwmaliq u`yde jasawdi talap etin`ler» (atap ko`rsetiw biziki A.Ya) ha`m basqa da su`renler menen shig`iw talap etilgen. Hayallar bug`an isengen. A`lbette, bunday siyosat alip bariliwi na`tiyjesinde hayal-qizlar azlikem belsendilesken.

Bul jillarda da hayallarg`a qarata u`stemlilik, olardin` huqiqlarin mensinbewshilik, ayaq asti etiw jag`daylari dawam ete bergen.

Hu`jjetler analizi soni ko`rsetedi, 1970-jillarg`a shekem hayallar erkeklerdin` o`zlerine qarag`anda u`stemlershe mu`na`sibette boliwi boyinsha tiyisli sho`lkemlerge shag`im-arza etiw joli menen gu`res alip barg`an. Sol da`wirdegi ja`miyet nizamlarinin` jeterli da`rejede a`melde qollanilmawi, ta`lim-ta`rbiya tarawinda jol qoyilg`an kemshilikler ha`m basqa da sebeplerge baylanisli hayallar ko`binese o`zine-o`zi ja`bir etiw jolina o`te baslag`an. Hayal-qizlardin` o`zin-o`zi jag`ip, janina qasliq etiw jag`daylari tiykarinan XX a`sirdin` 80-jillarinan keyin ko`beygen.

1981-jildan 1989-jilg`a deyin 60 tan artiq hayal-qizlardin` o`zin-o`zi jag`iw jag`daylari ju`z bergen. Olar o`limdi o`mir ha`m turmis ta`shwishlerinen qutiliwidin` birden-bir joli dep esaplap, usi joldi tan`lag`an.

Olardin` 60% ten ko`biregin oqiwsilar, 25 jasqa deyin bolg`an jas qizlar, hayallar qurag`an. Arxiv hu`jjetlerin analiz etip, bunday qayg`ili waqiyalar sebeplerin bir neshe tu`rge bo`ldik: 1. Shan`araqtag`i tinish bolmag`an ortaliq. 2. Uris-ja`njeller. 3. Qorlawlar. 4. Qizlar ha`m hayallar mashqalalarina a`tiraptag`ilardin` nemquraydi, biypa`rwa, itibarsiz qarawi. 5. Ayirim waqitlari erkekler jinayatin bari-jog`i gu`na` dep esaplaw. 6. Qizlardi ma`jbu`rlep ku`yewge beriw. 7. Erkekler ha`m hayallar ortasinda u`git-na`siyat jumislarinin` jeterli da`rejede alip barilmawi. 8. O`z huqiqin bilmewi. 9. Ayirim rayonlardag`i sovet ha`m partiya sho`lkemlerinin` sol ma`selege itibarinin` az boliwi h.b.

Sovet du`ziminin` qarama-qarsi xarakterge iye bolg`an siyasaki ja`miyettin` barliq tarawlarinda: siyasiy, sotsialliq, ekonomikalik, ma`deniy-ag`artiwshiliq tarawlarinda a`melge asiriladi. Hayal-qizlar, balalar, ta`biyat, ortaliq, jer asti

hà'm jer u`sti bayliqlari, jer, hawa, suw mine usi qarama-qarsiliqlardin` iyrimine tartildi, sovetlerdin`, kommunistlik partiyanin` jeke ha`kimlik, ha`kimshilik-buyriqpazliq siyasatinin` qurbanina aylandi. Sebebi xaliqtin`, atap aytqanda, hayal-qizlardin` ha`r ta`repleme rawajlaniwinan u`stemshil toparlar ma`pler emes edi. Sebebi ha`r ta`repleme ka`mil tapqan insan qa`nige, jetilispegen du`zimge qa`wip saliwi mu`mkin edi. «Insan faktori», «ha`r ta`repleme rawajlang`an jetik insandi ta`rbiyalaw» siyaqli shaqiriqlar su`renlerde qalip etti. Siyasattag`i qarama-qarsiliqlar sebepli a`melde tap usunday «rawajlaniwg`a» qarsi jumislar alip bariliwinin` gu`wasi boldiq. «Jaqsı qararalar» qabil etilgen, biraq olar toliq orinlanbawi ushin nizamlarg`a bile-tura aniq emes stat`yalar kirgizilgen.

Qaraqalpaqstanda hayal-qizlar ma`selesinde wa`layat partiya komiteti ha`m sovetler alip barg`an siyasattag`i qarama-qarsiliqlar, unamli ha`m unamsiz isler o`zine ta`n ko`p g`ana jan`a mashqalalardi keltirip shig`ardi. Al bul o`z gezeginde hayallar mashqalalarinin` sheshiliwinde, olardin` jasawi, islewi ha`m o`z analiq waziypalarin atqariwında qiyinshiliqlardi tuwdirdi. mine usi qarama-qarsiliqlar tiykarında sovet du`zimi xaliqti, a`sirese, hayal-qizlardi «qolg`a u`yretip aldi», olardan pidayi ka`mbag`al miynetkeshler «armiyasi» jaratildi.

Qisqasha etip aytqanda, sovet du`zimi sirttan qarag`anda, patsha Rossiyasi kolonizatorlig`inan anag`urlim insaniy bolip ko`ringen bolsa da, negizinde xaliqtin`, a`sirese hayal-qizlardin` tiykarg`i huqiqlari ayaq asti etiliwi, olardi sanali adam biyliginen «azatliqqa shig`ariw» ba`nesi menen miynet «mashina»sina aylandiriw siyaqli turmisliq faktler misalında ayawsız bolg`anlig`i ayqin boladi. Patsha koloniyasina ta`sir etiwden o`zlerin tiyg`an bolsa, partiya ha`m sovet ha`kimiyati hayallardi tap usi ideyaliq ta`repten boysindiriw menen olardan o`z maqsetleri ushin paydalandi. O`tmishin, tariyxin, a`sirlik milliy dastu`r ha`m qa`diriyatların ayaq asti qildi, sol ruwxta «ta`rbiyaladi». Qalaberse, tap mine usi usil «ten`lik, a`dillik, miynet» niqaplari artında jasiring`an qizil imperiyanin` ma`plerine sa`ykes keletug`in edi. En` ashinarlisi, bunday forma ha`m metodlar hayal-qizlardin` haqiqiy erkin turmis,

azat jurtta, g`a`rezsiz ma`mlekette jasawg`a bolg`an umtiliwshilig`in so`ndiriwge qaratilg`anlig`i edi.

30-jillarda massaliq ja`ma`a`tlestiriw mu`na`sibeti menen tiykarinan awil ha`m elatlarda jasaytug`in xaliq qatag`an qiling`an. Xaliq, sonin` ishinde, hayallar «kulak», «bay», «iri jer iyesi», «orta hal jer iyesi», «orta hal diyqan», «diyqan qulak», «baliqshi qulaq», «molla xa`m iyshan elementler» sipatinda tek kolxoz qurilisina qarsi ha`reket islegenlikleri ushin g`ana emes, al sovet siyasatinan narazi bolip, og`an qarsiliq ko`rsetkenligi ushin da «tazalaw» usili menen jazalang`an.

30-40-50-jidlardag`i «qatag`an siyasati ka`sipti ds, lawazimdi da tanlamag`an». Qatag`an kurbanlari, sonin` ishinde hayal-qizlar 20 dan artiq «atlar» menen kemsitilgen: «burjua-milletshisi «buziwshi», «trotskiyshizinov`evshi», kelip shig`iwin jasirg`anlig`i, qashqinlig`i ushin, yaki o`z ka`lewi menen jasap turg`an jerin taslap ketkenlgi, revolyutsiyag`a qarsi burjua-milletshi toparinda qatnasqanlig`i. klassliq bol`shevikshe kirag`ilig`in jog`altqanlig`i, klassliq jat «elementler» menen ma`mleket ha`m apparatti «pataslag`anlig`i», du`zimge qarsi bolg`ani, u`lken materialliq ziyana keltirgenligi, xojaliq jumisin alip bara almag`anlig`i, «burjua milletshisi» menen jaqin baylanista bolg`anlig`i, eki jaqlama siyasat alip barg`anlig`i, trotskiyshizinov`evshilsr menen jakin baylanista bolg`anlig`i ushin xa`m tag`i da basqalar.

Sonday-aq, «xaliq dushpani», «xaliq dushnani» mensi baylanista bolg`ani, «klassliq jat elsmen» bolg`ani, klass, jat «element»ler menen baylanista bolg`ani, ma`mleket mulkin talan-taraj qilg`anlig`i, revolyutsiyaliq nizamliqti buzg`anlig`i, qirag`iliqti jog`altkani, antirevolyutsiyalik ha`reketlerdi tiyisli orinlarga xabar bermegenligi, «jat toparlar menen baylanista bolg`anlig`i», «pa`lenshievshiler» toparinan bolg`anlig`i, olar msnsn baylanista bolg`anlig`i, «milletshi»ligi, «antirevolyutsionerler menen baylanista bolg`anlig`i», partiyag`a ag`zaliq ha`m partiya biletlerin jog`altqani ha`m basqalar ushin olardi qamaqqa aliw, «ko`shiriw», «su`rgin» etiw, o`ltiriw» joli menen «tazalawlar» alip barilg`an.

80-jillardag`i qatag`anliq ta «ka`sip tan`lamag`an, biraq ja`miyet tiykarinan basshi xizmetkerler»den «tazalang`an». Oray o`z qatag`ailarin «paxta isi», «o`zbekler isi» dep atag`an. Protssss misli «paraxorlar»g`a qaratilgap.

I.A.Karimov so`zi msnen aytqanda, «...sovet sotsialistik ma`mleketi xalqimiz turmisina shetten zorliq penen engizilgen edi. Bul ma`mleketin` formasi ha`m man`izi xalqimizdin` a`dep-ikramliq, ma`nawiy ha`m ruwxiy qa`diriyatlarina say kelmeytug`in du`zimgе tiykarlang`an edi... Bul du`zim o`z xalqinin` tariyxin, onin` ruwxin ha`m u`rp-a`detlsrin, o`z ata-babalarin bilmeytug`in ma`ngurlerge tayanatug`in edi. Sonin` ushin da eski sovst du`zimnin` bayraqlarinda ha`m su`renlerinde bayan etilgen ideyalar a`meldegi nslerden og`ada uzaqta edi. Mine, sonin` ushin bul ma`mleketin` sotsialliq sistemasi menen xaliqtin` mu`ta`jlikleri ortasinda jarliq payda boldi.

U`lkede xu`kimran etken Rossiya imperiyasi ha`m koloniyaliq sovet du`ziminin` siyasati imperiyasha «bo`lip tasla ha`m xu`kimranliq et» printsipline tiykarlang`ai edi. Sovet da`wirinde bolsa baskariwg`a klasslik jaqtan qatnasta boliwdin` kommunistlik formasi edi. Bunday qatnas xaliqti klassliq belgiler boyinsha ajiratiwdi, ideologiyaliq tayarliqtan o`tken «miynetkeshler qatlami» esabinan sovet ha`kimiyatinin` tiykari-tirnag`in ken`eytiwdi na`zerde tutqan edi. Marksistlik shen`berge siymag`anlar ha`m hu`kidar du`zimdi jaqtirmag`an xaliq qatlami g`ayri insaniy sharalar menen joq etiw siyaqli siyasat qurbanina aylang`an.

Sovet du`zimi alip barg`an siyasat milliy da`stu`r, u`rp-a`det jergilikli sharayatlardi derlik esapqa almag`an. Na`tiyjede xaliq arasinda a`meldegi jag`daydan narazilar ko`beye baslag`an. Olardin`, arasinda hayallar ko`p bolip, olar da ha`r tu`rli mu`ddetlerge qamalg`an. Hayal-qizlarga qarata «keshirim» qollanilmag`an. Sebebi 1923-jil 6-martta Tu`rkistan Orayliq Atqariw Komitetinin` «Keshirim haqqinda»g`i qararinin` «b» stat`yasinda «baspashiliq, banditlik ushin qamalg`an hayallarg`a keshirim qollanilmasin»-dep ayriksha aytip o`tilgen. Usi da`lildin` o`zi-aq hayallarg`a karata qatag`anliqti qollaniw ushin o`zine ta`n ko`rsetpe, ruxsatnamalar berilgenliginen derek beredi.

Al 80-jillarda bolsa Oraydan jiberilgen «desantshi»-gergewshilerdin` «paxta isi», «o`zbek isi»n oylap tapqanlig`i, «ayipkerler»ge fizikaliq ha`m ruwxiy kiynawlardin` qollaniliwi, olardin` hayallari, balalari, tuwg`an-tuwisqanlarin qamaqqa aliwlari menen ajiralip turadi. Biraq, bul da`wirde usunday korlawlarg`a qarsi hayal-qizlar o`z naraziliqlarin ashig, qarsi ha`reketler, yaki basqa gu`res usillarin ju`zega shig`ara almag`an.

Juwmaq sonnan ibarat boladi, XX a`sirdin` 20-jillarindag`i «u`shlik»lerdin` bas maqseti ja`miyetti «jat elementler»den tazalaw, diyqanlardin` mal-mu`lkin konfiskatsiyalaw, «xaliq dushpan»larin tutqing`a aliw, qatag`an etiwden ibarat edi. Geypara partiya ha`m sovet xizmetkerleri o`zlerin «saq» etip ko`rsetiw, janlarin saqlap qaliw maqsetinde o`zindegi ayipti basqa birewge awdariw, a`melge aspay atirg`an rejelerge tosqinliq etiwshi sipatinda basqa adamlardi ayipker etip ko`rsetiw, atap aytqanda, bunda hayal-qizlardi da shette qaldirmastan olarg`a «xaliq dushpani» tamg`asin basip, jerkenishli islerdi a`melge asirg`an. Bulardin` ha`mmesi xaliqti ruwxiy jaqtan eziw, korqitiw, ma`jbu`rlew siyasatina bag`darlang`an edi. Aqibette xaliq bunday qisimlardan bezip, sabiri shidamay, sovet a`meldarlarinin` aytqanlarin isleytug`in qullarg`a aylaniwi turg`an ga`p edi.

II-Bap. G`a`rezsizlik da`wirinde hayal-qizlarga ja`miyetlik qatnaslardin` o`zgeriwi

1. O`zbekstan g`a`rezsizligi ha`m hayallar ma`selesine diqqat

O`zbekstan Respublikasi o`z g`a`rezsizligine eriskennen keyin, ja`miyettin` hayallarg`a degen mu`na`sibeti pu`gkilley o`zgerdi. Hayal-qizlar ma`selesi ma`mleket da`rejesindeki ma`selege aylandirildi. Al, sovet du`zimi da`wirinde bolsa, hayallardin` huqiqlari erkekler menen ra`smiy ten`lestirilgen bolip, olar da erkekler siyaqli o`ndiriske, onin` awir salalarina tartilg`an. Aqibette, hayallar shan`araqta da, jumistada barliq waziypalardi o`z moynina alig`wa ma`jbu`r bolg`an edi.

Hayal-qizlar, analik ha`m balaliq ma`selesi boyinsha sovet du`zimi da`wirindegidey barliq sho`lkemlerdi o`zine bag`indirg`an jeke hu`kimdar kommunistlik partiyag`a uqsag`an bir partiya emes, al ma`mleket Prezidenti, Oliy Majlis, Ministrler Kabineti, ha`r tu`rli mekemeler ha`m sho`lkemler arnawli tu`rde shug`illanbaqta. Olar Pa`rmanlar, Nizamlar, Qararlardi qabil etip, bul mashqalani ma`mleket ko`lemindeki ma`sele da`rejesine shekem alip shig`a aldi.

O`zbekstan Respublikasi o`z g`a`rezsizliginin` da`slepki ku`nlerinen baslap, insan huqiqlari, hayal-qizlar ha`m balalar huqiqlari boyinsha du`n`ya sherikligi ta`repinen qabil etilgen bir qatar xaliq araliq hu`jjetler ha`m bag`darlamalarg`a ra`smiy tu`rde qosiliw menen, bul ma`seleni ma`mleketlik da`rejege alip shiqti. 1992-jili 9-dekabr`de «Bala huqiqlari Konventsiyasi», 1995-jili 6-mayda «Analiqti qorg`aw haqqinda 103-Konventsiya», «Hayallarg`a qarata kemsitiwlerdi joq etiw haqqinda deklaratsiya», 1995-jil 30-avgustta «Zorliq yaki ma`jbu`riy miynet haqqinda», «Ten` a`hmiyetli miynet ushin erkek ha`m hayallardi ten` xoshametlew haqqinda 100-Konventsiya», «Bilimlendiriw salasindag`i kemsitiwge qarsi Konventsiya» ha`m basqa xaliq araliq hu`jjetlerge qosildi. Sonday-aq, barliq nizam-qa`deler basshiliqqa alinbaqta. Sol sebepli, 1995-jili Oliy Majlistin` Insan huqiqlari boyinsha wa`kili (Ombudsman) instituti

engizildi. Wa`kilge ken` wa`killikler berilgen. Xaliqtin` sotsialliq a`zzi qatlami bolg`an hayallar ha`m balalar huqiqlarin qorg`aw wa`kil iskerliginin` u`stem bag`dari esaplanadi. Insan huqiqlari boyinsha 57 xaliq araliq xu`jjetlerge qol qoyilg`an.

Sunday-aq, biz sha`rtli ra`wishte belgilegen birinshi da`wirde Ma`mleket Konstitutsiyalari - O`zbekstan Respublikasi (1992-jil 8-dekabr`) ha`m suveren Qaraqalpaqstan Respublikasi Konstitutsiyasi (1993-jil 9-aprel`) qabil etiliwi xalqimiz tariyxinda ju`da` a`hmiyetli waqiya boldi. Konstitutsiyanin` 5-babi, 18-stat`yasinda O`zbekstan Respublikasinda barliq puqaralar bir qiyli huqiq ha`m erkinliklerge iye bolip, jinisi, rasasi, milleti, tili, dini, sotsialliq kelip shig`iwina, isenimi, shaxsi, sotsialliq shig`isina qaramastan, nizam aldinda ten` bolip tabiladi, dep jazip qoyilg`an. 10-baptin` 46-stat`yasinda hayal-qizlar ha`m erkekler ten` huqiqli esaplanadi, dep belgilep» qoyilg`an.

Konstitutsiyada shan`araq ha`m shan`araq mu`na`sibetlerine de ken` orin berilgen bolip, XIV baptin` 63-stat`yasinda «Shan`araq ja`miyettin` tiykarg`i buwini esaplanadi ha`m de ja`miyet ha`m ma`mleket qorg`awinda boliw huqiqina iye. Neke ta`replerdi, iqtiyarli razilig`i ha`m ten` huqiqililig`ina tiykarlang`an»lig`i aytip o`tilgen.

Qarakalpakstan Respublikasi Konstitutsiyasinin` 14-babi shan`araq ma`selesine bag`ishlang`an bolip, onin` 62-stat`yasinda «Ma`mleket ha`m ja`miyet jetim balalardi ha`m ata-analarinin` qa`wenderliginen ayirilg`an balalardi bag`iw, ta`rbiyalaw ha`m oqitiwdi ta`miyinleydi, balalarg`a bag`ishlang`an qayir-saqawat, iskerliklerin xoshametleydi», al 63-stat`yasinda bolsa «Analiq ha`m balaliq ma`mleket ta`repinen qorg`aladi», dep ko`rsegiledi Hayallar turmisinda en` u`lken unamli ha`diyselerden biri, bul 1992-jil 19-avgusttag`i O`zbekstan Respublikasi Prezidentinin` «Kem ta`miyinlengen xaliq qatlamini sotsialliq qorg`aw maqsetinde u`y-jaylardi menshiklestiriw boyinsha qosimsha ilajlar haqqinda» Pa`rmani, olardin` u`y-jaylari ma`mleket ta`repinen menshiklestirip beriliwi boldi. Ju`z min`lag`an shan`araqlar jeke u`y-jaylarina iye boldi. Al bul bolsa ko`plegen shan`araqlardi buzilip ketiwden

saqladi, balalardin` normal shan`araq sharayatlarida erkin o`siwi, oqiwi ha`m basqa unamli na`tiyjelerge alip keldi.

1992-jili 4-martta O`zbekstan Respublikasi Prezideti Pa`rmani menen «Salamag a`wlad ushin» ordeni, 1993-jili onin` 1-, 2-da`rejesi sho`lkemlestirildi. 1993-jili 23-martta «Salamat a`wlad ushin» xaliq araliq xu`kimetlik emes sho`lkemi du`zildi.

Sonin` menen bir qatarda Respublikada ja`miyetlik-ruwxiy ortaligti jaqsilaw, insanlardin` xu`jdan ha`m diniy erkinlikleri ushin sha`rt-sharayatlar jaratiw maqsetinde de «Hu`jdan erkinligi ha`m diniy sho`lkemler haqqinda»g`i, sonday-aq, O`zbekstan Respublikasi Ministrler Kabinetinin` «Sotsialliq ortaligti ja`ne de bekkemlew, diniy ekstremizmnin` aldin aliw ilajlari haqqinda»g`i (1998-jil 26-mart), Sotsialliq ruwxiy ortaligti ja`ne de jaqsilaw, diniy fundamentalizmnin` aldin aliw haqqinda» (1998-jil 27-aprel` qararlar qabil etildi.

Sonday-aq, 1998-jil 28-oktyabr`de «Toy-merekeler, shan`araq saltanatlarin, mereke ha`m ma`resimlerdi, marxumlar esteligine bag`ishlang`an ilajlardi o`tkeriwdi ta`rtipke saliw haqqindag`i» Prezident Pa`rmanlarin orinlaw maqsetinde Respublika hayal-qizlar komiteti ta`repinen qosimsha ilajlar belgilenip, olar izbe-izlilik penen iske asirilmaqta.

Respublikadag`i ja`miyetlik sho`lkemler ishinde hayallardin` barliq qatlamlarin o`zine birlestire aliw qa`biletine iye bolg`an sho`lkem-Hayal-qizlar komiteti iskerligi ayriqsha a`hmiyetke iye esaplanadi.

Hayal-qizlar ma`selesine jan`asha qatnas, hayallardin` ruwxiy, siyasiy, ma`deniy ko`z-qaraslarinda jan`asha ideyalar, pikirlerdin` tuwiliwin alip keldi. Hayal-qizlar, analar ha`m balalar ma`selesi boyinsha, diniy isenimleri ushin «olardi bari-jog`inan ayiriw». su`rgin etiw, qamaqqa aliw yaki olar u`stinen sud-tergew islerin alip bariw emes, kerisinshe, hayallardi ha`r ta`repleme qorg`aw, a`yne usi qorg`aw boyinsha Birden-bir Milliy sistema, Milliy model jaratildi. Al bul bolsa hayallar, balalar turmisinda jan`a da`wirdin` baslang`anin ko`rsetti.

Ja`miyette tinishliq, turaqliliq, xu`jdan ha`m isenim erkinligi xu`kim su`re basladi.

1999-jildin` 17-martinda qabil etilgen O`zbekstan Respublikasi Prezidentinin` «Hayal-qizlardi sotsialliq jaqtan qorg`awdi ku`sheytiwge tiyisli qosimsha ilajlar haqkinda»g`i Pa`rmani, Oliy Majlis sessiyasinda (1999-jil aprel`) «Hayal-qizlarga qosimsha jen`illikler beriw haqkinda»g`i nizam ha`m Ministrler Kabinetinin` «Og`ada ziyarli ha`m og`ada awir miynet sharayatlarinda islewshi hayallardin` da`ramatina jen`illikke iye saliq saliw haqqinda»g`i qarari, sonday-aq, basqa qararlar ha`m nizamlar Ma`mleketlik bag`darlamalarda ko`zde tutilg`an ilajlardin` logikaliq dawami bolip tabiladi. Usi jili «Shan`araqta, ma`mleket ha`m ja`miyet qurilisinda hayallardin` rolin ku`sheytiw, olardin` huqiqiy, ja`miyetlik, ekonomikaliq ha`m ruwxiy ma`plerin qorg`aw sistemasin jetilistiriw boyinsha 1999-jil ushin is ilajlar Ma`mleketlik bag`darlamasi haqkinda» Qarar qabil etildi. Bul qarar ha`zirgi ku`nde a`melde orinlanbaqta.

2. G`a`rezsizlik ha`m hayal qizlardin` huqiqin ta`miyinlew ilajlari

G`a`rezsiz O`zbekstanda sovet da`wirindegidey hayallardin` erkekler menen ten` huqiqililig`in jeriyalaw menen sheklenip qalmastan, ten` huqiqililig`in ta`miyinlew ushin qosimsha ra`wishte materialliq-ruwxiy xoshamettlewdin` a`meliy ilajlari da ko`rilmekte. Olarg`a perzent ko`rgennen keyin xaqi to`lenetug`in dem alislar, balalarg`a beriletug`in napaqalar mug`dari arttirilip barilmaqta. Hayallardin` jumis waqti qisqartilg`an, jas balali hayal-qizlardi awir ha`m tu`ngi smenalarda bir neshe ret isletiw nizam joli menen qadag`an etilgen.

Sunday-aq, analiq ha`m balaliqti qorg`aw boyinshada bir qatar ilajlar iske asirildi. Sebebi bizin` «Perzentlerimiz bizge qarag`anda bilimli, ku`shli, dana ha`m a`llette, baxitli bolawlari sha`rt». Sol sebepli Qaraqalpaqstan Respublikasinda 1997-jilg`a kelip analar ha`m balalardin` 48,3% i qorg`aw bag`darlamasi menen qamtip aling`an edi.

Ma`mleket ta`repinen qabil etilgen pa`rman ha`m qararlardi iske asiriwda Qaraqalpaqstan hayal-qizlar komitetinin` roli ayriqsha a`hmiyetke iye esaplanadi. 1999-jili fevral`da Qaraqalpaqstan Respublikasi hayal-qizlar komitetinin` VIII plenuminda xayal-qizlardin` huqiqiy ma`deniyatin arttiriw ma`selesi dodalandi ha`m tiyisli qarar qabil etildi. Sol jili avgustta Qaraqalpaqstan Joqarg`i Sovetinde O`zbekstan Respublikasi Oliy Majlisinin` insan huqiqlari boyinsha wa`kili (Ombudsman)nin` ko`shpeli ma`jilisinde de hayallardin` huqiqlari, analiq ha`m balaliqti qorg`aw ma`selesi dodalang`an ha`m tiyisli qarar qabil etilgen. Hayal-qizlardi sotsialliq qorg`aw fondi qasinda «Inqiroz» orayi du`zilgen bolip, ol arnawli isenim telefoni arqali is alip barmaqta.

Sunday-aq, komitet shet el sho`lkemleri menen de birge islesiw islerin alip barmaqta. Hayal-qizlar komiteti ha`m BMSHnin` Rawajlaniw bag`darlamasi - YuNDP ja`rdeminde 1998-jili «Gender ha`m rawajlaniw» byurosi ashilg`an. Byuro hayal-qizlardin` ja`miyettegi rolin arttiriw boyinsha Milliy platforma joybarin islep shiqqan ha`m bir katar unamli ilajlardi iske asirg`an.

Bunnan basqa, YuNISEFtin, «ASPERA» xaliq-araliq joybarlari tiykarinda Aral boyi balalari ha`m hayallarina maqsetli ja`rdem de berilmekte. Bul joybar bir neshe jillarg`a mo`lsherlengen. Onin` ja`rdeminde 2 jasqa shekem bolg`an balalardin` barlig`i toliq dawalang`an. Qaraqalpaqstannin` u`sh rayoninda suwdin` sapasin analizleytug`in laboratoriyalar, Moynaq rayoni emlewxanasinda bolsa suwdi tazalaytug`in u`skene ornatilg`an.

«ASPERA» joybari iske asirila baslag`annan berli uliwma jumsalg`an qa`rejetler 550 min, dollardi quradi. O`zbekstan Respublikasi «Ekosan» qorinin «Salamatliq poezdlari» arqali Qaraqalpaqstan xalqina turaqli tu`rde meditsinaliq ma`sla`ha`t berilmekte ha`m insaniylik ja`rdem ko`rsetilmekte.

Hayal ruwxiyatinin` jetik, ku`sh-qu`diret ha`m a`dillik timsali ekenligi a`yyemnen Turan diyarinda jasag`an ha`r tu`rli qa`wim, xaliqlarda ayriqsha joqari bahalanip keledi. Buni qaraqalpaq xaliq eposi «Qiriq qiz» da hayal xu`kimdarlig`inin` haqiyqiy su`wretleniwi o`z ko`rinishn tapqanlig`inda, hayaldin` shan`araqta, xaliq, ma`mleket ar-namisi ha`m abroyin saqlawda sheksiz aqil-erki, zakawati misalinda da ko`riwimiz mu`mkin.

A`yne ma`mleket o`z g`a`rezsizligine erisken payitta adamlardin` sanasin o`zgeriwde, ja`miyette milliy ideologiyani qa`liplestiriwde, olardi g`a`rezsizlik ideyalari ruwxında ta`rbiyalawda, jetik insannin` jetilisiwinde ayriqsha hayal-qizlardin`, ornı ha`m u`lesi sezile basladi.

G`a`rszsizlik ideologiyasi hayal ruwxiy ku`dretinin` jetilisiwinde, onin` ja`miyettegi ornı ha`m rolin belgilewde, oni qorlawshi emes, kerisinshe, o`zligin tanitiwda ja`rdem beriwshi tiykarg`i tayanish ku`sh bolip xizmet etpekte.

Bir qatar pa`rmanlar, qararlar qabil etiliwi menen hayal-qizlar kamalati ushin huqiqiy tiykar jaratildi ha`m bul protsess dawam etpekte. Rsspublika Prezidentinin` «Respublika ruwxiyliq ha`m ag`artiwshiliq orayin du`ziw haqqında»g`i (1992-jil 28-fevral`), sonday-aq, «O`zbekstan do`retiwshi jaslarin ma`mleket ta`repinen qollap-kuwatlaw ilajlari haqqında»g`i (1992-jil 23-avgust) Pa`rmanlari ja`riyalandi. Na`tiyjede 1992-jil 15-marttan baslap, Respublikanin` ko`plegen oblastlarında pedagogika institutlari universitet biyligine iye boldi.

Talantli jaslardi ha`r ta`repleme qollap-quwatlaw, olardin` kamalati ma`selelerine ayriqsha itibar qaratila basladi.

1994-jil 23-aprel`de Respublika «Ruwxiyliq ha`m ag`artiwshiliq» ja`miyetlik orayi sho`lkemlestirildi. 1999-jil 23-aprel`de «Ag`artiwshilar» ja`miyeti du`zildi.

Ma`mleket ta`repinen kabil etilgen ra`smiy xu`jjetlerde ha`m a`melde sotsialliq, siyasiy, ekonomikalik erkinliklerdin` beriliwi na`tiyjesinde kelesi on jilliqta hayadlardin` sotsialliq-ekonomikalik protsesslerde qatnasiwi, hayal-qizlar mashqalalarin, salamatlig`in saqlaw, isbilermenlik, bilimlendiriw tarawlarina belsene aralasiw protsessi tezlesti.

Ja`ha`n a`meliyatinda a`lle qashan ja`miyette hayallar ja`miyetlik belsendiligini iske asiratug`in pu`tkil bir mexanizm islep shig`ilg`an. Biraq, sovet du`zimi da`wirinde hayallardin` ha`r ta`repleme o`zligini ko`rsete aliwi ushin imkaniyat jaratilmadi. Hayal-qizlardin` aqil-erki, sanasi, oy-pikiri «sovet adami» «qa`lpine» saling`an edi. O`zbekstan ma`mleketlik g`a`rezsizligi qolg`a kirgizilgennen keyin g`ana hayallardin` haqiqiy belsendiligi baslandi.

Hayal-qizlar ta`repinen olardin` jeke baslamalari menen du`zilip atirg`an ha`m iskerlik ko`rsetip atirg`an ma`mleketlik emes, kommertsiyaliq emes sho`lkemler hayallardin` sotsialliq, siyasiy, huqiqiy jaqtan sanasinin` rawajlaniwina ja`rdem bermekte. Xayal-qizlardin` bul saladag`i belsendiligi Qaraqalpaqstan Respublikasi xayal-qizlar komiteti alip barip atirg`an isleri a`dewir ilgerilep atir. Sonday bolsa da, son`g`i waqitlarda olardin` iskerliklerinde birge islesiw belgileri ko`zge ko`ringenligine qaramastan, bul protsess ja`ne de rawajlandirilsa maqsetke muwapiq bolar edi.

G`a`rezsizlik sharapati menen Qaraqalpaqstanda hayal-qizlardin` haqiqiy jaratiwshiliq ha`m do`retiwshilik ha`reketi baslandi ha`m ku`nnen-ku`nge ku`sheyip, rawajlanip, ken`eyip barmaqta.

Hayallardin` ruwxiy jetilisiwi birinshi gezekte shan`araqtin` bekkemliginde ko`rinedi. Analizler soni ko`rsetedi, Qaraqalpaqstanda ajrasiw shan`araq qurg`anlarga salistirg`anda a`dewir kem. Ma`selen, 1998-jili 10458 shan`araq

qurilg`an, al ajirasiw bolsa sol jili 961 di, yag`niy 9% ti qurag`an, al 2001-jili bolsa 10857 shan`araq qurilg`an, 690 shan`araq, yag`niy 6,7% ajirasqan. Buni belgili bir mag`anada erkeklerge, shan`araq baslig`ina ekonomikalig` jaqtan g`a`rezli bolg`an hayallardin` o`zine degen iseniminin` artip bariwi, olardin` ekonomikalig` turmista belsendilesip bariwi menen de tu`sindiriw mu`mkin.

Ilim-pa`n tarawlarinda 1990-jili 40%, al 2000-jili 20% hayal-qizlar islegen. Demek xaliq bilimlendiriw tarawinda hayal-qizlar sani keyingi 10 jil ishinde a`dewir ku`sheygen, biraq ilim-pa`n tarawinda bolsa 50 % ke shekem kemeyip ketken. Buni o`tiw da`wirinin` quramalilig`i, hayallardin` ko`birek ekonomikalig` salalarg`a itibarin qaratip atirg`anlig`i (ilim-pa`n ko`p ku`sh, ko`p waqit talap etedi) menen tu`sindiriw mu`mkin. Salamatliqti saqlaw, fizikalig` ta`rbiya, sotsialliq ta`miyinlew tarawlarinda bolsa hayallar 70%ten ko`birek bolg`an. Mehribanliq u`yelerinde islewshi hayallar sani bolsa 59,5%ti quradi.

Ruwxiy ma`deniyattin` quram bo`legi esaplang`an siyasiy ma`deniyatsiz ruwxiy qa`diriyatlardin` mazmunin` tu`siniw qiyin. Sonday-aq, hayal-qizlardin` ruwxiy ha`m ja`miyetlik sanasin qa`liplestiriwde ja`miyettegi uliwma ja`miyetlik ha`m uliwma insaniylik qa`diriyatlar ayriqsha a`hmiyetke iye.

Bul boyinsha da hayal-qizlar en` a`hmiyetli tarawlardan biri-bilimlendiriw mekemelerin rawajlandiriw, xaliqtin` arasinda bilim-ziya tarqatiw, ja`ne de, siyasiy ma`deniyatti o`siriw, uliwma insaniylik xa`m uliwma milliy qa`diriyatlardi tiklew ma`selelerine u`lken itibar bermekte. Bul bag`darda kitapxanalardin` roli u`lken bolmaqta.

Sonin menen birge, milletler arasindag`i, dinler arasindag`i mu`na`sibstlerdi jaqsilawda, olar arasinda ayriqsha dosliq ha`m ken` peyillilik u`lgilerin ko`rsetiwde, ha`r tu`rli milliy bayramlar, ma`resimler, toylardi o`tkeriwde hayal-qizlardin` roli artip barmaqta. Respublika koreetsler assotsiatsiyasi (1993), qa (1996) ha`m tu`rkmen (1999) milliy ma`deniy oraylari ashildi. Na`tiyjede, «etnikaliq sabir-taqat, ken` peyillilik o`mir boranlarinan aman qaliw ha`m rawajlaniw ushin za`ru`r bolg`an ta`biyiy o`lshemler...» payda bolmaqta.

O`zbekstanda jas talantli qizlardi qollap-kuwatlaw, ruwxiy xoshametlew, siyliqlaw maqsetinde «Zul`fiya» atindag`i Ma`mleketlik siylig`in sho`lkemlestiriw haqkında Prezident Pa`rmani ja`riyalandi (1999-jil). Qaraqalpaqstannan 2000-2003-jillarda 4 qiz - Mustapaeva Gu`lmira, Mamutova Diana, Artikova Anipa, Sherjanova Fazu usi joqari siyliqqa miyasar boldi. Sonday-aq, «Nixol» siylig`i menen Dilfuza Bekimbetova siyliqlandi.

O`z ko`rkem do`retiwshiligi menen xaliqtin` ruwxiy turmisiin jan`a mazmun menen toliqtirip barip atirg`an bir qatar jaz`gwshi ha`m shayirlar da ruwxiy-ag`artiwshiliq reformalarin iske asiriwda salmaqli u`lesin kospaqta. Olardan Sarigu`l Bahadirova, Gu`listan Mat`yakupova, Gu`laysha Esemuratova ha`m basqalardin` shig`armalari Qaraqalpaqstan xalqi, sonin` ishinde hayal-qizlar ta`repinen su`yip oqiladi. Do`retiwshi hayallar da g`a`rezsizlik sebepli xaliq da`rtin, arziw-a`rmanlarin haqiyqiy, elge tu`sinikli forma ha`m usillarda bayanlap beriw imkanina nye.

Qaraqalpaqstanda xizmet ko`rsetip atirg`an 165 ja`ma`a`t birlespelerinin` 20 g`a shamalasi hayallar ta`repinen, al 14 i tek g`ana hayallar ushin, 11 i tek balalar ushin, 52 i uliwma xaliqqa sonin` ishinde, xayallarg`a ha`m balalarg`a ja`rdem sipatında du`zilgen. Bulardan basqa Respublika Milliy gu`res. karate, tennis, basketbol, kul`turizm federatsiyalari, «Dinamo» fizikalıq ta`rbiya-sport ja`miyeti ha`m basqalarda hayal-qizlar belsendi qatnaspaqta.

Qaraqalpaqstanda g`a`rezsizliktin` birinshi bosag`asi sipatında hayal-qizlardin` ruwxiy du`n`yasin bayitiw, ba`rkamal a`wladti qa`liplestiriwge bag`darlang`an «Aral qizlari» jurnali sho`lkemlestirildi. Jurnaldi ashıwda onin` bas redaktori G.Esemuratovatin` roli ayriqsha a`hmiyetli boldi. 2001-jili jurnaldin` ashiliwinin` 10 jillig`i belgilendi. Hayal-qizlar xa`m balalarg`a bag`ishlang`an «Perzent» ma`mleketlik emes orayinin` byulleteni O.Ataniyazova basshilig`ında basilip shig`arılmaqta.

Xaliqtin` ruwxiy du`n`yasin bayitiwda Qaraqalpaq Ma`mleketlik ko`rkem-o`ner muzeyinin` roli ju`da` ayriqsha. Usi muzeydin` ko`rgizbelerin joqari da`rejede sho`lkemlestiriw, olardin` sanin ko`beytiw, abroyin arttiriwda onin`

direktori Marinika Baba Nazarovaning da u'iken u'lesi bar. Onin` ati Kembridj qalasinda shig`arilatug`in «Du`n`ya hayallari» («Jenshini mira». «Kto est` kto») jurnalina kirgizilgan ha`m tiyisli xu`jjet penen siyliklang`an.

Ta`jiriybelerge qarag`anda, hayal-qizlardin` ma`mleketlik emes sho`lkemlerde belsendi qatnasiwi, bir ta`repten-olardin` sanasinin` o`siwine ja`rdem berse, ekinshi ta`repten - olardin`, ja`miyetlik belsendiligin arttiriwina ja`rdemlespekte.

Biraq olar ha`zir tek respublika ko`leminde g`ana jumislarin alip barmaqta. Olardin` rayon da`rejesindeki tarmaqlari ha`m rayon hayal-qizlar ma`mleketlik emes sho`lkemleri du`zilip barsa, a`dewir unamli is bolar edi.

O`zbekstan «Isbilermen hayallar» assotsiatsiyasi Qaraqalapaqstan bo`limi isbilermen hayallarg`a ja`rdem beriw menen birge, olardin` o`z jumislarin sho`lkemlestiriwleri, hu`jjetlerin ra`smiylestiriw, isbilermenliklerin tabisli alip bariwlari ushin ja`rdem bermekte. Bul bo`lim kem ta`miyinlengen analarg`a ja`rdem beriw maqsetinde arnawli joybar islep shiqqan, Mikrokredit alg`an isbilermenlerdin` 2/3 bo`legi kishi biznes penen shug`illanbaqta. 2000-jil noyabr` ayinda bul joybar Kegeyli, Shimbay, Qarao`zek, No`kis rayonlari oraylarinda is alip bardi ha`m o`z ishine 767 qariydardi birlestirdi. Qariydarlardin` ha`mmesi hayallar edi. Olar 125 kredit toparlarina birlesti. Banklerden kreditke pul aliwshi hayallardin` sani ku`nnen-ku`nge artip barmaqta. Demek, ta`biyg`iy ra`wishte olardin` biznesi de rawajlanbaqta.

«Aral altin miyras» birlespesinin` tiykarg`i maqseti-Araldin` a`tirapindag`i hayallar ha`m balalardin` awhalin ilaji barinsha jaqsilawg`a qaratilg`an. Birlespe Moynaq rayon`nda 20 jumissiz hayalg`a kiyim tigiw, toqiw ha`m pishiw sirlarin u`yretedi. Ha`zirgi ku`nde No`kisli 20 hayal ha`r tu`rli estelik buyimlarin tayarlap shig`armaqta. «Lider hayallar» assotsiyatsiyasi baslig`i Q.Tan`irbergenova hayal-qizlardi belsendilikke, u`yretiw boyinsha bir neshe ushirasiwlar, kurslar sho`lkemlestirip, «Hayallar liderligi ha`m puqaralig`i», «Hayal-qizlar hu`qiqlari», «Nizam ha`m haqiyqat» temasinda u`git-na`siyat islerin alip bardi.

Radio ha`m televidenie arqali «Ra`wshan», «Shan`araq», «Hayal ha`m ja`miyet», «Hayal baxti» siyaqli ko`rsetiwler menen esittiriwler sho`lkemlestirilgen.

Joqari ruwxiliqqa iye salamat hayaldin` kamalatinda sporttin` roli ju`da a`xmiyetli esaplanadi. 1999-jili iyun` ayinda Qaraqalpaqstan Respublikasinda «Gu`res milliy federatsiyasi» ashildi. Federatsiya Prezidenti B.N.Qwchkorov tek g`ana erkekler arasinda g`ana emes, al qizlar arasinda da bul sport tu`rin rawajlandiriw boyinsha pida`kerlik u`lgilerin ko`rsetpekte. Mine usi qisqa waqit ishinde qizlar arasinan gu`resshi-palwan qizlar jetisip shiqgi. Feruza Xaytimbetova 2000-2001-jillarda Rossiyanin` Tver` qalasinda bolip o`tken Ja`ha`n chempionatinda Gu`mis, al, Ulli Britaniyanin Betford qalasinda Islam Karimov xaliq-araliq turnirinde qatnasip, altin medal` iyesi, Zulxujja Xudoyarova bolsa bronza medallarina iye boldi. Olardan Kaniyazova Gu`lnara 2002-jidi Deli qalasinda bolip o`tken 11 Aziya chempionatinda 63 kg salmaqta qizlar arasinda 2-orindi iyeledi, Samedova Tuti da usi chempionatta qatnasip, siyqli 2-orindi iyelewge miyasar bolg`an. Bul qizlar bunnan aldin, O`zbekstan ha`m Qaraqalpaqstan chempionlari bolg`an. Ha`zir Qaraqalpaqstanda min`g`a shamalas qizlar sporttin «Milliy gu`res» tu`ri menen shug`illanbaqta

Hayal-qizlardin` ja`miyettin` rawajlaniwina aralasiwi, olardin` ruwxiy jetikligine hayallar salamatlig`i mashqalasi da ma`mleket da`rejesindegi ma`selege aylang`an g`a`rezsizlik da`wirinde Qaraqalpaqstanda Tashkent pediatriya meditsina, Aral boyi balalarinin` awqatlaniwi mashqalalari menen shug`illanatu`g`in ilimiy izertlew institutlarinin`, Respublika V.Vaxidov atindag`i ilimiy-xirurgiya orayinin`, Respublika akusherlik ha`m ginekologiya ilim-izertlew institutinin` filiallari ashilg`an.

Sunday-aq, qaraqalpaq hayal-qizlari arasinda tek 4 ilim doktori g`ana bar. Uliwma alg`anda, joqari mag`liwmatqa iye bolg`an hayal qa`nigelerdin` u`lesi 52,3% ke jetken, orta arnawli bilimge iye hayal qa`nigelerdin` salmag`i 55,0 % ti quraydi. Hayallar orta-arnawli bilimlendiriw basqarmasinda 45,8% ti, ka`sip-

o`ner, kolledj, akademiya liiey direktorlarinin` 5,9% in, oqiw orinlari direktorlari orinbasarlarinin` 17% in quraydi.

Solay etil, g`a`rezsizlik da`wirinde hayal-qizlardin` haqiqiy ruwxiy kamalati ushin ma`mleket ta`repinen barliq sha`rt-sharayatlar jaratilg`an. Qaraqalpaqstanda ja`miyettin` rawajlaniwinda birinshi ret hayal-qizlar o`z ta`g`dirlerin o`zleri belgilemekte.

Hayallar ma`mleket parlamentinde nizamlardi jaratiwda qatnasmaqta. Hayallardin` shan`araqtig`i, ja`miyettegi abroyi ko`terilmekte. Olar ja`miyettin` rawajlaniwindag`i o`z u`leslerin shan`araqti bekkemlewde, jetik a`wladti ta`rbiyadawda, ja`miyettegi barliq reformalarda belsene qatnasiwlarında ko`rmekte.

Qullasi, hayallar ja`miyettin` ruwxiy-ma`deniy jetilisiwine o`zlerinin` ilayikli u`leslerin qospaqta ha`m sonin` menen birge o`zleri de ruwxiy, siyasiy ha`m ekonomikalıq jaqtan jetilisip barmaqta.

III-Bap. Ja`miyettegi hayal-qizlardin`orni milliy ideyanin`a`hmiyetli sha`rti

1. Hayal-qalbi da`r`ya

Awa, hayal qa`lbin da`r`yag`a uqsattiq. Sebebi onin`qa`lip tu`binene shan`araq ta, perzentler de, ha`mme-ha`mmesi na`r aladi. Shan`araqtag`i tazaliq, parawanliq, to`gin-shashinliq, ruwizgershiliktegi qut-bereket perzentlerdin`kamalg`a jetiwinde tiykarg`i sebebshisi – hayal bolip esaplanadi.

Go`zzal hayal ta`biyat jaratqan iygiliklerdin`en`ullisi. Hayal go`zzallig`i – bul bir o`ner. Sonday o`ner – insan ruwxin tetiklestiredi, ruwxiy qa`tirjemlik bag`ishlaydi. Kewildi toltirip, jasawg`a qizig`iwshiliq oyatadi. O`mirdi go`zzallastirip, tartisliliq bag`ishlaydi. Hayal go`zzallig`i – sonday qu`diretke iye, ol qaharamanlarg`a u`ndewde zor tu`rtki, do`retiwshilikke shaqiriwshi.

Hayal go`zzallig`i do`retiwshiler ilhamine derek.

Hayal go`zzallig`i – sheksiz ku`sh qu`diret deregi. Hayal go`zzallig`i ilham deregi, ba`lki sonday turmisliq zat. Onnan insan qa`lbi ruwxiy aziq aladi. Jaqsi keypiyat is o`nimdarlig`ina, sawliqqa u`lken payda beriwi a`zelden ma`lim.

Hayal go`zzallig`inda g`ana ko`plegen qandayda bir sirli ta`repler bar, sonliqtan oni bir xilqatqa uqsatqin`keledi.

Nurli ko`zlerinen mehir tamshilap, ju`zi jalt-jalt janip atirg`ang`a suliw ko`rinislerine qarap hayran qalasan`. A`tirapqa xosh iyislerdi taratip atig`anlarg`a ta`zimler bolsin degin`keledi. Biraq usi pa`k qizlardin`ko`z jaslarina sebebshi bolip atirg`anlar anda-sanda ushrap turadi. Olar «Toqliqqa-shoqliq» dep is tutip, bayliqtan tegin da`ramattan basar-tu`serin bilmey qaladi. Ko`zin may basip, gu`nahsiz hayaldi azaplaydi. Ja`ne qaytadan aytaman, biygu`nah «Gu`nali» lardi zar qaqsatqan bir o`mir azaplaydi.

Hayal – perzentlerge ana! Hayal - ma`sla`ha`tshi dos! Hayal – su`yikli yar. Hayal - do`retiwshi, hayal – jaratiwshi! ...Ehe bul ulli hayallardin`ha`mme pa`ziyiletlerin sanap boladi meken?

O`mirlik joldaslarina la`zzet bag`ishlaytug`inlarda olar. O`mirlik joldaslarinin` sadiq doslarida olar. Shan`araqtin` tazalig`ida, qut-bereketlilikide olarg`a baylanisli. Shan`araq ta`shwishinin` janku`yerleride a`wele olar. Olardin` pikiri-zikiri perzent, shan`araq ha`m jaqsiliq. Hayallar usilardi dep qu`yip pisedi, usilardi dep jasaydi.

Du`n`yadag`i barliq jaqsiliqlar olardin` ati menen baylanisli. Iybelilik, na`ziklik, suliwliq, sadiqliq, dilbarliq dep ataliwshi insaniylik pa`ziletleride tap hayallar ushin jaratilganday. Tigiwshi, pishiwshi, ta`rbiyashi, shipaker, quriwshi... Ha`zirgi waqitta hayallar iyelemegen qiyinba, jen`ilme ka`sip tu`ri joq. Hayallardin` mu`ba`rek na`zerleri tu`spegen tarawdin` o`zi joq desek aljaspaymiz. Hayallar o`mirimizdin` derlik barliq tarawinda tayar ha`m barliq waqitta xizmette. Hayallardin` berekeli qa`demleri jetken jerden mehir-muhabbat o`nip shig`adi.

Demek, hayallar o`mirge suliwliq ma`ni ha`m mazmun bag`ishlaytug`in ulli insanlardur. Hayallardin` ullilig`in aytiv barliq do`retiwshilerdin` diqqat itibarinda bolg`an, ha`r dayim ilham deregi bolip xizmet etken ha`m xizmet etedi.

Ana, yag`niy hayallardi jirlamag`an, olardin` pa`ziletlerin aytpag`an birde alim ele du`n`yadan o`tpegen. Ha`zirgi ku`nde de olar shayir ha`m do`retiwshilerdin` do`retiwshiliklerinin` bas temasi bolip olar o`zlerinin` birinshi orindag`i waziypalarinin` biri sipatinda analardi ullilawdi belgileydi.

Usi orinda o`zbek poeziyasinin` jetik wa`killerinen biri su`yikli shayirimiz Abdulla Aripovtin` «Hayal» qosig`i haqqinda toqtalip o`temiz. Qosiqti ta`krar-ta`krar oqiydi ekensen`, atash qatarlardi ana-hayal ko`rinisi Abdulla Aripovqa ta`n sizilip, insan tuyg`ilarin la`rzege saladı. Awir qiyalg`a saldiradi. Shayir toplardin` ku`shli partlawlari, onin` ashshi tu`tini jawingerlerdin` ma`rtligin ta`riyiplewden so`z baslaydi, biraq qosiqtin` birinshi qatarlarinanda kitapxandi iqtiyarsiz frond eslewlerine jetekleydi. Onin` ko`rinis qatarlarında okoflarda jan alip, jan bergen jawingerler, olardin` jollarında intizar bolg`an hayallar ko`z aldin`izdan kino lentasi siyaqli dizilip o`tedi.

Shayir frondta qaharamanlarsha jan bergen jawingerlerdin` jollarina jesir qalg`an hayaldin` ashshi qayg`ilarin, keshirmelerin qa`lemge alg`an. Su`yiw ha`m su`yiliwdi a`rman etken, qiriq gu`linen bir gu`li ashilmag`an suliw kelinshektin`, jas g`ana hayaldin` o`mirinin` en` shiyrin payiti yag`niy 19 jasinda jesir qaliwi kitapxannin` qa`lbin la`rzege saladı. Bul orinda a`lbette shayirdin` qosiq jarata aliw ta`jriybesinde ayriqsha atap o`tiw kerek. Onin` qatarlarindag`i janli ko`rinis, kelinshekke bolg`an mehr-muxabbattin` ku`shliligi ha`r qanday kitapxandi o`zine tartadi.

Bir o`mirlik ayriliqtin` shegarasi joq, shegarasizliqtin`, puraqtin` azabına shidaw, sag`inish otında janiw ha`r qanday hayaldan shidam ha`m ku`sh talap etedi. Abdulla Aripovtin` usi qaharman «Hayali» jawiz ayriliqti jen`gen, onin` aldında tis sho`kpegen qahramanliq timsali.

Su`yiwden jetim, o`mirden yarim,

Quwrag`an ko`ksinde jalg`iz besigi.

Ma`ngilik ayriliqti so`zsiz doslarim,

Ma`ngilik diydarlasiw dep bildi kelinshek.

«Ma`ngilik ayriliq»ti ma`ngilik diydarlasiw» dep biliw ju`da` awir ha`m avtor qaharamannin` u`lken qa`lip iyesi ekenligin ko`rsetetug`in u`lken faktor. Usi orında shayir o`z qaharamanın o`mirdin` awir sinawlarına, qiyinshiliqlarına shidam bere alatug`in, ilajsiz qalg`anda da ilajın tawip, jasaw ushin gu`res alip baratug`in ku`shli irada iyesi sipatında ta`riplengen.

Ana qa`dri - o`mir qa`dri. (Xaliq hikmetinen)

Qanday o`zine qartatug`in usi hikmet bunda ananın` qimbati ananın` ullilig`i onin` biybahalig`i o`mir menen ten`lestiriledi.

Awa, ana menen o`mir egizek ha`r ekewide jasawdi, tirilikti ha`m o`mirdi bildiriwi miyzan ha`mde onin` do`retiwshileri. Insaniyattin` do`retiwshileri ha`m dawamshilari esaplang`an analar qa`dir – qimbati biybaha bolganlig`i sebeplide o`mirge ten`lestirilip atir. Ana, analar haqqında oylar ekensen`, ta`biyat olarg`a sonday ulli waziypa ju`klegen, bul waziypa o`zinin` ayrilip turiwshilig`i menen,

sharapatli ekenligi menen, ullilig`i menen ajiralip turadi. Insaniyatti a`wladlar menen baylanistiriwshi analar. Dana xalqimiz aytqaninday, «Ananin` bir qoli besikti, ekinshi qoli du`n`yani terbete»tug`in da`rejede. Sonin` ushin bolsa kerek. Du`n`yadag`i ha`mme jaqsi so`zler analardi maqtawg`a qaratilg`an olardi aytpag`an, olar haqqinda jilli so`z so`ylemegen ya bir shayir ya bir jaziwshi joq. Alimler do`retiwshiliginin` bas temasida analar. Su`wretshiler boyawinin` jaqsisin analar ko`rinishin ta`riyiplewge sarip etedi. Qosiqshi analardi aytip atirg`anda dawsı ja`nede ko`teriledi.

Analar do`retiwshiler ilhamina derek ekenine hesh kim gu`man qilmaydi. Ana sheksiz ku`sh qu`diret deregi ha`m hasil go`zzallıqtin` do`retiwshileride olar. Analarg`a termilip perzentler pu`tkil barlig`i menen ruwxıy aziq aladi. Ana qaraslari kewildi toltirip, pu`tkil barlig`imizdi nurg`a aylandiradi. Quwanish bag`ishlaytug`in ku`shte analardin` o`tkir qarasaridur. Jaqsi keypiyat is o`nimdarlig`ına sawlıqqa u`lken payda beriwi a`zelden ma`lim.

Analarda ja`ne ko`plegen qandaydur ullı pa`ziletler ja`mleskenligi olardi bir ullılıqqa uqsatqim keledi.

Nurli qarasinan ma`ni tamshilap, ju`zinen jal-jal janip turg`an sulıw ko`rinishlerine qarap hayran qalasan`, gewdesinen mehribanlıq taratıp a`tiraptag`ilarg`a xosh iyislilik taratıp atirg`an analarg`a ta`zimler bolsın degin` keledi. Analar sonday zat, og`an bo`pede, go`dekter, balada, insanlarda ha`tteki babalarda talpinadi.

Insaniyat jasar eken bolmis bar eken, quyash o`z nurin shaship turar eken sol hayal ba`rshe insanlardin` qa`lbinde jasaydi. Sol hayal ma`ngidur. Jawizliqti para-para qilip jer menen jeksen etken hayal. Fashizmdi jer ju`zinen sipirip taslaw ushin gu`resken maydan hayaldur.

Jerkenishli uris ju`zinen qara su`rtip, o`zin mug`rur tutatug`in, tamshilarday ha`r dayim ma`ngi jasawshi hayaldur. Shayir go`zzallıqlar timsali - pa`k hayallardi ulig`lar eken, olarg`a mu`ra`ja`t etip o`z pikirlerin aytadi.

Haqıyqattanda usi o`zine tartatug`in o`mirlik baha a`sirler dawamında ken` ma`ni ha`m mazmun payda etip, ardaqlanıp bara beredi. Sebebi tariyxta sonday

waqiyalar boldi jillar o'tken sayin onin` a`hmiyeti ja`nede artip bara berdi. Sonday tariyxiy waqiyalardan biri fashizm u`stinen erisilgen ulli jemisdur.

Analar haqqindag`i hikmetler bostanina seyil qilg`animizda sonday tu`rli gu`llerge dus kelesiz, olardin` jag`imli xosh iyislerine hayran qalmastan ilajin`iz joq. «Du`n`ya tar bolg`anda da, delinedi xaliq maqalinda, - ana bawri ken`». Haqiyqatanda ana bawrin ten`izge uqsatadi. Ko`lemi u`lken, shegarasi joq, tawsilmasdur. A`ne usi ken`likte perzentler kamal tawadi. Usi ken`likte olar qa`liplese, jasawdi u`yrenedi. Ananin` ken` bawrinda perzent jaynaydi, kamalatqa jetedi. A`ne usi buyg`ibar jer – perzent ushin o`mir. Bu`gin jaqsiliqlardi, insaniylik pa`ziletlerdi a`ne usi jerde o`zlestirip aladi. Bul payizli orinda jaqsiliqlar boladi. Jasaw u`miti nur shashadi. Awa, ana bawri - o`zlerindey saxiy ha`m tilsimlerge toli barliq. Ba`lki, ana qa`lbi da`r`yadur. Shan`qaq kewillerge sha`shme inam etiwshidir.

Insaniyat ana su`ti arqali mehir, insap, reymlilik siyaqli pa`ziletlerdi bekkemleydi. Ana su`ti insanlarga shidamlilik, ma`rtlik, mardanalik, pidayilik, sadaqat siyaqli pa`ziletlerdi jasliqtan sin`diredi. A`ne usi pa`kize ana su`ti - go`zzalliqti tu`siniwdi onnan zawiq aliwdi u`yretedi. Basiqliq, sabir-taqatliq ha`m mu`layimlik, o`zin tuta biliw ha`m qanaat, keshirimlilik ha`m tag`i basqalardin` ha`mmesinin` jiyindisi – ana su`tidir. Ana su`ti talanti ta`rbiyalawda olardin` aqilin joqarilatiwda birinshi tu`rtki. Haqiyqatdan, ana gewdesinen su`zip shig`iwshi buyg`ibar, pa`kize turmis insaniyat ushin a`hmiyeti ju`da` ulli ha`m biybahadur. Mine usi sha`shme iyeleri aqilli jaratilisqa o`zinin` aq su`ti menen ba`rshe insaniylik pa`ziletlerdi sin`dirip aqillarin ja`nede joqarilatadi, sonin` ushin bolsa kerek, ulli filosoflardan Gegel` «...Sonisi qiziq ayirim insanlardin` analari da a`jayip bolar eken, bunday insanlar atalarinan da ko`re ko`birek analarina tartatug`in eken», dep aytqan.

Ananin` ha`yiwi she? Du`n`yada ana ha`yiwindey tiniq ha`m jag`imli qosiq bolmasa kerek. Qosiqtin` payda boluwina da ba`lki usi ha`yiw sebepshi bolsa kerek. Analardin` pu`tkil jaqsiliqlari, olardin` joqari pa`ziletlerinin` ha`mmesin ta`riyiplewge qa`lem a`zzilik etedi. «Ana, - degendi Aleksandr Dyuma, -

ha`tteki ju`rek uriwdan oqtap atirg`anda da perzentine jaqsiliq qila beredi». Hesh gu`mansiz jaziwshinin` pikiri ju`z ma`rte duris. Sonin` menen birge xalqimizdin` bay miyrasinda sonday misallar bar, analar a`lemnem o`tkenlerinen son`da olardin` ruwxipakleri perzentlerine jolshi juldiz bolip qala berer eken.

2. Hayal-qizlar ma`selesi milliy ideologiya ma`selesi

G`a`rezsizligimizdin` 10 jillig`i O`zbekstan turmisinin` tariyxiy bir da`wirin ja`mlep aladi, eger og`an na`zer awdaratug`in bolsaq tariyx ushin qisqa, lekin g`a`rezsizlik sharapati menen ju`da` u`lken juwapkershilikli da`wirdi basip o`tkenligimizdi ko`remiz. Ma`mleketimizde sotsialliq, ekonomikalik siyasiy ruwxiy-ag`artiwshilik tarawlarda u`lken jetiskenliklerge erisip atirmiz. Usi na`tiyjeli o`zgerislerdin` tiykari insan ma`pleri jolindag`i ha`reketler bolip esaplanadi.

Xaliqti ulli keleshek ha`m ulli maqsetlerge birlestiriw, ma`mleketimizde jasap atirg`an milleti, tili ha`m dinine qaramastan ha`r bir puqaranin` jeke Watan baxit sadati ushin ha`mme waqit juwapkershilik sezip jasawg`a u`ndep, babalarimizdin` biybaha miyrasi milliy qa`diriyat ha`m u`rp-a`detlerimizge mu`na`sip boliwg`a erisiw joqari pa`ziletli ha`m ka`mil insanlardi ta`rbiyalaw, olardi jaratiwshi islerine shaqiriw, usi muqaddes watan ushin pidayiliqti turmis miyzanina aylandiriw – milliy g`a`rezsizlik ideologiyasinin` maqseti¹.

O`zbekstan xalqinin` milliy rawajlaniw jolindag`i bas ideyasi - azat ha`m abat Watan, erkin ha`m pa`rawan turmis quriwda. Bul ideya xalqimizdin` a`zeliy jaqsi umtiliwleri, do`retiwshilik iskerliktin` mazmunin belgileydi. Ha`r bir insan ushin muqaddes bolg`an joqari gumanistik qa`diriyatlardi o`zinde ja`mlegen. Milliy g`a`rezsizlik ideyasinin` bas ideyasinda azatliq tu`siniklerinin` turaqliliq ha`m jetekshi orinda turiwi Watan g`a`rezsizligi barliq arziw-umtiliwlarimiz, a`meliy iskerligimiz ha`m jaqti keleshegimiz tiykari ekenliginen derek beredi².

Milliy ideyani biz ideyalik tiykarg`a su`yenetug`in xaliqtin` o`z rawajlaniw joli dep tu`sinemiz. Sonliqtan, milliy ideyani en` kerekli komponentlerinen biri bul shan`araq ha`m onin` ma`deniyati, hayallardin` shan`araq ha`m ja`miyettegi roli, jas a`wladti ta`rbiyalaw ma`seleleri esaplanadi. Bul ma`seleni sheshpesten rawajlandiriwdi qiyal etiw qiyin. Demek milliy ideyanin` bir bo`legi bolg`an

---

¹ Миллий истиклол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т. «Ўзбекистон», 2000 йил, 17-бет

² Ўша жойда, 50-бет.

hayallar, shan`araq, barkamal a`wladtin` qa`liplesiw ma`seleleri de o`z filosofiyasina iye. Hayallar ma`selelerin sheshiw salamat shan`araqti qa`liplestiriw, sotsialliq oylawi joqari uliwmainisaniy qa`diriyatlarg`a tiykarlang`an, o`mirlik oring`a iye bolg`an ruwxiy bay, a`depliligi joqari, intellektual rawajlang`an, joqari bilimli, ha`r ta`repleme kamal tapqan ha`m salamat a`wladti ta`rbiyalap qoymastan a`melde ma`mleketimiz tamaninan sheshilip atir, ba`lki bul tu`siniklerge tiyisli ja`miyette, jaslar arasinda jan`asha qaraw, o`zine ta`n filosofiya qa`liplespekte¹.

O`zbekstanda xaliqtin` 52% inen ko`biregin hayallar quraydi ha`m bu`gingi ku`nde hayal-qizlar ja`miyet rawajlaniwinin` qu`diretli sebepine aylang`an. Ma`mleketimizde sadir bolip atirg`an demokratiyalik o`zgerislerde, ekonomikalik reformalardi a`melge asiriwda xaliq-xojalig`i, ilim-pa`n, ma`deniyat ha`m ag`artiwshiliq sistemasinin` barliq qa`nigelerde o`zlerinin` hadal ha`m pidayi miynetleri menen qatnaspqta. Ma`mleketimiz hayal-qizlardin` sotsialliq-ekonomika ma`plerin qorg`ap, shan`araqti bekkemlew, jas a`wladti ba`rkamal, salamat qilip ta`rbityalawg`a toliq imkan berdi.

Son`g`i jillar dawaminda O`zbekstan Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov baslamasi menen analiq ha`m balaliqti qorg`aw, hayallardin` ja`miyettegi da`rejesin asiriw, shan`araqti bekkemlew ha`m tu`rli jen`illikler beriw barisinda bir qatar tariyxiy hu`jjet ha`m nizamlar qabil qilindi. Hayal-qizlar ha`m erkekler ten` huqiqililig`i, ja`miyettin` tiykarg`i buwini esaplang`an shan`araqti bekkemlew, nekenin` toliq boliwi, analiq ha`m balaliqti qorg`aw, perzent ta`rbiyasinda ata-ananin` huqiq ha`m ma`jbu`riyatlar O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasinin` 46, 63-66-stat`yalarinda sonin` menen qatar arnawli nizamlarda o`z ko`rinishin tapqan. Jurtbasshimiz ta`repinen 1997 jildi «Insan ma`pleri jili», 1998 jildi «Shan`araq jili», 1999 jildi «Hayallar jili», 2000 jildi «Salamat a`wlad jili» ha`m 2001 jildi «Analar ha`m balalar jili» dep ataliwi usi jillarda ekonomikalik reformalar menen bir qatarda bir ta`repten ma`mleketimizde ku`shli sotsialliq siyasat alip barilip atirg`anlig`inan derek

---

¹ Д.Алимова. Миллий ғоя: Оила ва аёл. «Ўзбекистон овози». 2000 йил, 1-апрель.

berse, ekinshi ta`repten bul ideyalar negizinde insan ta`g`diri, keleshek a`wlad, shan`araq bolg`anlig`inan derek beredi. Insan huqiqlari ha`m erkinliklerine tiyisli qabil qiling`an 100 den artiq nizamlarda Hayal-qizlardin` shaxsiy, ja`miyetlik, siyasiy, ma`deniy tarawlardag`i huqiqlari o`z ko`rinishin tapqan ha`m O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasinda, «Shan`araq kodeksin»de, «Puqaraliq kodeksin»de, «Miyнет kodeksin»de, «Ta`lim tuwrisindag`i», «Puqaralardin` salamatlig`in saqlaw», «Xaliqtin` bandligi», Joqari Ken`eske saylawlar, xaliq deputatlari, walayat, rayon ha`m qala Ken`eslerine saylawlar haqqinda nizamlarda o`z sa`wlesin tapqan ha`m turmista a`melde qollanilg`an.

O`zbekstan Orayliq Aziya ma`mleketleri arasinda birinshilerden bolip Birlesken Milletler Sho`lkemlerinin` «Hayal-qizlar huqiqlari kemsitiliwinin` barliq ko`rinishlerin joq etiw tuwrisindag`i Konventsiyasi»na qosildi. Bul Konventsiya 1995 jilda «Tinishliq, rawajlaniw ha`m ten`lik», urani astinda Pekin qalasinda o`tkizilgen Pu`tkilja`ha`n Hayal-qizlardin` IV konferentsiyasinda ma`mleketimiz hayal-qizlari qatnasip, hayal-qizlar awhalin jaqsilawg`a qaratilg`an Pekin deklaratsiyasi Platformasina qosildi. Sol tiykarda respublika hayal-qizlardin` huqiqiy da`rejesindegi «O`zbekstan Respublikasinda hayal-qizlar ma`seleleri boyinsha Kontseptsiya ha`m da`stu`riy hu`jjetler» islep shig`ildi ha`m 7 jo`nelis tiykarinda da`stu`r jaratildi, yag`niy:

1. Respublika wa`layatinda qizlardi turmisqa tayarlaw.
2. Salamat a`wlad – salamat ja`miyet negizi da`stu`ri.
3. Ekologiya ha`m hayal da`stu`ri
4. Respublika hayal-qizlardin` xaliqara mu`na`sibet ha`m alaqaalarin bekkemlewge qaratilg`an ilajlar dtu`ri.
5. Hayal-qizlar miynetin sotsialliq qorg`aw da`stu`ri
6. Hayal, shan`araq ha`m ma`ha`lle da`stu`ri.
7. Ruwxiy-ag`artiwshiliq, ta`lim-ta`rbiya ha`m hayal-qizlar da`stu`ri¹.

---

¹ Д.Фуломова. Ўзбекистон Хотин-қизлари мустақиллик йилларида. Мустақил Ўзбекистон тарихининг дастлабки саҳифалари. Даврий тўплам. № к.Т. Шарқ, 2000, 140-бет.

Bul da'sturlerdi a'melge asiriwda ja'miyettin` barliq buwinlarinda imkaniyatlar jaratilg`an. Ja`ha`n ja'miyetshilinin` ten` huqiqli ag`zasi sipatinda demokratiyalik-huqiqiy negizleri qurilip atirg`an O`zbekstan Respublikasinda hayal-qizlardin` mu`na`sip ja'miyetlik-siyasiy ha`m ekonomikalik, ruwxiy turmisin qarar taptiriwg`a ayriqsha itibar berilmekte. Hayal-qizlar awhalin, turmis sharayatin jaqsilaw isi ma`mleket siyasati da`rejesine ko`terilmekte. Respublikamizdin` bu`gingi rawajlaniwinda hayal-qizlar barliq tarawlarda belsendi qatnaspqta, olardin` da`rejesi asip barmaqta olar belsendi miynet resurslarinin` 45,1% ti qurap islep shig`ariwdin` barliq tarawlarinda sanaat, jen`il sanaat, awil xojalig`i, qurilis, transport, baylanis, xaliq ta`limi, salamatliqti saqlaw, ha`tteki qorg`aniw, ja'miyetshilik ta`rtibin saqlawda erkeklerdin` da`tu`riy ka`sipleri tarmaqlarina da kirip barmaqta.

Respublikada hayal-qizlardin` imkaniyatlarin` toliq ko`rsetiw ushin sotsialliq-ruwxiy ortaliq jaratilmagta. Olar ma`mlekettin` ma`deniy turmisinda sho`lkemlestiriwshi, isbilermenlik qa`biletine iye bolg`an hayal-qizlardin` basqariw sistemasi hesh qanday tosiqinliqlarsiz o`z nizamli ornin iyelewge erisiwleri kerek. Hayal-qizlardin` parlamenttegi orninin` asip bariwina erisiw olardin` siyasiy o`mirindegi da`rejesine ko`teriliwi ushin negiz boldi. Bul haqqinda, sotsializm da`wirinde bolg`aninday jasalma ra`wishte aldinnan belgilenip berilgen ko`rsetkishlerge tiykarlanip emes, ba`lki jetekshilik talanti bolg`an ha`r bir hayaldin` erkin na`tiyje ko`rsetiwine sharayat jaratip beriw ko`zde tutiladi.

Ma`selen hayal-qizlardin` ma`mleket ha`m ja`miyettegi, sotsialliq qurilisindag`i rolin asiriw ju`zesinde Prezidentimiz I.A.Karimovtin` 1995 jil 2 martta dag`aza qiling`an «O`zbekstan Respublikasi Ma`mleket ha`m ja`miyet qurilisindag`i hayallar rolin asiriw sharalari tuwrisindag`i Pa`rmani misal bola aladi.

Pa`rmang`a tiykarlang`an ha`kimiyattin` barliq da`rejedegi atqariw organlarinda hayallar qatnasiwin ta`miynlewin na`zerde tutadi. O`zbekstan Respublikasi hayal-qizlar Komiteti baslig`i bas wa`zir orinbasari, wa`layatlar

hà'm Tashkent qalasi hayal-qizlar ken'esleri basliqlarina ha`kim orinbasarlari da`rejesi berilip olarg`a shan`araq, analiq ha`m balaliqti sotsialliq qorg`aw ushin juwapkershilikti ju`kleydi. Belsendi hayallar ma`mleket basqariwi sistemasinda, hu`kimet organlari, wa`zirlikler, tu`rli da`rejedegi ma`mleket ha`m ma`mleketli emes sho`lkemlerde basshi lawazimlarinda islep kelmekte.

Respublikamizda birinshi ret 1994-1999 jillarinda hayal-qizlarda ko`p partiyaliq tiykarinda o`tkizilgen saylawda qatnasip Oliy Ma`jilis, wa`layat, rayon, qala Ken'eslerine deputaliqqa saylanadi. 1994-1999 jilda Oliy Ma`jilistin` 249 deputattan 17 si hayallar, 1999 jil 5 dekabrde o`tkizilgen saylawlarda da 250 deputattan 17 si hayallar saylandi. Oliy Ma`jilis baslig`inin` to`rt orinbasarlarinan 1 hayal, Oliy Ma`jilistin` insan huqiqlari boyinsha wa`kili Ombudsman da hayal. Bunnan tisqari O`zbekstan Respublikasi Oliy Ma`jilis «Sotsialliq ma`seleler ha`m ba`ntlik sho`lkemi», «Shan`araq ha`m hayallar mashqalalari» komissiyasi da hayallar basshilig`inda is ju`ritpekte. Bul bolsa hayal-qizlardin` ma`mleket ha`m parlament da`rejesindegi ma`selelerdi sheshiwge qaratiw ju`zesinen salmaqli qa`dem boldi.

Prezidentimiz I.A.Karimov 1998 jil 5 dekabrde Konstitutsiyanin` 6 jillig`ina bag`ishlang`an ma`jiliste so`ylegen so`zinde «Insan ma`pleri» ha`m «Shan`araq jili»nin` logikaliq dawami 1999 jildin` «Xayallar jili» dep xabar qildi ha`m hayallarg`a ta`riyip berip «Qudaydin` ma`rxamati menen shan`araqti shan`araq qilaturug`in zat-bul hayal. Shanaraqti da, ja`miyetimizdi de birlestirip, og`an payiz bereket kirgizetug`in, u`ylerimizde mehr-muhabbat, go`zzalliq, jaqsiliq nuri menen jaritatug`in zatlar da negizinde ulli analarimiz, mehriyban apa-sin`illerimiz. Ulli danishpanlar Watang`a en` mu`na`sip ta`riyp izlegende, oni Ana timsali qiyas etkenlerde u`lken ma`ni bar. Anani ardaqlaw-bizin` milletimiz, xalqimiz ushin joqari qa`diriyat da`rejesine ko`terilgen pa`ziylet. Sonliqtan hayallardi qansha ko`termelesekte, o`mirimizdin` shirag`i, o`mirimizdin` gu`li dep qa`dirlesekte, shan`arag`imizdi, Watanimizdi

ardaqlag`an bolamiz»<sup>1</sup>, dep hayallarg`a bolg`an hu`rmet izzetti bildirdi ha`m hayallar ma`plerin analiq ha`m balaliqti qorg`aw, ma`mleket ha`m ja`miyet quriliwinda, ma`deniy qurilista ja`miyettin` ruwxiy ha`m demokratiyalıq jan`alaniwinda olardin` rolin asiriw huqiqiy tiykarların sho`lkemlestiriw tiykarında ma`mleket da`stu`ri islep shig`iwin usinis etedi.

Ministrler Kabinetinin` qarari menen 1999 jil 18 fevral 73 sanli «Shan`araqta, ma`mleket ha`m ja`miyet qurilisında hayallardin` rolin ku`sheytiriw, olardin` soitsalliq-ekonomikalıq, siyasiy ha`m ruwxiy ma`pleri tizimin sho`lkemlestiriw ta`dbirleri» ma`mleket da`stu`ri qabil qilindi ha`m jeti taraw boyınsha islep shig`ildi.

1. Hayal-kizlardin` ma`plerin qorg`aw, olardin` ma`mleket, ja`miyet ha`m ma`deniy qurilistag`i, ja`miyetti ruwxiy ha`m demokratiyalıq jan`alaniwdag`i rolin asiriwinin` huqiqiy tiykarların sho`lkemlestiriw

2. Hayal-qizlardin` ma`plerin, analiq ha`m balaliq qorg`aw boyınsha qabil qilig`an xaliqara, ma`mleket ha`m basqa nizamliliq ha`mde huqiqiy o`lshemlerin a`melge asiriw monitoringi sistemasin islep shig`iw ha`m ta`miynlew.

3. Barlıq da`rejede basqariw du`zilisleride hayal-qizlardin` rolin asiriw, puqaralardin` o`zin-o`zi basqariw jumislarında, ma`mleketlik emes sho`lkemlerinde ha`m ja`ma`a`tshilik birlespelerinde hayal-kizlardin` belsendi qatnasiwi ushin sharayat jaratiw.

4. Analar ha`m balalar salamatlig`in bekkemlew, dene ta`rbiyani rawajlandiriw, ta`lim da`rejesin asiriw ushin sharayatlar jaratiw.

5. Shan`araqta qolay ruwxiy a`dep-ikramlıq ortalıqti, balalardi ta`rbiyalaw sharayatların, materiallıq-turmisliq sharayatların qa`liplestiriwde hayallar da`rejesin asiriw.

6. Ekonomikalıq reformalardi a`melge asiriwda, isbilermenlikti rawajlandiriwda hayallardin` belsendi qatnasiwin ta`miynlew.

---

¹ И.Каримов. Аёлга эхтиром. Конституциянинг 6 йиллигига бағишланган нутқидан. Т., «Ўзбекистон», 1999, 10-11-бет.

7. Gender mashqalalar ilimiy ha`m sotsialliq ta`repten izertlew qiliwdi ken`eytiriw ha`m shuqirlastiriw turaqliliq tarawlar islep shig`ildi.

Qabil qiling`an ma`mleket da`stu`ri u`lken ideyaliq tiykarg`a iye bolip ma`mlekettin` siyasiy – ekonomikalıq ha`m ja`miyetlik o`mirde, bazar ekonomikasın qa`liplestiriw, ja`miyettin` ruwxiy-ag`artiwsılıq tiykarların bekkemlewde ha`m a`melge asiriwda za`ru`r a`hmiyet ka`sip etedi ha`m bul da`stu`rde a`melge asiriw ushin ma`mleket byudjeti, fondlar, ka`siplik sho`lkemleri, ka`rxana ha`m sho`lkemler, shet el kreditleri ha`m insanpa`rwarlıq ja`rdemi esabınan qa`rejet ajratiladi. Da`stu`rde ko`rsetilgen sharalar ma`mleketimizdin` barlıq hayallarınin` mu`ta`jliklerin qamtıp almaqta ha`m sotsialliq a`dalat, ten`lik ha`m turaqliliq rawajlanıw ma`mleketimiz siyasatınin` ajıralmas bo`legi ha`m demokratiyalıq ja`miyet qurılıstin` tiykari ekenligin tastiyoqladi¹.

Da`stu`rge tiykarınan 1999 jil 14 aprelda «Hayal-qızlarg`a qosımsha jen`illikler tuwrısında» Nizam qabil qilindi, onda hayal-qızların` turmisin jaqsılaw, reformalarda olardıń qatnasın ku`sheytiw ha`m 1999 jil 17 martta qabil qiling`an Respublika Prezidentinın` «Hayal-qızların` sotsialliq qorg`awın ku`sheytiwge tiyisli qosımsha ilajlar tuwrısında»g`i Pa`rmani, 1999 jil 1 iyul`dan baslap hayallar jasına tuwri keletug`in pensiyag`a shıqqanınnan keyin, orta ha`m kishi meditsına xızmetkerleri probızorlar, nagıran balaların` internat u`ylerinde, «Mehribanlıq u`ylerin»de ta`rbiyashılar, kitapxanashılar sipatında islewdi dawam etip atırg`an ha`m pensiyag`a shig`iw aldınan usi qa`nigelikler boyınsha keminde 10 jil is stajına iye bolıw jag`dayları olardıń pensiyası tolı mug`darda saqlanıw qalıwı kepillengen.

Ministrler Kabinetinın` «Ju`da` zıyanlı ha`m ju`da` awır miynet sharayatlarında isletip atırg`an hayallardıń da`ramatına jen`illik salıw salıw tuwrısında»g`i Nizamında, hayallardıń da`ramatında salıw salıw da`rejesi 20% ten joqarı bolmaslıg`i na`zerde tutilg`an. Hayal-qızlarg`a balaların na`zerde tutilg`an. Hayal-kızlarg`a balaların ta`rbiyalaw ushin sharayatlar jaratiw ha`m

---

¹ Ўша жойда, 21-48-бет.

hayal kizlardin` miynetten ma`ptarlig`in asiriw maqsetinde 3 jasqa tolmag`an balalari bar, byudjet esabinan materialliq jaqtan ta`miynlenetug`in mekeme ha`m sho`lkemlerde islep atirg`an hayallarg`a miynetke to`lenetug`in haqti kemeytirmesten, is waqtin ha`ptesine 35 saattan aspaytug`in qisqarg`an waqitti belgilep is stajin hayallarg`a 54 jastan pensiyag`a shig`iw huqiqi berildi. O`zbekstan Respublikasi «Miyнет» kodeksiinin` XIV bap 1-P 224 sat`yasinan 247 stat`yasina deyin hayallar ha`m balalarg`a qoyilg`an. Balalarg`a beriletug`in qosimsha kepillik ha`m jen`illikler belgilep qoyilg`an. Ha`mledarliq ha`m tuwiw dem alislari 126 kun belgilenip, perzent 3 jasqa tolg`ansha ma`mleket sotsialliq sug`urta ta`repien pensiya to`lenedi ha`m is jayi saqlanadi.

O`zbekstan Respublikasi Ministrler Kabineti 24 avgust 1994 jil 434 san «Kem ta`miyinlengen shan`araqlardi sotsialliq ja`rdem qiliwdi sho`lkemlestiriw ma`seleleri tuwrisinda»g`i qarari, 1996 jil 10 dekabrdegi 437 san «Balali shan`araqlardi sotsialliq qollap quwatlawdi ku`sheyttiriw ilajlari tuwrisinda»g`i qararlarina baylanisli kem ta`miyinlengen, ko`p balali shan`araqlarg`a sotsialliq ja`rdem, pensiya pullari da za`ru`r ma`det esaplanadi, 16 jasqa tolmag`an balalari bar shan`araqlarg`a ja`rdem beriledi. Ha`zirde adamlardin` maqsetli sotsialliq qog`aw ma`selesin en` na`tiyjeli jol menen hal etiwshi sistema jaratilg`an. Bul sistema haqiyqattanda sotsialliq ja`rdemge mu`ta`j shan`araqlardi xaliqtin` barliq qatlamlari ta`repien ta`n alinatug`in ha`m hu`rmet qilatug`in puqaralar o`zin-o`zi basqariw instituti yag`niy ma`ha`lleler arqali aniqlap kem ta`miyinlengen ko`p balali shan`araqlarg`a bunday ja`rdemler belgilenedi. G`a`rezsiz O`zbekstan rawajlaniw jolinda ulli keleshekke qaray isenim menen bariwi g`a`rezsizligimizdi ideyaliq, ideologiyaliq negizlerin bekkemlew, xalqimiz a`sirese keleshek iyeleri jaslarimizdi milliy ideya, milliy maqtanish ruwxinda ta`rbiyalawda imkan beredi.

1999-jilda ma`ha`lleler du`zimi arqali kem ta`miyinlengen shan`araqlar ja`mi 3 mln. adam (ma`mleket turg`inlarinin` 12,2%) ha`m balali shan`araqlar 6,5 mln ziyat adam (27%) materialliq ja`rdem aladi. Bir shan`araq ushin ja`rdem puli pensiyasi menen birgelikte ayina 3,4 en` kem is haqin quraydi. Bunday

to'lewlardin` maqsetli ha`reketin byudjet qa`rejetlerin ja`nede u`nemli sariplaw imkanin berdi, bunda kem ta`miynlengen shan`araq esabina ortasha pensiya (materialliq ja`rdem ha`m balalar ushin beriletug`in pensiya) 1996 jilda ortasha is haqinin` 41 %, 1999 jilda derlik 60%<sup>1</sup> ke asadi bul hu`kimetimiz tamaninnan shan`araq ha`m jaslarga berilip atirg`an itibardan derek.

---

¹ «Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза. – 2000 й.» Т., «Ўзбекистон», 2001, 12-бет

3. Hayal-qizlardin` salamatlig`in saqlaw ma`mleketlik ma`sele

Shoralar da`wirinde, a`sirese hayallar ha`m mektep oqiwshilari paxta kompaniyasi sebepli a`dewir azap sheger edi. Sebebi paxta rejesin toltiriw ushin azanli kesh daladan shiqpas edi, a`sirese hayallar moynina bul ju`k awir bolip tu`ser edi. Olar o`zine, sawlig`ina, shan`arag`ina jeretlishe itibar bere almas edi. Hayallarda tu`rli keselliklerdin` kelip shig`iwi, jas balalar ortasinda o`limnin` ko`beyiwi, tuwma nagiranlar paxta atizlarda ziyanli ximiyaliq zatlardin` ken` isletiliwi menen baylanisli edi. A`sirese awildag`i mektep oqiwshilari bilim aliw, erkin o`siwdin` ornina atizlarda erte ba`ha`r g`oza shopag`inan paxta terip aliniwina shekem jiyin terimde ma`jbu`riy qatnasadi, bul tuwrısında hesh kim qayg`irmas edi, olar qa`leyme, qa`lemeyme soralmaydi, bul bolsa balalarg`a qarata zorliqtin` o`zi edi.

Hayal-qizlar salamatlig`in saqlaw ha`m bekkemlew, sawliqti saqlaw sistemasında en` qizg`in waziypalardin` biri. Perzent ko`riwde salamatliq, shan`araqti rejlestiriw, analiq ha`m balaliqti qorg`awg`a hayallarg`a ta`sirin kemeytiw ma`selesine a`hmiyetli itibar qaratilmaqta. Hu`kimetimiz «Salamat a`wlad-salamat ja`miyet negizi», «Hayal ha`m ekologiya», «Shan`araq, hayal ha`m ma`ha`lle», «Salamat a`wlad ushin» da`stu`rleri baslamasi bolip byudjetten ha`m hu`kimetlik emes fondlari ta`repinen materiallastiriw ha`m bul ta`dbirler turmista o`z ko`rinisin tappaqta.

Ma`selen Respublikamızda salamat a`wlad ideyasi negizinde anemiya, ekstragenital kesellikleri, patologik tuwiwlardin` aldin aliw ha`m dawalaw ushin «Ana ha`m bala skriningi» da`stu`ri a`melge asirilip barliq wa`layatlarda o`z oraylarina iye. Sawliqti saqlaw tizimi ha`zirde xaliqara fondların YuNISEF, YuNESKO, USAID. UNFPA. Qizil yarim ay ja`miyeti menen birge islesiw emlewxana, poliklinika, balalar emlewxanalarina tu`rli qayirxomliq ja`rdemlerin sho`lkemlestirmekte, tu`rli joba ha`m da`stu`rlerdi birge a`melge asirmaqta. Aral boyi hayallari ha`m balalarina YuNISEZ, EKOSAN, ASPUZA xaliqara jobasi

joli menen ja`rdem berilmekte<sup>1</sup>. Respublikamizda «Salamat a`wlad ushin» xaliqara fondi ha`m a`ne usi atta orden sho`lkemlestiriw jas a`wlad salamatlig`i haqqinda qayg`iriy ma`mleket siyasatina aylang`anlig`i, a`weli analardin` salamatlig`i haqqinda qayg`iriy lazimlig`in talap etedi. Salamat a`wlad haqqinda bala tuwilmastan aldin g`amxorliq qiliw lazim. Hayal-qizlardin` salamatlig`i mashqalasi meditsinaliq mashqala emes, a`weli sotsialliq mashqala, rawajlaniwg`a umtilip atirg`an ja`miyettin` tiykarg`i ma`selelerin` biri. Respublikada hayallar ha`m balarag`a ayriqsha g`amxorliq ko`rsetilmekte, tuwiw jasindag`i hayallar ha`m balalardi salamatlastiriwg`a qaratilg`an da`stu`rlerin engiziy, emlewxana ha`m poliklinikalarda balalar ha`m analar ushin arnawli profilaktik ha`m dawalaw oraylarinin` barlig`i, perzent ko`riw arasinda uzaq mu`ddetli ta`nepisler qiliw analar ha`m balalar sawlig`in jaqsilawg`a ja`rdem berdi. Keyingi jillarda a`melge asirilip atirg`an isler na`tiyjesinde tuwiliw, fertillik ha`m go`dekler o`limi kemeydi. Hayallar sawlig`inin` awhali jaqsilanbaqta hayallar ma`sla`ha`txanasi shipakerlere ta`repinen ju`kli hayallardi ha`mledarliqtin` da`slepki aylarinda qamtip alatug`in 1991 jildag`i 73, 4 % ten 1999 jilda 87,9% ke asti, tuwiw jasida 20 jastan 30 jasta bolg`an hayalların tuwri kele basladi.<sup>2</sup> Salamat ja`miyettin` salamat ag`zalarin jaratiwi lazim bolg`an hayalardin` tuwri jolg`a qoyiliwida u`lken a`hmiyetke iye. Usi sebepli analar ha`m balalarg`a ko`rsetiletug`in meditsinaliq xizmet sipatin tu`pten jaqsilaw, xizmet tu`rleri mug`darin keskin ko`beytiriw talap etiledi. Ta`biyat tarawında miynet etip atirg`anlardin` ko`pshiligin hayal-qizlar quraydi bul baradag`i islerdi jaqsilawg`a isenimin oyatadi.

Barliq hayallarimiz ta`repinen a`melge asirilip atirg`an isler elimiz pa`rawanlig`i, tinishlig`i, milliy da`stu`r ha`m qa`diriyatlarimizdi, u`rp-a`detlerimizdi qa`dirlew, barkamal a`wladti ta`rbiyalaw, O`zbekstandi du`n`yag`a tanitiw ha`m milliy g`a`rezsizlik ideyasın jaqsi niyetler en` joqari maqsetimiz.

---

¹ Республика Хотин-қизлар қўмитасининг 2000 йил учун Вазирлар Маҳкамасига ёзилган ҳисоботидан.

² «Инсон тараққиёт ҳақида маъруза- 2000 й.» Т., Ўзбекистон, 2001 й. 10-бет.

Keleshegi ulli ma`mleketti quriw en` birinshi na`wbette puqaralardin` ma`deniyati, mag`liwmati ha`m ma`nawiyati haqqinda g`amxorliq etedi. Usi biybaha insaniy pa`ziyletlerin asirap-abaylaw ha`m ja`nede rawajlandiriw, perzentlerimizdi mu`na`sip ta`rbiyalaw ma`selesi ma`nawiyat tarawindag`i islerimizdin` tiykarg`i jo`nelisin qurawi kerek. Watan tariyxı ha`m ma`deniyatin, geografıyasi ha`m ekonomikasın, buring`i u`rp-a`detleri ha`m qa`diriyatların teren`rek u`yreniw o`zligimiz, milliyligimizdi teren`rek an`lawg`a imkan jaratadi. Xalqımız a`zel-a`zelden hayallardin` ag`artiwshi, ma`deniyatlı bolıwına itibar berip kelgen, sonlıqtan ilim, ma`deniyat, ruwxıyat, o`zine ta`nlikti saqlap turiw ha`m milliy ruwxıyig`in a`melge asiriw, milliy keleshekti belgilew ushin za`ru`r a`hmiyetke iye. Sonlıqtan ol millet wa`kili bolg`an ha`r bir insannın` du`n`yaqarası ku`ndelik iskerliginde o`z ko`rinisin tawadı. Millet wa`killerinin` ko`pshilik bo`legin milliy ideyasın bekkemlew insanlar qurag`an sharayatlarda g`ana milliy ma`pleri ushin uliwmamilliy ha`reket ju`zege keledi. Uliwma milliy ha`reketti ju`zege keltiriw, milliy ideyanın` za`ru`riy waziypalarınan biri, bul a`lbette milletimiz, keleshegimiz ta`rbiyashilari hayallarg`a u`lken juwapkershilikti ju`kleydi. Sonlıqtan watanpa`rwarlıq, ana jerdin` mukaddesligi tuyg`ısın oyatiw, oni ko`z qarashig`imizday asirap abaylaw kerekligin tu`sinip jetiwge ta`sirin o`tkiziw, milliy ideya ha`r bir millet wa`kilide onin` a`wlad babalarımız usi topraqta du`n`yag`a kelgen, onin` tinishlig`i ushin gu`resken, onnan ilham, zawıq alg`an ha`m qonim tapqanlig`ında xabar berip turadı. Bul, o`z na`wbetine o`z ana jerge mehr-muhabbatın bekkemlewde ha`m tariyxıy estelikten derek sipatında ilham alıp turadı. Milletimiz tariyxında jazıwshi hayallar, dana ilimpaz hayallardan Twmaris, Bibixonim, Gulbadanbegim, Zebunniso, Nodira, Uvaysiy, Anbar atın ismleri timsal sipatında shig`ısta jetisip shıqtı ha`m jaqtı nur shashıp, a`wladlar ushin u`lgi bolg`anlig`ında sonnan derek beredi. Hayallardin` bilimlı bolıwı o`sip atırg`an a`wladtı ta`rbiyalawda, Watang`a, xalıqqa sadiqlıq ruwxında ta`rbiyalawda u`lken a`hmiyetke iye. Perzentlerimizdin` keleshekte qanday shaxs bolıp jetisiwleri olarg`a anaları qanday ta`lim ta`rbiya bere alg`anlıqlarına baylanisli.

Ha`zirde joqari ha`m orta arnawli bilimge iye bolg`an qa`nigelerdin` ha`r ekewide hayal. Ilimiy xizmetkerlerdin` 37%, pa`n doktorlarinin` 11%, ilim kandidatleri 26% hayal-kizlar quraydi. Respublikada ilimler akademiyasinin` 144 haqiqiy ag`zasinan 11 hayallar. Ilim-pa`nnin` rawajlaniwg`a ju`da` u`lken u`les qosqan za`berdes alimlardan Hadicha Sulaymanova, Rahima Aminova, Fozila Sulaymonova, Nozima Dehqonxwjaeva, Mazluma Asqarova, Galina Pugachenkova, Xatima Shayxova, Ra`no Ubaydullaeva, Sayyora Rashidova, Sabohat Azimjonova, Dilorom Sharipovalar miynetkesh alimlardin` elimizde jetisip shiqqanlig`inan maqtanamiz. O`zbekstanda hayallar mag`liwmatlilig`i da`rejesin rawajlanip atirg`anlig`in ma`mleketler hayallari mag`liwmatli da`rejesine jaqin, 1999 jilda uliwma sawatlilar sani 99,13% quraydi<sup>1</sup>. Ta`lim aliwda erkek ha`m hayallarg`a ten` huqiq berilgen ha`m Konstitutsiyamizdin` 41-sat`yasi menen kepillengen.

Respublikamizdin` jas ziyrek qizlarin materialliq ha`m ma`nawiy xoshemetlew, qollap quwatlaw maksetinde 10 iyun` 1999 jilda Prezidentimiz pa`rmani menen «Zulfiya» atindag`i Ma`mleketlik siyliy`i sho`lkemlestirilip, bir neshe taraw boyinsha tan`law tiykarinda jen`impazlar aniqlanip, ha`r jili 14 bilimli qizlar materialliq ha`m ma`nawiy sawg`a menen siyliqlandi. Bunnan tisqari bilimge qiziqqan student qizlarimiz «Ustaz», «Umit» fondlari ta`repien tan`law tiykarinda rawajlang`an ma`mleketlerge oqiwg`a jiberilmekte. G`arezsizlik sharapati menen jaslarg`a ilim-pa`ndi, texnika ha`m texnologiyalardi iyelewlerine, komp`yuter, internet sistemasindi, islerine, du`n`yaliq tillerdi u`yrenip biyma`lel so`leysiwlari ushin barliq sharayatlar bar. Jaslarg`a bolg`an itibar, ideyaliq mu`na`sibet jildan jilg`a rawajlanip barmaqta.

O`zbekstanda hayal-qizlardin` sotsialliq, ka`ssiplik ha`m basqa huqiqlarin qorg`aytug`in ja`miyet sho`lkem Respublika hayal-qizlar sho`lkemi. Bul sho`lkem 1991 jil 23 fevralda hu`kimet baslamasi menen sho`lkemlestirilgen, bir Qaraqalpaqstan Respublikasi, 12 walayattay hayal-qizlar sho`lkemi, Tashkent qalasi hayal-qizlari sho`lkemi, 38 qala, 170 rayon, 14 min`nan artiq miynet

---

¹ Ўзбекистон Хотин-қизлари. Статистик маълумот тўплами. 2000 йил. – Т. «Ўзбекистон», 67-бет.

ja`ma`a`tleri ha`m turar jaylarda sho`lkemlestirilgen sho`lkemler birlesedi. Ha`zirgi waqitta Komitet baslig`i, Bas wa`zir orinbasari El`mira Basitxanova basshilig`inda ja`miyette hayal-qizlar rolin asiriw, olardin` ma`plerin qorg`aw, tu`rli ma`nawiy, ma`deniy talaplarin qandiriw, hayallarg`a sotsialliq, ekonomikalig, huqiqiy ja`rdem beriw, shan`araqti, analiq ha`m balaliqti, xaliqlar ortasindag`i dosliq ha`m birge islesiwdi qorg`awg`a, xaliqara demokratiyalig ha`rekette o`zbek hayallarinin` qatnasiwin ta`miyinlew waziypalarin orinlamaqta.

Radio, televidenie ha`m gazetada ha`m hayallar iskerligin ken` jaritip barmaqta. Ja`miyetshilik pikirin sho`lkemlestiriwde barliq g`alaba xabar qurallari ayriqsha oring`a iye. G`alaba xabar qurallari derlik ha`r bir kisige jetkiziledi ha`m ja`miyetshilikke u`lken ta`sir o`tkizedi. «Azizim», «Begoyim», «Ibratli kelinshek» teleko`rsetiwler o`z tamashago`ylerine iye, «Dugonalar» radiojurnali, «Saodat», «Saida», «Nafosat», «Oila va jamiyat» jurnal va gazetalar basip shig`ariw, «Orayliq Aziya hayallari» ruwxiy-ag`artiwshiliq toplamlari turaqli o`z oqiwshilarina iye.

Do`retiwshi hayallar, shayira, jurnalist, aktrisa ha`m qosiqshilardi xalqimiz su`yedi ha`m qa`dirleydi. Olardan Oydin Hojiewa, E`tibor Oxunova, Halima Hudoyberdieva, Tursunoy Sodiqova, Sharifa Salimova, Umida Abduazimova, Dilbar Saidovalardi xalqimiz hu`rmet penen tilge aladi. Qosiqshilardan Tamaraxonim, Mukarrama Turg`unboeva, Sora Eshontwraev, Lutfixonim Sarimsoqovalar do`retiwshilerdi hu`rmet penen eske alamiz, ha`zirde Bernora Qorieva, Rixsi Ibrohimova, Dilorom Omonullaeva, Yulduz Usmonova, Gulchehra Jamilova, Gulchehra Sa`dullaeva, Nasiba Abdullaeva, Viloyat Oqilovlar xaliqtin` hu`rmet ha`m itibarina o`z miynetleri menen miyasar boldi. Olar o`z ka`siplerinen tisqari, ja`miyetimiz islerinde, hayal-qizlar ken`eslerinde jaqsi qatnasip, ma`nawiyatti qorg`awda u`nemli miynet qilmaqta¹.

Dene ta`rbiya ha`m sport ja`miyeti tariyxinin` barliq basqishlarinda xaliq ma`deniyatinin` quramlilig ha`m a`hmiyeti bo`legi bolip kelgen. Tiykarinda,

---

¹ М.Й.Юнусхўжаева. Тошкентнинг фаол аёллари. Т.1999, 7-бет.

og`an O`zbekstan aymag`inda jasap atirg`an xaliqlar ma`nawiy ha`m fizikaliq jetiklik tiykari sipatinda qarag`an. Dene ta`rbiya ha`m a`skriy o`ner a`yyemde elimiz aymag`inda ko`birek rawaj tapqan. O`zbekstan Respublikasi Joqari Ma`jilistin` 1992 jil 14 yanvardag`i IX sessiyasinda «Dene ta`rbiya ha`m sport tuwrisinda» Nizam qabil qilindi ha`m sportti rawajlandiriw ilajlari islep shig`ildi ha`m arnawli qarar qabil qilindi. Ma`mleketimizde O`zbekstan sport atag`in qorg`ap atirg`anlar mu`na`sip siyliqlana basladi. Olar arasinda hayallar da bar. Xaliqara maydanda iri g`alabalarg`a erisken O`zbekstannin` en` ataqli sportshi hayallardan Lina Chireyazovalar. Ol fristayl boyinsha olimpiya oyinlari chempioni, ja`ha`n chempioni, ja`ha`n kubogi jen`ipazi, 1994 jil qisqi olimpiya oyinlari altin medali iyesi. Tat`yana Malinina – muz u`stinde estafedali ushiw boyinsha ja`ha`n kubogi jen`ipazi, Aziya oyinlari chempionlig`in qolg`a kirgizgen. Iroda Twlaganova – tennis boyinsha Uimbildon turniri, AQSh ashiq chempionati jen`ipazi, Aziya chempioni. Oksana Chusovitina – sport gimnastikasi boyinsha olimpiya oyinlari chempioni, olar o`zlerinin` jen`isleri menen birge O`zbekstan ma`mleketin du`n`yag`a tanitqan.

Ha`zirgi waqitta O`zbekstan xalqi menen dene ta`rbiya ha`m salamatlastiriw islerin a`melge asiriwdag`i 15 min` 85 birlespe sho`lkemler bolip, dene ta`rbiya yag`niy dene ta`rbiya ja`ma`a`tleri sipatinda is alip barmaqta. Olardan 9501 mekteplerde, 710 kolledj ha`m litseylerde, 62 Joqari oqiw orinlarinda, 4812 miynet ja`ma`a`lerinde, 12092 awil xojaliq jaylarinda islemekte. Respublikamizda dene ta`rbiya ha`m sporttin` materialliq bazasi bekkemlenip barmaqta. 1993 jili sentyabr`de xaliqara Olimpiya Sho`lkeminin` 101 sessiyasinda O`zbekstan Olimpiya Sho`lkemi ta`n alindi ha`m is basladi¹.

O`zbekstanda jasap atirg`an hayallar usi waqitta ja`ha`n hayal-qizlarinin` ajiralmas bo`legi esaplanadi. Sonin` ushinda Respublika hayal-qizlari du`n`ya hayallari menen tu`rli da`rejede baylanista bolawlari kerek. Bul tu`rdegi baylanis hayallarimiz o`z islerin o`zgelerdiki menen salistiriw, o`z o`mirinde du`n`yadag`i basqa ma`mleketler hayal-qizlari menen birge islesiw o`zara

---

¹ Ўзбекистоннинг Янги тарихи. Т. Шарқ, 2000, 489-491-бетлар.

ten`lik, hu`rmet, dosliq ha`m ishki islerine aralaspasliq tiykarlarida qurilmaqta. Xaliqara hayal-qizlar ha`reketi ha`m sho`lkemleri menen baylanislarin ken`eytiriw, hayal-qizlar tadbirlarin qollap-quwatlawshi xaliqara sho`lkemler du`ziwge ja`rdemlesiw, ka`sip da`rejesi barisinda shet ellik hayal-qizlar menen birge islesiwdi rawajlantiriw, olardin` o`miri menen tanisiw, hayal-qizlar ma`selelerni o`zara hal qiliw da`stu`rleri islep shig`ilip tu`rli a`njumanlar sho`lkemlestirilmekte.

Respublikada ma`mleketlik emes, komertsiyaliq sho`lkemler «Shan`araq» ilimiy-a`meliy orayi, «Gender ha`m rawajlaniw», «Isbilermen hayal», «Olima hayal», «Hayal ha`m ja`miyet», «Hayallar resurs orayi», «Mehri» oraylar o`zlerinin` aniq da`stu`r ha`m loyihalarin a`meliyatta qollap na`tiyjeni a`melde qollaw menen tanilg`an ha`m ha`zirgi o`z islerin a`melge asirmaqta.

Hayallarimizdin` respublikamızda ken`en jayip atirg`an isbilermenlik, islerin ken` tartiw, olardin` kishi, qospa jeke isbilermenlikti rawajlandiriw, fermer diyxan xojaliqlari, ijara, shan`araq isshi ja`ma`a`lerinde is ko`rsetip atirg`anlarg`a, awil xojaliqqa sanaattin` alip kiriliwi yag`niy is orinlarin ju`zege keltiriw, yag`niy texnologiyalar menen islewdi u`yreniw, qimmat bahali qag`azlar bazarin ma`nisin tu`siniw, sotsialliq infrastrukturasin rawajlandiriwga o`z u`leslerin qospaqta.

Isbilermen hayallardin` 1991 jil iyunda sho`lkemlestirilgen «Isbilermen hayal sho`lkemi» O`zbekstandag`i hu`kimetlik emes sho`lkemlerdin` da`slepki kilerden biri. Sho`lkemnin` maqseti bazar mu`na`sibetlerin rawajlandiriwda hayallardin` qatnasiwi ushin qolay sharayatlardi jaratiwdan, isbilermenlik baslamani qollap quwatlawdan ibarat. Sho`lkem 3000 nan artiq isbilermen hayallardi birlestiredi. Sho`lkem Respublika boylap wa`layat ha`m rayon bo`limlerine iye. Sho`lkemnin` sherikleri arasinda O`zbekstandag`i BShT Rawajlaniw da`stu`ri, TESIS, «Shafqat korpusi», Amerika yuridik konsortsiumi, Kaunterpart interneyshnl, Evroaziya fondi, Konrad Adenauer fondi ha`m t.b.

Sho`lkemnin` iskerligi joqari qirli, ol xaliqara ha`m respublika sho`lkemleri kishi biznesti rawajlandiriw, huqiq, ta`lim ma`seleleri, hu`kimetlik emes

sho`lkemlerdin`, hayallardi sotsialliq qorg`awdin` mashqalari boyinsha o`tkiziletug`in meresimler, seminar ha`m konferentsiyalardin` sho`lkemlestiriwshileri esaplanadi.

Ja`ha`n hayal-qizlari menen barliq tarawlarda birge islesiw dawaminda milliy ma`pler ha`mde jergilikli o`zine ta`nligi a`lbette esapqa alinwi za`ru`r. Bunday birge islesiwler o`zara ta`jriybe almasiw, ma`mleketlerdin` hayallari milliy qa`diriyatlarg`a ha`mde o`zbek psixologiya, turmis ha`m pikirlewge tuwri keletug`in, milliy maqtanish, shanina daxl qilmaytug`in ta`rizde a`melge asiriliwi kerek. Basqa ma`mleketler hayallari o`mirdegi ha`r bir ta`repin bizin` hayal-qizlarimiz turmisina ko`r-ko`rana na`tiyjeni a`melde qolaniwg`a urinbawi kerek. Sebebi milliylikten ju`z burmay, o`zlikten bas keshpey a`melge asirilg`an isler g`ana ku`tilgen na`tiyjeni beriwi insannin` ko`p min` jilliq ta`jriybesinde sipatlanadi.

Hu`kimetimizdin` hayal-qizlarina ha`m jaslarg`a, keleshek a`wlad ma`selesine jiddiy itibar beriwi biykarg`a emes. Sebebi hayal-qizlar ha`m jaslar ortasinda alip barilip atirg`an islerdi ele jiddiy kemshilikler, sonday-aq ele qilinbag`an isler bar. Milliy g`a`rezsizlik ideologiyasinin` bas ideyasi xalqimizdin` g`a`rezsiz rawajlaniw jolindag`i bas ideyasinan kelip shig`adi: azat ha`m abat ja`miyet quriw, ka`mil insandi ta`rbiyalaw o`lmes qa`diriyatlar, dinge hu`rmet ha`m isenim menen birge milletlerara tatiwliq, qariyalarg`a hu`rmet, jaslarg`a, hayallarg`a izzet milliyligimizdin` bas ideyasi esaplanadi.

IV-Bap. Hayal-qizlardin` huqiq ha`m erkinliklerin qorg`awda hayal-qizlar baslang`ish sho`lkemlerinin` iskerligi

1. Hayal-qizlardin` ja`miyetlik-siyasiy belsendiligin asiriw

Qaraqalpaqstan Respublikasi xalqi bu`gingi ku`nde ja`mi 1704,4 min` bolip, sonnan 50 payizi hayal-qizlardan ibarat. Respublikamizda 336158 shan`araq bar bolip, olardan 8542i 30 jasqa shekemgi jas shan`araqlardi quraydi. Bunday ko`rsetkishlerdi esapqa alip Prezidentimizdin` 2008 jil 18-maydag`i «Jas shan`araqlardi ruwxiy ha`m materialliq ta`repten qollap-quwatlaw tuwirisinda»g`i Pa`rmanina muwapiq bir qansha jumislar a`melge asirildi ha`m dawam etpekte.

O`zbekstan Respublikasi Hayal-qizlar Komitetinin` 2011-jil, 16-iyul`degi XXXIX Ma`jilis Qarari menen hayal-qizlar Komiteti baslang`ish sho`lkemlerinin Nizami qabil etildi. Bul nizamg`a ko`re barliq orinlardin` hayal-qizlar baslang`ish sho`lkemleri qayta du`zilip, jan`a ta`jriybeli ag`zalari qayta saylandi. Baslang`ish hayal-qizlar sho`lkemi basliqlarinin` qa`nigeliklerin asiriw ha`m baslang`ish sho`lkemi basliqlarinin` qa`nigeliklerin asiriw ha`m baslang`ish sho`lkem jumislarin jetilistiriw maqsetinde 2011-jil 16-noyabr` ku`ni Tashkent qalasi Turin politexnika universitetinde seminar sho`lkemlestirildi.

Prezidentimizdin a`melde ko`rsetilip atirg`an Pa`rman ha`m Qararlari, Ministrler Kabinetinin` qadag`alawindag`i bir qatar Qararlari, ma`mleketlik ha`m aymaqliq bag`darlamalar orinlaniwin a`melge asiriw ma`qsetiide Qaraqalpakstan Respublikasi Hayal-qizlar Komitetinin` orinlaniw ilajlari tiykarinda 14 Basqariw, 28 Plenum jiynalislari o`tkerildi ha`m Hayal-qizlar Komitetinin` 1898 baslang`ish sho`lkemleri jumis alip barmaqta.

Qaraqalpaqstan Respublikasinda 395 ma`ha`lle puqaralar jiyini, 741 mektep, 320 mektepke shekemgi bilimlendiriw mekemeleri, 6 jokari oqiw orni, 101 akademik litsey ha`m kesip-o`ner kolledjleri, 200 ge jaqin meditsinaliq xizmet ko`rsetiw orinlari jumis alip barmakta.

Hayal-qizlar Komitetinin` ja`ne bir basli bag`darlariian biri-reproduktiv, tuwiw jasindag`i hayallar salamatlig`in jaqsilaw ma`selesi bolip tabiladi.

O`zbekstai Respublikasi Prezidentinin` 2009 jil 13-aprel`degi «Ana ha`m bala salamatlig`in qorg`aw, salamat a`wladti jetilistiriwge baylanisli qosimsha shara-ilajlar tuwrisinda»g`i PQ-1096 sanli ha`m 2009 jil 1-iyul`dagi «2009-2013» jillarda xaliqtin salamatligin bekkemlew, salamat perzent tuwiliwi, fizikaliq ha`m ruwxiy ba`rkamal a`wlatti kamalg`a keltiriw boyinsha ilajlardi ja`nede kusheyttiriw ha`m o`nimdarlig`in asiriw shara-ilajlari bag`darlamasi tuwrisinda»g`i PQ-1144-sanli qararlari ana ha`m bala salamatlig`i ma`selesinde tu`p burilis jasap, usi waziypalardi a`melge asiriw bag`darlarin belgilep berdi.

Ma`mleket ha`m yqurilisinda qatnasin ta`miinlew maqsetinde o`tken da`wir ishinde siyasiy partiyalar, basqa ma`mleket ha`m ja`miyetlik sho`lkemleri menen birgeliktegi jumislar dawam etpekte. Usi o`tken da`wirde hayal-qizlar Komiteti janinda «Ilimipaz hayallar», «Isbilermen hayallar», «Do`retiwshi hayallar» birlespesi, «O`nerment hayallar» «Basshi hayallar», «Zulfiyaxanim qizlari», «Talanta qizlar» klubi, «Azada qizlar» do`gerekler sho`lkemlestirildi.

O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasina tiykarlanip hayal-qizlarimizdin ekonomikalik, eotsiallik xuqiqlari menen birge siyasiy huqiqlarida kepillengen. Olardin saylaw xa`m saylaniw imkaniyatlarina tiykarinan, bu`gin Respublikamizdan O`zbekstan Respublikasi Oliy Majilisi Nizamshiliq palatasina 4, Qaraqalpaqstan Respublikasi Ken`esiie 8 hayallar saylang`anlig`i biz ushin u`lken maqtanish. Respublikamizdag`i jumis alip barip atirg`an siyasiy partiyalardag`i hayal ag`zalar sani O`zLiDeP-50%, O`zXDP-60%, O`zMTDP-40,9%, «A`dalat»SDP-60,4%ti quraydi, ha`m bul ko`rsetkishler Respublikamiz hayal-qizlarinin` siyasiy belsendiligini bildiredi.

Pa`rman tiykarinda engizilgen diniy ag`artiwshiliq ha`m ruwxiy-a`dep-ikramlik ta`rbiya meseleleri boyinsha ma`sla`ha`tshi lawazimlarina ma`ha`llelerde hu`rmet-itibarga erisken, uliwma insaniy, milliy-diniy qa`driyatlar tiykarinda joqari mag`liwmatka iye bolg`an, hayal-qizlar tayinlandi. 2012 jilda hayal-qizlar Komitetinin` baslang`ish sho`lkemleri ortasinda 6 bag`dar boyinsha

«En` belsendi baslang`ish hayal-qizlar sho`lkemi» ko`rik-tanlawi o`tkerilip, Berdaq atindagi Qarakalpak

Ma`mleketlik universiteti, 1-sanli No`kis meditsina kolledji, Qonrat Soda zavodi, Shomanay rayoni «Mamiy» APJ, A`miwda`r`ya rayoni «Ma`deniyat» APJ (awilliq shipakerlik punkti) Ellikqala rayoni 22-sanli uliwma bilim beriw mektebinin` baslangish hayal-qizlar sho`lkemleri Qaraqalpaqstan Respublikasi basqishinda jenimpaz bolip tan`lawdin` O`zbekstan Respublikasi basqishinda qatnasti. Berdaq atindag`i qaraqalpaq ma`mleketlik universiteti baslang`ish hayal-qizlar sho`lkemi baslig`i Injayim Seytnazarova, Qonirat Soda zavodi, baslang`ish hayal-qizlar sho`lkemi baslig`i Gala Qaljanova 1-orindi, No`kis meditsina kolledji hayal-qizlar sho`lkemi baslig`i Zamira Esemuratova 2-orindi, Ellikqala rayoni 22-sanli uliwma bilim beriw mektebinin` baslang`ish hayal-qizlar sho`lkemi baslig`i Muhabbat Bekanova 3-orindi iyeledi.

Bazar ekonomikasi sha`rayatinda hayal-qizlardi jumis penen ta`miyinlew ha`m sotsialliq qorg`aw.

Hayal-qizlardin shan`araq ha`m sotsialliq-ekonomikaliq tiykarlarin bekkemlew bazar qatnasiqlari da`wirinde hayal-qizlar ushin qosimsha jumis orinlarin jaratiw, olardin` ka`siplik sheberligin da`wir talabi da`rejesinde joqarilatiw ilajlarin ko`riw, olar ortasinda isbilermenlikti, kishi ha`m orta biznesti, a`sirese shan`araqliq isbilermenlikti rawajlandiriw u`y miyneti sha`rayatinda da islep shig`ariw menen qol o`ierin jetilistiriwge ayriqsha itibar berilmekte. Ha`tteki olaradin` jumislarin qollap-quwatlaw ha`m xoshametlew olar arasinda ba`sekilikti ju`zege keltiriw maqsetinde ha`r kiyli jarislar o`tkerilmekte. Olar qatarina «Qoli guldir qaraqalpaq qizinin`» tan`lawin atap o`tsek boladi.

Hayal-qizlardin` ba`ntligin ta`miyinlew boyinsha Qaraqalpaqstan Respublikasi aymaqlik bag`darlamalari islep shig`ilip, 2008-2012 jillarda 99783 jumis orinlari jaratildi. 2008-2012 jildin 9 ayi dawamindda 107062 hayal-qizlar Qarakalpakstan Respublikasi qala, rayonlar ba`ntlikke ko`meklesiw ha`m xaliqti sotsialliq qorg`aw

oraylarina mu`ra`jet etken, olardan 98775i jumis penen ta`miyinlengen, 8138i jumissizliq da`rejesin alg`an, 2300i hayal-qizlar qayta ka`sip tayarlig`ina jiberilgen.

Hayal-kizlarimiz isbilermenlikti rawajlandiriwg`a bul arqali ma`mleketimiz ekonomikasın ja`nede bayitiwg`a o`zlerinin` u`lesin qosiw maqsetinde qala bankleri ta`repiñen esabat da`wirinde Respublikamızdag`i 1704 hayal-qizlarg`a 168mld. 963mln. swm kreditler, tek g`ana «Bekkem shan`araq jili»nda Qaraqalpaqstan Respublikası bankleri ta`repiñen 713 isbilermen hayal-qizlarg`a 15 mld. 254 mln. 600 min swm 335 ka`sip-o`ner kolledji pitkeriwshilerinın` biznes proektlerine 1mld. 418 mln.swm kreditler ajratilg`an.

O`zbekstan Respublikası ka`siplik awqam federatsiyası ta`repiñen hayal-qizlardin` isbilermenlik jumisların rawajlandiriw ushin 20 mln. swm kredit esesine 4 rayonda, yag`niy No`kis, Taqtako`pir, Qarao`zek ha`m Kegeyli rayonlarında 20 bos jumis orınları jaratildi. Sonday ak, Germaniya jamg`armaları kassaları fondı menen birgelikte hayal-qizlardi isbilermenlikke u`yretiw ha`m olarga kredit alıp beriwde ja`rdem ko`rsetildi.

Ha`zirgi ku`nde 40 tan aslam o`z isbilermenlik ha`reketlerin baslamaqshi bolg`an hayal-qizlarımızg`a kredit aliwda ja`rdem berilmekte. 500ge jaqın hayal-qizlar isbilermenlik boyınsha oqiw-seminarlarda qatnasıp, bilimlerin asirmaqta. Olardi isbilermenlikke u`yretiw, bul tuwrısında ma`mleketimiz ta`repiñen jaratilg`an sha`rayatlar, berilip atirg`an jenillikler haqqında tu`sinikler berip, xabarlar qiliw maqsetinde 2012 jil dawamında Qaraqalpaqstan Respublikası Hayal-qizlar Komiteti ta`repiñen birge islesiwshi sho`lkemler menen birgelikte aymaqliq ko`rgizbeli oqiw-seminarların sho`lkemlestiriw rejelestirilip, No`kis ha`m Taxiyyatas qalalarında, Moynaq, No`kis, A`miwda`r`ya, Qonrat rayonlarının` orayları ha`m alıs aymaqlarda oqiw-seminarlari o`tkerilgen. Isbilermen hayal-qizlardin` miynet huqıqları buzilg`an jag`dayları aniqlanıp, tiyisli sho`lkemler menen birgelikte huqıqları qayta tiklendi.

Ja`miyetlik institutlar menen hayal-qizlar ortasında ruwxiy-ag`artiwshiliq jumislardi ku`sheyttiriw bag`darda puqaralar jiyinlarının` diniy ag`artiwshiliq ha`m ruwxiy-a`dep-ikramliq ta`rbiya ma`seleleri boyınsha ma`sla`ha`tshileri na`tijeli

is alip barip, o'tken da'wir ishinde olar ta'repinen diniy ekstremistlikke meyil bolg'an shan'araklar menen individual ta'rizde profilaktikaliq jumislar, orinlarda izbe-izlikte dawam etip barmaqta

O'zbekstan Respublikasi Prezidentinin` toy-merekeler, merekeler ha'm shan'araqlik ba'zimlerdi iqshamlastiriw boyinsha 1998 jilda shigarilgan Pa'rmanina ko're ma`resimlerdi ta`rtipke saliw maqsetinde ma`ha`lle hayal-qizlar sho`lkemi basliqlari ha'm ma`sla`ha`tshileri qatnasinda tu`sindiriw jumislari alip barildi.

Bizin` ata-babalarimiz perzent ta`rbiyasina, a`sirese qiz balani kamalg`a keltiriw, oni ar-namisli pa`k ka`lipli etip, jaqsi paziyetlerdi boyina sindirip jaqsi jerlerge uzatiwg`a ayriqsha itibar bergen ha'm bul da`stu`r bu`gingi ku`ni de dawam etpekte.

Bul boyinsha Islam dininde de ta`rbiyalik so`zler na`siyat etilgen. «Payg`ambarimiz Muha`mmet a`layhissalam bir ha`disinde «Kimnin u`sh qizi bolsa, ta`rbiyasin jaqsi qilsa, Alla Taala oni aqiret ku`ni ja`nnegke kiritedi», - dedi. Sonda bir kisi turip: «eki kizi bolsa ne, a`y Allanın` Rasuli?» -dep soradi. «Eki qizi bolsa da», dedi. Onnan ja`ne «eger birew bolsa ne?» - dep soradi ekinshi kisi. «Birew bolsa da», - dep juwap beredi Payg`ambar Muha`mmet alayxissalam». *Imam ach-Buxariy*

Bu`gini ku`nde qizlar arasinda erte turmis quriwdin aldin aliw boyinsha barliq oqiw orinlarinda ta`rbiyalik ilajlar, turmis ta`jiriybesine iye jasi u`lken apalarimiz benen ushirasiwlar o`tkerilmekte. Bunday ilajlar dawaminda usiiday unamsiz jagdaylardin` kelip shig`iw sebepleri ha'm aldin aliw sharalarin ko`riw ma`selesine baslang`ish hayal-qizlar sho`lkemi xizmetkerleri ayriqsha diqqat awdarmaqta.

Turmis ta`shwishleri menen ayrim hayal-qizlarimiz arasinda o`z janina kastiyanliq etiw jag`daylari ha'm hayal-qizlar arasinda jinayatshiliqtin` ju`z beriwi sebepleri ju`zesinen de tiyisli uyimlar menen birgelikte tu`sindiriw jumislari alip barilip, ilaji barinsha az bolsada bunday unamsiz illetlerdi boldirmawg`a ha`reketler islenip, sonday jag`dayg`a tu`sken hayal-qizlardi qayta o`mirge qaytariw adamlar arasina qosiwdi, o`mirdin soqpaqlarinda qayta su`rnikipewi

ushin kerek bolsa arnawli qa`nigeler ja`rdeminde jeke tu`rde islesiwdi jolg`a qoygan. Analiq ha`m balaliqti qorg`aw, xaliq arasinda salamat turmis ta`rizin en`jaydiriw, salamat shan`araqlardi qa`liplestiriw, perzentlerimiz du`n`yag`a keliwinde barliq sha`rt-sha`rayatlardi jaratiw kibi ma`seleler ju`zesinen sistemali jumislar a`melge asirildi.

Qaraqalpaqstan Respublikasinda 478618 tuwiw jasindag`i hayallar bolip, 2012 jildin 9-ayinda olardan 85578i meditsinaliq ko`rikten o`tkerildi. O`spirim qizlar 8228 bolip olardin 8218i meditsinaliq ko`rikten o`tkerildi. Usi Qararlar orinlaniwın ta`miyinlew maqsetinde Qaraqalpaqstan Respublikasi komissiyasi ha`m u`git-na`siyatlaw jumislarin alip bariwshi «Arnawli ja`miyetshilik Kenesi», 395 ma`ha`lle puqaralar jiyinlarında Arnawli ja`miyetshilik toparlari sho`lkemlestirildi. 478618 tuwiw jasindagi hayallardin salamatlig`in bekkemlew maqsetinde ha`r bir 250ge shekemgi tuwiw jasindag`i hayallarg`a shan`araqliq poliklinika ha`m ma`xa`lle belsendilerinen ibarat birewden patronaj toparlar biriktirilip, ja`mi 261 patronaj toparlari du`zildi ha`m u`git-na`siyat, meditsinaliq ko`rik, salamatlastiriw ilajlari alip barildi.

Aqirg`i 2 jil dawamında 4, 15-16 jasli qizlarda tuwiw halatlari ju`z bergen bolip, bul a`lbette bizler ushin da ashinarli jag`day esaplanadi. Bul boyınsha hayal-qizlar Komitetleri sistemasi, "Ma`ha`lle ja`miyetshilik fondi", "Kamolot" JJH belsenlilerinin alip barip atirg`an jumislari ele de jeterli emesliginen derek beredi. Abortlar sani aqirg`i 4 jil ishinde keskin kemeyip, 2435 ten 1719 g`a qisqardi, tuwiw intervallari asti. Ju`z berip atirg`an analar o`limi, balalar o`limi halatlarin izertlegende tnykarinan olardin` analari ha`miledarlig`anda talap da`rejesinde salamatlastirilmag`ani ha`m kesel balalar awhali shipakerler menen analar ta`repinen jeterli bahalanbag`anlig`i, pediater, ginekolog, terapevt shipakerlerinin` o`zara birge islesiw, patronaj sistemalilig`i jeterli emesliginen derek beredi, bul bolsa shipakerlerdin` ja`ne de juwapkershilikli boliwların talap etedi.

O`zbekstan Respublikasi Hayal-qizlar Komiteti baslamasi meien rayonlardag`i joqari okiw orinlari, akademiya litsey, ka`sip-o`ner kolledjleri ha`m uliwma bilimlendiriw mekteplerinde jaslarda jeke gegienik qag`iydalardi tuwri

qa`liplestiriw, meditsinaliq ma`deniyatti asiriw, a`sirese qizlar ortasında er jetpesten turmis kuriwdin aldin aliw, neke jasındag`i qizlar ortasında shan`arak muqaddesligi ken tu`sinik beriw maqsetinde 848 «Azada kizlar» do`gerekleri sho`lkemlestirilgen ha`m olardin iskerligine 80 min`nan artiq qizlar bekitilgen. Jaslardi shan`arak kuriwg`a tayarlaw, olar arasinda erte turmis quriwdits aldin aliw maqsetinde oqiw orinlarında 107 «Jas shan`araq quriwshilar mektebi» du`zildi. O`tken jillar ishinde usi mekteplerdin` 3 min`nan artiq okiw-seminarlari o`tkerilip, 50000 nan artiq jaslar tartildi. 2011-2012 oqiw jilinda Qarakalpakstan Respublikasi boyinsha u`zliksiz jumis alip bariwshi bul mekteplerde «Shan`araq kodeksinde neke du`ziw ta`rtibi ha`m sha`rtleri» «Shan`araqti salamatlastiriw, salamat turmis ta`rizin ka`liplestiriw», «Shan`araq xa`m neke» atamalarındag`i seminarlar o`tkerilip kelinbekte. Sonin` menen birge Qaraqalpaqstan Respublikasında 8 sport kompleksi, 2584 sport maydanshalari bar bolip, olarg`a 31184 qizlar sport sektsiyalarına tartilg`an.

Jaslardin` ha`m hayal-qizlardin du`n`yakarasin keneyttiriw, bilim da`rejesin asiriw, shanaraq kuriwga tayarlaw, ushin jaslig`inan aq qtolik ha`m teren bilim aliwlari ha`m sonin menen birge o`ner u`yreniwi ushin ba`rshe okiw orinlarında baslangish hayal-qizlar sho`lkemi quramında ha`r qiyli do`gerekler xa`m klublar du`zilgen. «Sheber qollar», «Go`zzalliq sirlari», «Pa`zende qollar» al joqari oqiw orinlarında bolsa «Shan`araqta milliy ka`diriyatlardi u`git-na`siyatlaw» orayi jumis alip baradi. Bul do`gereklerdin` na`tiyjeli jumis alip barip atirg`anin ko`plegen qizlardin` agza bolip, o`ner u`yrenip ha`tte olar arasinda tu`rli tan`lawlar o`tkerilip atirg`anlig`inin` gu`wasi bolamiz. Ma`selen ha`r jili 1-iyun` Xaliqaraliq balalardi korg`aw ku`ni muna`sibeti menen o`tkeriletug`in «Balalar quwanishi, du`n`ya quwanishi» atamasındag`i tanlawda qizlar o`zlerinin` qollari menen tikken jumsaq oyinshiqlardi kem ta`miyinlengen imkaniyati sheklengen balalarga sawg`a etedi. «Gu`ller bayrami» tanlawi bunda qizlarimiz o`zleri o`sirip ta`rbiyalagan gu`lleri arqali qanshelli ta`biyatqa mehir qoyg`anligin, ekologiyalik ma`deniyatinin` joqari ekenligin sinnan o`tkeredi. Sonday aq pa`zendelik ha`m shash tu`rmeklew boyinsha da jarislar boladi.

Bu`gingi ku`nde Respublikamizdag`i bilimlendiriw orinlarinda ta`lim-ta`rbiya alip atirg`an oqiwshilardin` 49%i qizlardan ibarat bolip tabiladi. Jokari oqiw orinlarinda 12 pa`n doktorlari, 80 ilim kandidatlari hayal-qizlardi quraydi. Olar ta`repinen o`tkerilgen ilimiy-a`meliy a`njumanlar, konferentsiyalar, ko`rik-tan`lawlar jas alimlardi qollap-quwatlaw, student-qizlar menen ken qamrawli ilajlar oqiw ha`m ta`rbiya isleri jolg`a koyilgan.

O`zbekstan Respublikasi Prezidentinin` 1999-jil 10-iyundegi «Zulfiya atindag`i ma`mleketlik siyliq sho`lkemlestiriw boyinsha usinislardi qollap-quwatlaw» haqqindag`i Pa`rmanina muwapiq, talantli qizlardi qollap-quwatlaw maqsetinde «Zulfiya» atindag`i ma`mleketlik siylig`inin` en`giziliwi u`lken imkaniyatlar esigin aship bermekte.

2007-2012 jillardin` 9 ayi dawaminda o`tkerilgen «Zulfiyaxanim qizlari» ko`rik-tanlawinin` Qaraqalpakstan Respublikasi basqishinda uliwma bilim beriw mektepleri, akademiyaq litsey, ka`sip-ener kolledjleri ha`mde jokari oqiw orinlarinda bilim alip atirg`an ja`mi 161 talantli kizlar katnasti ha`m o`zlerinin ilim, bilimlendiriw, ma`deniyat, a`debiyat ha`m ko`rkem-o`ner tarawindag`i qa`biletlerin ko`rsetedi. Bul tan`lawdin` O`zbekstan Respublikasi basqishina bu`gingi ku`nge shekem 100 ge jaqin talantli qizlar qatnasip, 14i usi siyliqqa miyasar boldi.

Ma`selen taqlaw jenimpazlarinan songi jillirda Qaraqalpaq ma`mleketlik universitetinen 2 kiz Alieva Zamira hem Orazimbetova Aysholpanlar jenimpaz boldi.

Ha`zirgi ku`nde bul sistemani ma`ha`llelerge de en`gizgen halda, azada qizlarimiz arqali ma`ha`llelerimiz, shan`araqlarimiz jasaw ortaliklarimizda tazaliqqa itibar qaratiwdi maqset etkenbiz. Bul ilajlar o`z gezeginde turmisimizdin abat ha`m pa`rawan boliwina u`les qosiwi so`zsiz. Prezidentimiz ilgeri su`rgen ku`shli ma`mleketten ku`shli pukaralik ja`miyetine qaray o`tiw protsessinde ma`ha`llenits orni tensiz. Bu`gingi ku`nde ma`mleketimizde hayal-qizlar qatnaspagan birde bir tarawdi taba almaymiz. Olardin o`zin-o`zi basqariw organlari, ma`ha`lle puqaralar

jiyinlari jumisinda da na`tiyjeli iskerlik ko`rsetpekte. Qaraqalpaqstan Respublikasinda 395 mexa`lleden 38 i yamasa 9% in hayallar basqarmaqta. Mehelle hayal-qizlar baslang`ish sho`lkemleri hayal-qizlardin sha`rt-sha`rayatlarin u`yreniw, toy mereler ha`m ma`resimlerdi ta`rtipke saliw, shanaraqlardi bekkemlew, jaslar ta`rbiyasi, olardi turmisqa tayarlaw hayal-qizlar arasinda ruwxiy-ag`artiwshiliq jumislarin, isbilermenlikti rawajlandiriwga ko`meklesiw, hayal-qizlardin huqikiy, ekonomikalik ha`m ruwxiy meplerin qorg`aw boyinsha ilajlardi a`melge asirmaqta. Misal etip aytqanda Ellikkala rayoni «Tazabag`» APJ, «Gu`listan» APJ, Qonirat rayoni «Qaraqalpaqstan» MPJ, Taxiyyatash qalasi 1 ha`m 5-sanli MPJ kibi ma`ha`llelerdi misal keltiriwimiz mu`mkin.

Bu`gingi ku`nde ja`miyettin` ruwxiy kelbeti a`lbette sotsialliq-siyasiy sho`lkemlerdin` orinlarda a`melge asirip atirg`an jumislari menen tikkeley baylanisli. Men usi kurs jumisimda usunday sho`lkemlerlerdin` biri hayal-qizlar Komitetinin` hayal-qizlar ma`nawiyatin ko`teriwdegi roli, alip barip atirg`an jumislari ha`m jetiskenlikleri sonin menen birge elede jol qoyilip atirgan kemshiliklerine kiskasha toqtap o`ttim.

Keleshekte Komitet jumislari elede ku`sheyedi degen u`mittemen. Sebebi hayal bar eken o`mir bar, o`mir bar bolsa perzent dep atalg`an biybaha inam bar. Bular sebepli o`mir ta`biyyiy protsessler arqali o`z rawajlanawin dawam etedi. Belgili shaxs Jan Pol` aytqaniday «ja`miyette jaqsi adamlar ko`beysin desetsiz, jaqsi analardi terbiyalan ha`m olardi ko`beytgin» degen ga`pte u`lken ma`nis-mazmun bar. A`sirler boyi qa`liplesken o`tmishtegi unamli qa`diriyatlardi bu`gingi ku`n menen baylanistirip, qaysidur o`zgeshelikler menen qa`diriyatlardi rawajlandirip ja`ne de bayitip, keleshek a`wladqa jetkeriwde hayal-qizlarimizdin` orni u`lken a`hmiyetke iye. A`ne usunday qa`diriyatlardi asirip-abaylap, a`wladlar dawamiyig`in saqlawda hayal-qizlarimizg`a jaqin ja`rdemshi ha`m kollapkuwatlawshi bul hayal-qizlar Komiteti bolip tabiladi.

2. Hayal-qizlardin` shan`araqti bekkemlew rolin asiriw

Ja`miyette hayal bar eken, perzent bar, perzentler bolsa o`mir dawamlig`ina isenemiz. Shan`araqtin` uytqisi a`ziyiz analarimiz bular millet keleshegi esaplanadi.

Watan shan`araqtan baslanadi shan`araqlarimizdin` tinish ha`m abat boliwi bul analarimizg`a baylanisli. Bizin` ma`mleketimizde shan`araqlarg`a ayriqsha itibar berilgen. Shan`araq ma`selesine ja`miyetimizde bunshelli u`lken a`hmiyet berilip atirg`anlig`inin` o`zine ta`n sebepleri bar. Biz o`z ruwxiy turmisimiz ha`m keleshegimizdi qurip atirg`anda ten`iz milliy qa`diriyatimiz bolg`an shan`araqti tiykarg`i tayanish dep bilemiz. Sebebi o`zligimizge qaytiw, milliy u`rip-a`detlerimizdi qa`dirlew, u`lkenlerge hu`rmet ha`m kishilerge g`amxorliq, insaniylik, hadalliq, ken`peyillik, mehir-aqibet siyaqli joqari insaniy paziyletler shan`araq ortalig`inda qa`liplese.

Insan, Shan`araq, Hayal tu`siniklerin bir-birinen ajratqan halda ko`z aldimizg`a keltirip bolmaydi. Hayal-qizlardin` ja`miyetimizdegi ha`r birimizdin` o`mirimizdegi orni haqqında ju`da` ko`p ha`m uzaq aytiw mu`mkin. Sebebi shanaraqti shan`araq qilatu`g`in zat-bul Hayal bolip tabiladi. Shan`araqti da, ja`miyetimizdi de birlestirip, og`an payiz-bereket inam etetug`in, mehir-muhabbat, go`zzalliq ha`m jaqsiliq nuri menen jaqti etetug`in zatlar da negizinde analarimiz apa-sin`illerimiz esaplanadi.

Shininda da hayallarimizdin` shan`araqtag`i tutqan orni ten`siz. Dana, aqil-parasatli, go`zzal hayal-qizlar o`zlerinin` g`amxorlig`i, mehribanlig`i, shan`araqtag`i qalaberse pu`tkil ja`miyettegi ten`salmaqliliqti, pa`klik ha`m hadalliq, a`dillik ortalig`in saqlap turadi. Ulli danishpanlar Watang`a en`mu`na`sip ta`riyip izlegende, oni Anag`a ten`ewinde u`lken ma`nis-mazmun bar. Anani ardaqlaw – bizin` milletimiz, xalqimiz ushin joqari qa`diriyat da`rejesine ko`terilgen paziylet. Sebebi hayallardi qansha joqarig`a ko`rsetsek turmisimizdin` shirag`i, o`mirimizdin` gu`li dep ta`riyiplesek, demek shan`araqti, Watanimizdi qa`dirlegen bolamiz.

O`zbekstan qa`ha`rmani shayrimiz Abdulla Aripov aytqaniday:

Bul jaqti a`lemde Watan bir bolsa

Bir bolar du`n`yada Ana degen at.

Insaniyat tariyxı sonnan derek beredi, min` jillar dawamında ha`r qaysi ja`miyettin` ma`deniy da`rejesi ha`m ruwxiy ba`rkamaldag`i hayal-qizlarga bolg`an mu`na`sibet penen belgilenedi. Shig`ista Hayaldi perishtege ten`eydi. Sebebi perishteler Alla-Taala jaratqan en` pa`k, en` biygu`na` zat esaplanadi.

Xalqimizdin` ulli tariyxında o`zınin` ma`rtlik ha`m jigerliligi, aqil-oyi, go`zzalliq ha`m na`zıkliligi menen o`shpes iz qaldirg`an Tumaris, Gu`la`yim, Biybixanim, Gu`lbadanbegim, Zebinisa, Nadira, Zalfiya h.t.b. ko`plep hayallarimizdi ba`rha` hu`rmet penen tilge alamiz. Ulli analarimizg`a ta`n bolg`an alg`a paziyletlerdi bu`gin de hu`rmetli analarimizda dawam etpekte.

Hayal-qizlarga ta`n bolg`an sheksiz hu`rmettin` ja`ne bir ko`rinisi sonda, hayal-en` da`slep ha`r bir insannin` besigin terbetken, aq su`ti menen onin` ju`regine insaniylik paziyletlerdi sin`dretug`in, oni o`mirdin` qiyinshiliqlarınan asrap abaylaytug`in pidayi insan.

Biz bu`gin jas a`wlad ta`rbiyasına ha`r qashang`idan da ayriqsha a`hmiyet bermektemiz. Bizin` en` u`lken isenimiz, qol-qanat tayanishimiz bul, o`sip kiyatirg`an jas a`wladimiz esaplanadi. Solay etip, o`sip kiyatirg`an jan`a a`wladti kim ana ha`yyiwi menen iygilikke u`yretedi, kim oni asraydi, kim oni Watang`a xaliqqa sadiqliq ruwxında ta`rbiyalaydi, kim jetik insan qilip kmalag`a jetkizedi?

A`lbette, xaliq ta`g`diri, millet keleshegi ushin sheshiwshi a`hmiyetke iye bolg`an bul joqari ha`m juwakershilikli waziypa tek g`ana analarimiz qolınan keledi.

Hayal bar eken, ja`miyette, shan`araqta tinishliq tatiwliq, payiz-bereket, iygilik mehir-muhabbat, sabir-qa`na`a`t, shidamliliq, azadaliq, isbilermenlik uliwma insang`a ta`n bolg`an materialiq ha`m ruwxiy inam bar bolip hayal-qizlardi ko`klerge ko`teriwshi jurtbasshimiz bunin` ushin za`ru`r bolg`an

hà'mme imkaniyatlardi, sha`rt-sharayatlardi jaratiw ma`selesin ma`mleketin`en` alding`i waziypalari da`rejesine alip shiqti.

Prezidentimiz A.A.Karimov «Analarimiz, apa-sin`illerimiz, hayal ha`m qizlarimizdin` ja`miyette tutqan abroyin joqarilatiw, olarg`a hu`rmet ko`rsetiw olardin` miynet etiw ha`m turmis sharayatlarin jaqsilaw ma`mleketimiz, ja`miyetimizdin` tiyarg`i waziypasi ha`m basli bag`dari boliwi lazim» degen so`zleri hayal-qizlarimizg`a ko`rsetilip atirg`an itibardin` ayqin da`liyli.

O`tken da`wir dawaminda bul tarawda za`ru`r huqiqiy tiykar jaratiw ha`m oni ja`nede jetilistiriw, hayal-qizlarimizdin` ja`miyetlik siyasiy belsendiligin, fizikaliq, ruwxiy ha`m intellektual imkaniyatlarin joqarilatiw, analar salamatlig`in bekkemlew, olardin` sotsialliq qorg`awin ku`sheyttiriw, shan`araq, analiq ha`m balaliqti qorg`aw, hayal-qizlardi jumis penen ta`miyinlew, isbilermen hayal-qizlardi qollap-quwatlaw maqsetinde a`melge asirilip atirg`an ken` ko`lemli isler a`ne usi siyasattin` a`meldegi ko`rinisi.

Hayal-qizlarg`a bolg`an joqari hu`rmet-izzet ha`m itibardi ha`r jili Prezidentimiz Pa`rmanlari ha`m shig`ip so`ylewlerinde, hu`kimetimiz qararlari menen ko`plep hayal-qizlarimizdin` joqari ma`rtebeli ataqlarg`a, orden ha`m medallarg`a miyasar bolip atirg`anliqlarinan da ko`riwimiz mu`mkin. Qarqalpaqstan Respublikasindag`i bir qatar belsendi hayallar da «Salamat a`wlad ushin» ordeni, «O`zbekstan qa`ha`rmani», «Shuxrat» medali h.t.b. iye boldi.

Qaraqalpaqstan Respublikasi hayal-qizlar komiteti 2013 jil dawaminda alip barilg`an isleri haqqinda

O`zbekstan Respublikasi Prezidentinin` 2004 jil 25 maydag`i «O`zbekstan hayal-qizlar komitetinin` iskerligin qollap-quwatlaw boyinsha qosimsha shara-ilajlar haqqinda»g`i PF3434-sanli Pa`rmani, O`zbekstan Respublikasi Ministrlar Kabinetinin` 2004 jil 29 iyundag`i 299-sanli qararai menen tasdiqlang`an sho`lkemlestirishlik, u`gitlew shara-ilajlari Da`stu`rinde belgilengen waziypalardi bejeriw maqsetinde puqaralar jiyinlarinda diniy ag`artiwshiliq ruwxiy-a`deplilik ta`rbiya ma`seleleri boyinsha is alip baratug`in «ma`sla`ha`tshi» lawazimi kiritildi ha`m namunaviy nizam qabil qilindi.

Prezidentimiz qararina tiykaran, 2004 jil Qaraqalpaqstan Respublikasinin` qala ha`m rayonlarindag`i 401 awil ha`m ma`ha`lle, qalalar puqaralar jiyinlarina 388 Puqaralar jiyinlarinin` diniy ag`artiwshiliq ruwxiy-a`deplilik ta`rbiya ma`seleleri boyinsha ma`sla`ha`tshi lawazimi kiritilip, puqaralar jiyini ken`esi tamaninan ma`sla`ha`tshi ushin alaqa`da xizmet xana, telefon ha`m iskerligi ushin za`ru`r texnik qurallari ajritilwi belgilenip qoyiladi ha`m ta`miyinlenedi.

Qala, rayonlarda ma`ha`lle puqaralar jiyininin` diniy ag`artiwshiliq ha`m ma`nawiy-a`deplilik ta`rbiya ma`seleleri boyinsha ma`slahatshileri arasinda 3359 seminarlar o`tkizildi.

Qaraqalpaqstan Respublikasi Ministrlar Ken`esi tamaninan tiyisli wazirlik ha`m mekemeler, qala ha`m rayonlar ha`kimlikleri menen birgelikte islengen 2013 jil «Ba`ntlik» da`sturi O`zbekstan Respublikasi Joqari Ma`jilisi Nizamshiliq palatasinin` 2012-jil 23 noyabr`degi (579-II-sanli) ha`m O`zbekstan Respublikasi Joqari Ma`jilis Senatinin` 2012 jil 5 marttag`i (SQ-344-II sanli), «2013 jilda jan`a is orinlari sho`lkemlestirildi ha`m xaliq ba`ndiligini ta`miyinlew da`stu`ri haqqinda»g`i qarari ju`zesinen Qaraqalpaqstan Respublikasinda Joqari Ken`esinin` 2012 jil 11 marttag`i (136/X sanli) sessiyasinda aytilip, 2013-jilda 49725 (sonnan hayallar ushin 20764, jaslar ushin

19853) jan`a is orinlarin jaratiw ha`m xaliq ba`ntligin ta`miynlew Da`stu`ri tastiqlandi.

Tastiyqlang`an da`stu`rge ko`re 2013 jil yanvar`-mart aylari dawaimnda 11437 jan`a is orinlari sho`lkemlestiriw rejelestirilgen bolsa, haqiyqattanda 11975 (sonnan hayallar ushin 4906, reje 4766., 102,9%) is orinlari sho`lkemlestirilip, reje 107,7 payiz orinlang`an.

Belgilengen reje barliq rayon ha`m qalalarda toliq orinlaniwina erisildi.

Usi tiykardan, jan`a islep shig`ariw obektlerin iske tu`siriw, ka`rxanalardi ken`eytiriw ha`m quwatlarin jan`alaw esabinan 140 (yanvar`, mart aylari rejesi 125) jan`a is orinlari (sonnan hayallar ushin 36, reje 32., 112,0%) jaratilip, 112,0 payizg`a orinlandi. Kishi ka`rxanalar ha`m mikro firmalardi sho`lkemlestiriw esabinan 5046 (yanvar`, mart aylar rejesi 4929) jan`a is orinlari (sonnan hayallar ushin 2150 reje 2091., 132,8%) jaratilip, reje 102,4 payizg`a orinlandi. Jeke ta`rtiptegi isbilermenlerdi rawajlandiriw esabinan 646 (yanvar`, mart aylari ushin 548) jan`a is orinlari (sonnan hayallar ushin 244 reje 234., 104,3%) jaratilip, reje 117,9 payizg`a orinlandi. Qol o`nrmenshiliginin` barliq formalarinin` sho`lkemlestiriw esabinan 2212 (yanvar`, mart aylari rejesi 2155) is orinlari (sonnan hayallar ushin 943 reje 919., 102,6%) jaratilip, reje 102,6 payizg`a orinlandi. Fermer xojaliqlari rawajlandiriw esabinan 2739 (yanvar`, mart aylari rejesi 2523) is orinlari (sonnan hayallar ushin 1059 reje 1037., 102,1%) jaratilip, reje 108,6 payizg`a orinlandi. Islep shigariw, sotsialliq ha`m bazar inpra du`zilmelerin rawajlandiriw esabinan 1063 (yanvar`, mart aylari rejesi 1063) is orinlari (sonnan hayallar ushin 436 reje 419., 104,1%) jaratilip, reje 100,0% orinlandi. Islemey turg`an ka`rxanalar islerin tiklew esabinan 129 (yanvar`, mart aylari rejesi 94) is orinlari (sonna hayallar ushin 38 reje 34., 111,8%) jaratilip reje 107,2% ke orinlandi. «Ba`ntlik» Da`stu`rine muwapiq 2013-jildin` yanvar`, mayrt aylari dawainda qala ha`m rayonlarda ba`ntlikke ko`meklesiw ha`m xaliqti sotsialliq qorg`aw oraylarina ja`mi 6889 jumissiz (sonnan 2671 hayal kizlar) puqara dizimge alindi, sonnan 6800 puqara (sonnan 2594 hayal qizlar) Ba`ntlikke ko`meklesiw ha`m xaliqti sotsialliq qorg`aw

oraylarga bos is orinlari haqqida mag'liwmat beriwden is berilgen ma'mleket ka'rxanalarina jumisqa jaylastirildi, Ba'ntlikke ko'meklesiw ha'm xaliqti sotsialliq qorg'aw oraylarinda 891 puqara jumis izlewshi «Jumissiz» sipatinda dizimde turipti, sonnan 433 (sonnan 151 hayal-kizlar) jumissiz atag'ina iye. 108 (sonnan 65 hayal-qizlar) puqaralar ka'sipke qayta oqitiwg'a ha'm 316 puqara (sonnan 79 hayal-qizlar) ja'ma'a't islerine jiberildi. 269 (sonnan 108 hayal kizlar) puqaralarg'a jumissizlik pensyaisi tayarlandi.

Usi jumissiz puqaralardi jumisqa jaylastiriw maqsetinde joriy jilda respublika boyinsha yanvar, mart aylarinda 12 bos is orinlari yarmorkalari sho'lkemlestirildi. Yarmorkalarg'a 413 karxana ha'm sho'lkemlerden 1112 bos is orinlari mirat etildi. Usi yarmorkalardan 1627 jumissiz (sonnan 647 hayallar) puqaralar jalip etilip, sonnan 688 jumissiz puqaralarg'a jumisqa jollanba berildi. (Sonnan 22 hayallar) 894 (sonnan 4089 hayallar) puqaralarg'a miynet, ma'ntlik ha'm sotsialliq qorg'aw ma'seleleri boyinsha ma'sla'ha'tler berildi.

Usi ku'nge shekem Qaraqalpaqstan Respublikasinda jaylasqan jetti joqari oqiw orinlari, 101 litsey ha'm kolledjlerde, 739 mekteplerde ha'm 401 ma'ha'llelerde bayram ushirasawlari «Ustazim anajanlarim», «Shan'araq muqaddas qorg'an», «Hayal onin` shirayi» ha'm basqada ruwxiy ag'artiwsheiliq ilajlar o'tkerildi.

Qaraqalpaq ma'mleketlik universitetinde «Da'wir qizlari» temasinda ushirasiw, To'rtku'nde Jas talantli shayira qizlardin` mushayrasi, No'kis qalasinda Isbilermen hayal-qizlardin` ko'rgizbeli seminari sho'lkemlestirildi.

8-mart hayal-kizlar bayrami aldinan ha'r bir qala, rayonlarda kem ta'miyinlengen, bag'iwshisin jlg'altqan, jalg'iz basli hayallar 773 ha'm 100 jasti qarsilag'an 505, 101 jas o'tken 28 mamalardin` sani aniqlanip, bayram qarsan`inda olarg'a ja'ma'a'mt birlespeler ag`zalarinan toparlar du`zilip, olarg'a tiyisli ja'rdeimler beriliwi, bayram qutlilawlarin ha'm sawg`alarin jetkeriw boyinsha isler alip barildi. Olarg'a «Kamalat» JJH aktivleri biriktirilip, u'y a'tiraplarin abadanlastiriw, u'y islerine ja'rдем beriw ta'miyinlengen.

5-5-7 mart kùnleri O`zbekstan Respublikasi Prezidentinin` 2011-jil 4-avgusttag`i 3690 sanli Parmaninda belgilengen waziypalardi ta`miyinlw maqsetinde 8097 sportshi qizlardi, birinshi na`wbette, kem ta`miyinlengen perzentlerdi sport kiyimlari menen xoshametledi.

Ha`r bir kala rayonlarda «Salamat hayal, salamat shan`araq» urani astinda sport jarislari o`tkerildi.

2-mart ku`ni Qon`irat qalasinda Qon`irat, Moynaq, Shomanay ha`m Qanliko`l rayonlari hayallari ortasinda xudidiy spartakiyada ha`m ko`rkem gimnastika boyinsha barliq qala rayonlarda «Gimnastika malikalari» sport jarislari o`tkerildi.

«Kamalat» JJH menen birgelikte «Kamalat ma`likasi», «Ba`ha`r malikasi», «Qa`nekey kizlar» siyaqli ko`rik tan`lawlar sho`lkemlestirildi.

8-mart ku`ni «Mushayra etedi dawam» temasinda O`zbekstan axliq shayirasi Zul`fiyaxanim tuwilg`ani menen mushayra Taxtako`pir rayoninda bolip o`tti. Og`an Zulf`ya atindag`i ma`mleket siyliqlarina sazawarlari Sherjanova Fazul, Sapekeeva Aynura, To`remuratova Ayjamal, Aximbetova Gulbaxarlar Qaraqalpakstanda is ko`rsetip atirg`an shayralar qatnasti.

No`kis qalasinda Berdaq atindag`i muzikali drama tiyatirinda o`tkerilgen bayramda ja`mi 600 qala rayonlarda 4000 g`a jaqin hayal qizlar qatnasiwi ku`tildi.

2013-jili Zul`fiya atindag`i Ma`mleketlik siyliqtin` ta`lim jo`nelisi boyinsha Qaraqalpaq ma`mleketlik Universitetinin` 1-basqish talabasi Orazimbetova Aysholpan Muratbay qizi sazawar boldi.

Sunday-aq Respublika is kommissyailari menen birgelikte orinlarga shig`ip a`meliy ja`rdemler na`tiyjesinde barliq rayon qalalarda belgilengen rejeler barliq jo`nelisler kesiminde toliq orinlaniwg`a erisildi.

2013-jil 8-aprel` ku`ni Wazirler Kenesinin` kishi ma`jilisler zalinda O`zbekstan hayal kizlar komitinin` ma`mleketlik emes, sawdaliq emes sho`lkemler iskerligin muwapiqlastiriw topari basshisi D.Alimjanova basshilig`inda Qaraqalpaqstan Respublikasinda Hayallar ha`m shan`araqlar

ma`seleleri menen shug`illaniwshi ma`mleketlik emes, sawadaliq emes sho`lkemler basliqlari menen O`zbekstan Respublikasi Prezinetinin` 2004 jil 28 maydag`i «O`zbekstan Hayal-qizlar komiteti iskerligin qollap-quwatlaw haqqindag`i qosimsha shara-ilajlar haqqinda»g`i PIP 3434 sanli qarari muwapiq hayal-qizlar ma`mleketlik emes, sawdaliq emes sho`lkemlerdin` ma`mleketin` sotsialliq-siyasiy turmisi ha`m xaliq araliq hayal qizlar ha`reketindegi qatnasina ko`meklesiw, ma`mlekette bolip atirg`an reformalar, xaliq turmis ta`rizin ja`nede joqrilatiw hayallar ha`m shan`araqlar mu`na`sibetlerin sheshiwde INNT rolin ku`sheytiw, olardin` isine ko`meklesiw maqsetinde seminar o`tkerildi.

Hayal-qizlar arasinda tu`rli qolaysiz jag`daylardin` aldin aliw, shan`araqlardi ruwxiy ortaliqti salamatlastiriw haqqandag`i hayal-qizlar komitasi huqiq organlari menen birgelikte alip barilg`an jumislar na`tiyjesinde usi jildin` 3 ayi dawaminda hayal-qizlar ta`repinen sadir etilgen uliwma jinayatlar sani 59 bolip, o`tken jilg`ig`a qaraganda 11ge ko`beygen. Bul tiykarinan No`kis qalasinda (2012-11 den 2013-17) +6g`a, Qon`irat rayoninda (2012-5 ten 2013-11) +6g`a, Xojelide (2012-3ten 2013-5) +2ge, Ellikqala rayoninda (2012-0den 2013-2) +2ge, Kegeyli rayoninda (2012-1den 2013-3) +2ge, Taxtako`pirde (2012-1den 2013-3)+ 2ge, Taxyatasta (2012-3ten 2013-4)+1ge ha`m No`kis, Shimbay qalarinda (2012-0den 2013-1) + 1ge ko`beygenligin aniqladi.

Xaliq ortasinda shan`araq, neke mu`na`sibetlerin huqikiy ta`rtipke asliw, shan`araqlarda sotsialliq-ruwxiy ortaliqti jaqsilaw, sonday-aq jaslardi shan`araqliq turmisqa tayarlawda ha`m bir qatar kemshiliklerge jol qoyilg`an. 2013-jildin` 3 ay dawaminda IFQDYo ha`m ta`repinen shan`araqliq ajiraliwlar 24 bolip o`tken jildin` usi da`wirine qarag`anda 1ge asip ketken. (2012-23) tiykarinan bul ko`rsetkish To`rtku`l qalasinda 6g`a, Beruniy rayoninda 2ge, Moynaq, Qon`irat, Shimbay rayonlarinda 1ge asip ketken. Sud ta`repinen ajiraliwlar 2013-jili 3 ay dawaminda 212 si dizimge alinip o`tken jildin` usi da`wirinde salistirg`anda 21 ge kemeygeni menen (2012-233). Tiykarinan

Beruniy rayonında 13ke, Taxyatasta 5ke, Qanliko`l, Kegeyli rayonlarında 4ke, To`rtku`l 3ke, Moynaq ha`m Taxtako`pir rayonlarında 2ge asip ketken.

Analar o`limi ko`rsetkishi usi jildin` 3ay dawamında 2i dizimge alinip, o`tken jil menen ten`lesken. (2012-2). Bular tiykarinan Xojeli ha`m Ellikqala rayonlarında (2012-oden 2013-1) +1ge sadir bolgan.

Bir jasqa shekem bolg`an balalar o`limi 2013-jildin` 3ayi dawamında 94 bolip, o`tken jildin` usi waqtına salistirg`anda 5ge kemeygen. (2012-99). Bul a`lbette jaqsi na`tiyje bolgani menen ayirim rayonlarda Beruniy rayonında 5ge, Moynaq rayonında 3ge, Xojeli, To`rtku`l rayonlarında 2ge ha`m Qarao`zek ha`m Qanliko`l rayonlarında bul ko`rsetkish 1ge asip ketti.

Kommunistlik partiya «basshilig`in» da hayal-qizlardag`i shidamliliq, aqil-za`kawat «arnawli qa`lip»ke saling`anlig`i, olarg`a muwapiq ko`rsetpeler tiykarında basqarilg`anlig`i ha`m bunin` unamsiz aqibetleri, sonin` menen birge, hayallar o`zlerinin` hadal miynetleri menen belgili bir tabislarg`a eriskenlikleri ko`rsetildi.

G`a`rezsizlik da`wirinde ma`mleketin` shan`araq, hayal-qizlar, balalar ushin alip barip atirg`an siyosatının` mazmun-mag`anasi, hayal-qizlardin` uliwma du`n`yaliq, insaniylik huqıqlarg`a iye bolg`anlig`i turmisliq fakt ha`m da`liller tiykarında jariqqa shiqti.

Qaraqalpaqstan hayal-qizlar komitetinin` ko`p sanli jetiskenlikleri menen bir qatarda elege shekem hayallardin` ta`rbiyasında aytarliqtay olqiliqlardin` ushirawi Prezidentimizdin` olarg`a degen g`amqorlig`inin` olardin` sanasına jetpey atirg`anlig`in ko`rsetedi. Misali elege deyin respublikamızda Hayal-qizlardin` o`z janına qas etiwi ushirasadi.

2013-jildin` 9-ayında o`zine-o`zine qol salg`anlardin` sani 100 adamg`a jetken. Tablitsa 1. Al usi mu`ddet ishinde respublikada giyaxvand hayallardin` ko`rsetkishi 2013 jili 2012 jal menen salistirg`anda tek bir adamg`a kemeygen. Tablitsa 2.

Al usi da`wir ishinde spirtlik ishimliklerge berilgen hayallardin` sani 27 den 38 ge yag`niy 11 adamg`a ko`beygen tablitsa 3.

Tag`ida usi da`wir ishinde hayal-qizlar ta`repinen payda bolg`an jinayat isler tek u`sh adamg`a yag`niy 294 ten 291 ge shekem azayg`an. Tablitsa 4. Al jinayat islerge qatnasqan hayallardin` sani 14 ke yag`niy 420 dan 434 ke ko`beygen. Tablitsa 5. Sonday-aq en` balaliq ha`m analiqti saqlaw siyaqli a`hmiyetli ma`selede elede kemshilikler aniq ko`rinedi. Misali 2012-jil abort qilg`an hayallardin` sani 1577 bolsa, 2013 jil 1786 g`a yag`niy 209 adamg`a ko`beygen. Tablitsa 7. Bul jag`dylar elede bolsa Hayal-qizlar arasinda ko`p g`ana ja`miyetlik jumislardi alip bariwdi talap etedi.

Tablitsa-1

Qaraqalpaqstan Respublikasında 2013-jildin` 9 ayi dawamında hayal-qizlardin` o`z janina qast qiliw jag`dayina baylanisli

Ko`rsetkishler

№	Qala, rayonlar	2012 jil	2013 jil	Parqi
1	No`kis qalasi	8	12	+4
2	Taxyatas qalasi	3	1	-2
3	Qarao`zek rayoni	3	1	-2
4	Moynaq rayoni	1	4	+3
5	Xojeli rayoni	10	13	+3
6	Amiwda`r`ya rayoni	0	6	+6
7	To`rtku`l rayoni	4	11	+7
8	Beruniy rayoni	10	13	+3
9	Erlirqala royoni	4	8	+4
10	Shomanay rayoni	5	7	+2
11	Kegeyli rayoni	7	4	+3
12	Qanliko`l rayoni	9	14	+5
13	Taxtako`pir rayoni	4	1	+3
14	No`kis rayoni	5	0	-5
15	Qon`irat rayoni	6	4	-2
16	Shimbay rayoni	6	1	-5
	QR	85	100	+15

Tablitsa-2

Qaraqalpaqstan Respublikasında 2013-jildin` 9 ayi dawamında giyoxvand
hayallar sanına baylanisli

Ko`rsetkishler

№	Qala, rayonlar	2012 jil	2013 jil	Parqi
1	No`kis qalasi	0	0	-
2	Taxyatas qalasi	0	0	-
3	Qarao`zek rayoni	0	0	-
4	Moynaq rayoni	0	0	-
5	Xojeli rayoni	0	0	-
6	Amiwda`r`ya rayoni	0	0	-
7	To`rtku`l rayoni	5	5	-
8	Beruniy rayoni	0	0	-
9	Erlirqala royoni	1	0	-1
10	Shomanay rayoni	1	1	-
11	Kegeyli rayoni	0	0	-
12	Qanliko`l rayoni	1	1	-
13	Taxtako`pir rayoni	0	0	-
14	No`kis rayoni	0	0	-
15	Qon`irat rayoni	0	0	-
16	Shimbay rayoni	0	0	-
	QR	8	7	-1

Tablitsa-3

Qaraqalpaqstan Respublikasında 2013-jildin` 9 ayi dawamında spirtlik
ishimliklerge berilgen hayallar sanına baylanisli

Ko`rsetkishler

№	Qala, rayonlar	2012 jil	2013 jil	Parqi
1	No`kis qalasi	14	21	+6
2	Taxyatas qalasi	2	4	+2
3	Qarao`zek rayoni	0	1	+1
4	Moynaq rayoni	0	0	-
5	Xojeli rayoni	1	1	-
6	Amiwda`r`ya rayoni	0	0	-
7	To`rtku`l rayoni	6	6	-
8	Beruniy rayoni	1	0	-
9	Erlıqqala royni	1	1	-
10	Shomanay rayoni	0	0	-
11	Kegeyli rayoni	0	0	-
12	Qanliko`l rayoni	0	0	-
13	Taxtako`pir rayoni	1	1	-
14	No`kis rayoni	1	1	-
15	Qon`irat rayoni	0	0	-
16	Shimbay rayoni	1	1	-
	QR	27	38	+9

Qaraqalpaqstan Respublikasinda 2013-jildin` 9 ayi dawaminda diportatsiya
qiling`an hayal-qizlar boyinsha

Ko`rsetkishler

№	Qala, rayonlar	2012 jil	2013 jil	Parqi
1	No`kis qalasi	0	0	0
2	Taxyatas qalasi	0	0	0
3	Qarao`zek rayoni	0	0	0
4	Moynaq rayoni	0	0	0
5	Xojeli rayoni	0	0	0
6	Amiwda`r`ya rayoni	1	0	0
7	To`rtku`l rayoni	1	0	0
8	Beruniy rayoni	0	0	0
9	Erliqqa rayoni	0	0	0
10	Shomanay rayoni	0	1	+1
11	Kegeyli rayoni	0	0	0
12	Qanliko`l rayoni	0	0	0
13	Taxtako`pir rayoni	0	0	0
14	No`kis rayoni	0	0	0
15	Qon`irat rayoni	0	0	0
16	Shimbay rayoni	0	0	0
	QR	2	1	+1

Tablitsa-5

Qaraqalpaqstan Respublikasında 2013-jildin` 9 ayi dawamında hayal-qizlar ta`repinen islengen jinayatlar sanına baylanisli

Ko`rsetkishler

№	Qala, rayonlar	2012 jil	2013 jil	Parqi
1	No`kis qalasi	87	100	+13
2	Taxyatas qalasi	17	12	-5
3	Qarao`zek rayoni	4	4	-
4	Moynaq rayoni	8	4	-4
5	Xojeli rayoni	21	18	-3
6	Amiwda`r`ya rayoni	20	15	-5
7	To`rtku`l rayoni	33	17	-16
8	Beruniy rayoni	19	15	+4
9	Erlıqqala royoni	4	11	+7
10	Shomanay rayoni	4	7	+3
11	Kegeyli rayoni	10	2	-8
12	Qanliko`l rayoni	8	6	-2
13	Taxtako`pir rayoni	12	10	-2
14	No`kis rayoni	3	4	+1
15	Qon`irat rayoni	33	47	+14
16	Shimbay rayoni	11	19	+8
	QR	294	291	-3

Tablitsa-6

Qaraqalpaqstan Respublikasında 2013-jildin` 9 ayi dawamında hayal-qizlar ta`rrepien ju`z bergen jinayatlar sanına baylanisli

Ko`rsetkishler

№	Qala, rayonlar	2012 jil	2013 jil	Parqi
1	No`kis qalasi	112	139	+27
2	Taxyatas qalasi	26	22	-4
3	Qarao`zek rayoni	4	5	+1
4	Moynaq rayoni	14	4	-10
5	Xojeli rayoni	25	28	+3
6	Amiwda`r`ya rayoni	20	25	+5
7	To`rtku`l rayoni	39	28	-11
8	Beruniy rayoni	33	28	-5
9	Erlıqqala royoni	5	14	+9
10	Shomanay rayoni	4	7	+3
11	Kegeyli rayoni	12	3	-9
12	Qanliko`l rayoni	10	10	-
13	Taxtako`pir rayoni	53	12	-41
14	No`kis rayoni	3	5	+2
15	Qon`irat rayoni	46	76	+30
16	Shimbay rayoni	14	28	+14
	QR	420	434	+14

Tablitsa-7

Qaraqalpaqstan Respublikasında 2013-jildin` 9 ayi dawamında abortlarg`a
baylanisli

Ko`rsetkishler

№	Qala, rayonlar	Absalyut nomerlerde		Parqi
		2012 jil	2013 jil	
1	No`kis qalasi	426	566	+140
2	Taxyatas qalasi	43	57	+14
3	Qarao`zek rayoni	46	36	-10
4	Moynaq rayoni	45	47	+2
5	Xojeli rayoni	157	137	-20
6	Amiwda`r`ya rayoni	81	80	-1
7	To`rtku`l rayoni	93	78	-15
8	Beruniy rayoni	142	143	+1
9	Erlirqala royoni	24	26	+2
10	Shomanay rayoni	28	45	+17
11	Kegeyli rayoni	26	40	+14
12	Qanliko`l rayoni	80	100	+20
13	Taxtako`pir rayoni	24	47	+23
14	No`kis rayoni	59	76	+17
15	Qon`irat rayoni	144	154	+10
16	Shimbay rayoni	159	154	-5
QR		1577	1786	+209

Juwaqlaw

O`zbekstannin` g`a`rezsizligi ja`riyalang`annan son`, xayallar ma`selesine dikkat tu`pkilikli o`zgerdi. Xayal-kizlar mashkalarinin` qa`lipleskenligp belgilepip, olardi saplastiriw boyinsha sharalar ko`rilmekte,

O`zbekstan Prezidenti Islom Karimov Rsspublikadag`i ja`miyetlik sho`lkemlerdin` ishinde Respublika hayal-qizlar sho`lkeminin` iskerlpgipe ayriksha dikkatti qaratpaqta. Haqiqatinda da, bul sho`dkem ma`mleketsgp xayallardin` barliq qatdlmdarin o`zinde birlestire alatug`in, bunday imkannyatg`a iye bolgan, hayallar iskerligine ta`snr ko`rsste alatug`in birden-bir sho`lkem bolip esapdanadi.

O`zbekstan Rsspublikasi xayal-qizlar komiteti 1991-jili du`zilgen, al Qaraqalpaqstan hayal-qizdar komiteti 1992-jili A`dillik Ministrliginin, diziminen o`tken. Biraq usi jillar dawamipda a`mells olardin` iskerligi, orni ha`m roli sezyerli da`rejede ko`zge ko`rinbedi. Hayal-qizlar komiteti menen xayallar massasi arasinda u`zilis ju`z berdi, bul u`zilis 1995-jillarg`a shekem dawam etti. Bunin` sebebi, bizin` pikirimizshe, birinshiden, ja`miyette burin`i sovet da`wirinen miyras bolip qalg`an ekonomikalig`i dag`daris, g`a`rezsizlnktin` biripshi ku`nleri menen baylanisli bolg`ai sotsiallik awhaldin` awirlig`i, ideologiyaliq mashqalalar bolg`an bolsa, ekinshiden, hayal-qizlar komiteti wa`killerinin` iskerlninginin` to`menligi. burin`i sovet da`wirindegi siyaqdi joqiridan ko`rsetpe beriliwine u`yrenip qaling`anlig`i h.t.basqalar o`z ta`sirin ko`rsetpestep qalmadi.

1992-jili 2-martta «O`zbekstan Respublikasinin` ma`mleket ha`m ja`miyet qurilisinda hayal-qizlardin` rolin arttiriw ilaj-sharalari haqqinda» O`zbekstan Respublkasi Prezndenti Pa`rmaninan keyin bul tarawda janlaniw payda bola basladi. Biraq bul janlaniw salistirmali bolip, komitet ag`zalari o`lerin hayallar ja`miyetshiliginin` wa`killeri emes, al ma`mleket xizmetkerleri dep (burin`i sovet da`wirinen qalg`ap unamsiz miyras) esaplap, ha`kimshilik etiw menen sheklendi.

Biraq joqarida ati atap o`tilgen Pa`rman ha`m Oliy Ma`jlistin` XIV sessiyasinda qabil etilgen «Ma`mleketlik emes, kommersiyaliq emes sho`lkemler haqqinda»g`i Nizam xa`m baska bir qansha xaliq-araliq hayallar ha`reketinin` bag`darlamalari, O`zbekstannin` xaliqaraliq Konventsiya ha`m Deklaratsiyalarg`a qosiliwi na`tiyjesinde hayallardin` o`zleri hayal-qizlar komitetisiz bir qatar ma`mleketlik emes, kommersiyalik emes sho`lkemlerdi du`zip, belsendilikni o`z qollarina alip, alding`i qatarg`a o`te basladi. «Hayal-qizlardin` sotsialliq jaqtan qorg`aliwin ku`sheytiwge baylanisli qosimsha ilajlar haqqinda»g`i O`zbekstan Rsspublikasi Prezidentinits Pa`rmani (1999 jili 17-mart), «Hayal-qizlarg`a qosimsha jen`illikler haqqinda»g`i O`zbekstan Respublikasinin` Nizami (1999 jili 14-aprel`) ja`riyalang`an bolsa da, hayal-qizlar komitetinin` bul tarawda alip barilg`an jumislarinda keskin unamli o`zgerisler sezilmedi.

Komitet wa`killeri hayal-qizlar ta`repinen sho`lkemlesirilg`en ma`mleketlik emes, kommersiyaliq emes sho`lkemler ta`repinen alip barilatug`in ilajlarda qatnasiw, mexriybanliq u`ylerinini` ta`rbiyalaniwshilarina, qariyalarg`a sawg`alar tarqatip beriw x.t.b. menen sheklendi. Sog`an qaramastan, hayal-qizlar arasinda jumis alip bariw sezilerli o`zgersislerdi talap etetug`in edi. Hayal-qizlardin` ja`miyettegi da`rejesin ha`m olardin` belsendiligini ja`ne de arttiriw maqsetinde, 2004-jili 25-mayda «Hayal-qizlar komitetinin` iskerligini qollapkuwatlaw boyinsha qosimsha shara-ilajlar haqqinda»g`i PF-3434 sanli O`zbekstan Respublikasi Prezidentinits Pa`rmani, usi jili 29-iyun`de «Pa`rmannin` orinlaniwini ta`miyinlew ilaj-sharalarinits bag`darlamasi haqqinda»g`i O`zbekstan Respublikasi Ministrler Kabinetinin` qarari qabil etildi. Usi Pa`rman ha`m qarar hayal-qizlardin` abiroy-itibarin arttiriw ha`m bekkemlew, olardin` ja`miyet turmisinda qatnasiwlari ushin za`ru`rli sha`rt-sharayatlardi jaratiw jumisllrinda a`hmiyetli qa`dem boldi. Bul xu`jjetlerde hayallar ha`m shan`araqtin` sotsialliq qorg`aliwin ta`miyinlewge, ma`mleket g`a`rezsizligini bekkemlew jumisinda hayallardin` o`z ornini iyelewlerine qaratilg`an ma`mleket siyasatlarinin` u`stem bag`darlari belgilep berilgen ha`m

shan`araq ma`ha`lle, awillarda diniy, ruwxiy. bilimlendiriw jumislari boyinsha ma`sla`ha`tshilerdin` aylık to`lenetug`in jumis orinlarin sho`lkemlestirnw, Respublika hayal-qizlar komiteti apparatin ornalastir`gw ushin imarat ajiratiw h.t.b. ko`zde tutilg`an.

Soni da ayriqsha atap o`tiw kerek, O`zbekstan o`z g`a`rezsizligine eriskennen keyingi 22 jil dawaminda hayal-qizlardi, analiq ha`m balaliqti qorg`aw boyinsha, olardin` sotsial-siyasiy, ekonomikalıq xaliqaralıq ha`m basqa tarawlardag`i orni ha`m rolin arttiriw boyinsha eliwden aslam Pa`rmanlar, qa`wli-qararlar qabil etildi, qosimsha shara-ilajlar ko`rildi ha`m xaliqaralik sha`rtnamalarg`a qol qoyildi. Hayal-qizlar ha`m balalarg`a bunday u`lken unamli itibar, O`zbekstan tariyxında, o`zbek ma`mleketshiligi tariyxshilig`i xesh bir da`wirinde bolmag`an.

Ma`mleket ta`repinen alip barilip atirg`an usi shara-ilajlar ha`m jaratilip atirg`an qolayli sharayatlar hayal-qizlar, olardin` ja`mmiyettegi roli ha`m orni ma`sslesinds tsrsn` sszilerli unamli plgerlewlerdi a`melge asiriwi ta`biyg`iy.

Sovet ma`mleketi Qaraqalpaqstanli hayal-qizlardan, birinin` gezekte, ekonomikalıq payda keltiretug`in ku`sh sipatında paydalang`anlig`i, hayallar arasında ideologiyalik jumis alip bariwi bag`darında tu`rli usillardi qollang`anlig`i ilimiy talqig`a aling`an. Sovet du`zimi da`wirinde tiyisli «jabiq» arxiv hu`jjetleri, ku`ndelikli baspa so`z materialların u`yreniw, analizlew na`tiyjesiide sovetlerdin` hayal-qizlarga, uliwma, xaliqqa qarata alip barg`an jasirin siyasatin ju`zega shig`arip ashıp beriwge ha`reket etiledi.

Paydalanilg`an a`debiyatlar

1. O`zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasi. T. «Wzbekiston» 2012.
2. I.Karimov «Wzbekistonning wz istiqlol va taraqqiyot ywli» T. «Wzbekiston» 1992
3. I.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qosin» T. «Wzbekiston» 2-jild, 1996
4. I.Karimov «G`a rezsizlik ha`m ruwxiliq» N. «Qaraqalpaqstan» 1997
5. I.Karimov «Joqari ma`nawiyat-jen`ilmes ku`sh» T. «Wzbekiston» 2008
6. R.Shog`ulomov. «Ayolga ehtirom» T. «Wzbekiston» 1999
7. O`zbekstan Respublikasi Prezident Pa`rmanlari, Ministrler Kabineti Qararlari, Qaraqalpaqstan Respublikasi hayal-qizlar Komiteti Ustavi. 2004
8. Rizoudin Ibn Faxruddin. Oila. T 1991
9. Abdullaeva Ya.A. Qaraqalpaqstanda hayal-qizlari keshe ha`m bu`gin. No`kis. Qaraqalpaqstan 2010.
10. Ketebaeva B. Quyashli Qaraqalpaqstan hayal-qizlari N. Qaraqalpaqstan 1968.
11. Istoriya Karakalpakstana ASSR. T. 1965
12. Respublika Hayal-qizlar Komiteti ag`imdag`i arxivi
13. Bazarbaev J. Dawletova Q. «A`deptaniw No`kis. Bilim 1994
14. Bazarbaev J. «Milliy ideya bizin` ideyamiz» N.Bilim 2003